T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

YEZİDİLİĞİN OLUŞUM VE KURUMSALLAŞMA SÜRECİNDE TASAVVUFUN ETKİSİ

Esra GÜLNİHAL
16913005

Danışman
Prof. Dr. Metin Bozan

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

YEZİDİLİĞİN OLUŞUM VE KURUMSALLAŞMA SÜRECİNDE TASAVVUFUN ETKİSİ

Esra GÜLNİHAL
16913005

Danışman
Prof. Dr. Metin Bozan

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Yezidiliğin Oluşum ve Kurumsallaşma Sürecinde Tasavvufun Etkisi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/09/2017
Esra GÜLNİHAL

KABUL VE ONAY

Esra GÜLNİHAL tarafından hazırlanan Yezidiliğin Oluşum ve Kurumsallaşma Sürecinde Tasavvufun Etkisi adındaki çalışma, 22/09/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**,** İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin BOZAN (Başkan)

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU

ÖNSÖZ

Dinlerin kökeni hususu hem tarih araştırmacıları hem de o dinin mensubu olan kişilerce ilgi çekici olmuştur. Fakat daha ilginç olanı ele alınan dinin birden fazla kültürden ögeler barındırması durumunda meydana gelmektedir. Bu durumun en yerinde ve açık örneklerinden birisi Yezidiliktir.

Yezidiliğin senkretik yapısı ve esrarengiz karakteriyle kökeninin nereden geldiği konusu oldukça merak uyandırmaktadır. Öte yandan toplumun içe kapalı bir yapıda olması durumu da onlar hakkında araştırma yapılmasını zorlaştırmakta, ismi ve kökeni hususunda çeşitli varsayımlarda bulunulmasına yol açmaktadır. İşte bu nedenle zengin kültür ve inanç motiflerine sahip olan Yezidilik için kimileri Gnostisizm, kimileri ise Kadim İran veyahut da Mezopotamya kültürüne dikkat çekerken, başka araştırmacılar daha farklı etkilerden bahsetmişlerdir. Oysa topluluk ve inanç yapısı dikkatlice tetkik edildiğinde Yezidiliğin İslam'dan özellikle de tasavvuftan gelen bir oluşum olduğu görülecektir. Nitekim şuan ki haliyle İslam ile bağlantısı olmayan Yezidilik dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, İslam Tasavvufuna ait veyahut paralel birçok nokta bulunmaktadır. Ayrıca dini liderlerinin de önemli bir kısmının mutasavvıf olması bu muhtemel etkiyi kuvvetle desteklemektedir. Yezidiliğin dönüşüm sürecinde Anadolu'da, bazı Tasavvufî cereyanlarda da böyle bir dönüşümün izlerine rastlanması Yezidiliğin de böyle bir durumu yaşamış olduğu yönündeki düşüncemizi destekler mahiyettedir. Bunun yanı sıra İslam Tasavvufunun önde gelen kimi büyük mutasavvıflarına da sahip çıkıp Laleş'te onlara makam ihdas etmeleri de söz konusudur.

Söz konusu sebeplerden ötürü Yezidiliğin kökenini aydınlatmak, olası bağlantılarını tespit etmek amacıyla Yezidi ve İslam tasavvufu inancı üzerine analitik

bir çalışma yapmayı uygun gördük. İnanç konusuyla kastettiğimiz Tanrı, yaratılış ve melekler ile ilgili olan akaid konularıdır. Yezidilerin özellikli yapılarından dolayı tespitte bulunmak ve kesin sonuçlar çıkarmak zor olsa da biz bu çalışmayla olası etkinin muhtemel derecesi üzerine incelemelerde bulunmaya gayret ettik.

Çalışma esnasında teşvik ve inancıyla bana destek olan, bunun yanı sıra kütüphanesini cömertçe istifademe sunan danışman hocam Prof. Dr. Metin Bozan'a, tasavvuf ile alakalı incelemeler de yardım ve fikirlerini esirgemeyen Doç. Dr. Abdurrahim Alkış'a ve değerli fikirleriyle katkıda bulunan aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Esra GÜLNİHAL

Diyarbakır 2017

ÖZET

Bu çalışmada, bâtını bir mezhep olan Yezidilik inancı içerisindeki Tasavvufî etkiler incelenmiştir. Yezidilik gibi kendini ayrı bir din olarak kabul eden ve birçok inanıştan öeler taşıyan bir oluşumun kökenine inmek oldukça önemlidir. Zira sözlü kültür ile beslenen bir inanışın temellerinin oldukça giriftli bir yapıya sahip olması doğal bir durumu yansıtmaktadır. Nitekim bu konuda pek çok farklı görüş mevcuttur. O halde bu denli senkretik bir yapıya sahip olan Yezidiliğin oluşum aşamalarının kronolojik olarak ele alınması ve kökenlerinin tespiti, İslam Mezhepleri Tarihi bilimi çalışmaları açısından önem arz etmektedir.

İlk bölümde Yezidilik içerisindeki mutasavvıf şahsiyetler üzerinde durulmuştur. Tasavvufun somut etkileri bu şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Tasavvufun, Yezidilik üzerindeki düşünsel etkileri ele alınmıştır. Ayrıca Yezidi metinlerinde kullanılan Tasavvufi bazı kavramlar her iki oluşumdaki anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu şekilde Yezidilik üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Tasavvufun kültürel ve düşünsel anlamda izleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Yezidilik, Tasavvuf, Mezhep, Bâtınilik, Köken

ABSTRACT

In this study, Sufi effects have been studied in the batini sect of Yezidi faith. İt is Very important, descent to their origin, a formation's Like Yezidism, which accepts herself as a religion and having things in the many different belief. Because, it is a natural stuation, be complicated a basic's of belief which supported by oral culture. As a result, There are many different views on this issue. In that case to handle chronologically of the stage's of the formation's and determination of origin of the Yezidi's which has a syncretic structure, it is important in terms of History of İslamic Sects.

In the first part, Mystical persons emphasized in the Yezidis. In this way, the visible effects of sufism tried to put forward. In the second part, to handle a ideological effects of sufism on the Yezidis. In addition, some mystical concepts used in Yezidi texts explained in terms of the both formations. In this way, It has been tried to determine traces of Mysticism which have great influence on the Yezidis.

Key Words

Yezidi, Mysticism, Sect, Batini, Origin

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
İÇİNDEKİLER ..... **III**
KISALTMALAR ..... **V**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMADA İZLENEN METOD **1**
2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR **4**
2.1. Klasik Kaynaklar 4
2.2. Çağdaş Araştırmalar 6
3. YEZİDİLİĞE GENEL BİR BAKIŞ **7**

BİRİNCİ BÖLÜM

YEZİDİ İNANÇ VE KÜLTÜRÜNDE TASAVVUF

1.1. YEZİDİLİĞİN OLUŞTUĞU DÖNEM VE COĞRAFYADA TASAVVUF **15**
1.1.1. XIII. yy'da Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Dini Yapısındaki Değişim 18
1.1.2. Sufi Karakterli Bazı Oluşumlar 20
1.2. YEZİDİLİĞİN OLUŞTUĞU ZEMİN: ADEVİYYE TARİKATI **25**
1.2.1. 'Adî b. Müsafîr 26
1.2.2. 'Adî b. Müsafîr Sonrası Adeviyye 31
1.2.3. Adeviyyeden Yezidiliğe Dönüşüm 33
1.3. YEZİDİ MENKIBELERİNDE ZİKREDİLEN MUTASAVVIFLAR **43**
1.3. 1. Hasan-ı Basrî 43
1.3.2. Râbia el-Adeviyye 46
1.3.3. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî 49
1.3.4. Hallâc-ı Mansûr 51
1.3.5. Abdülkadir Geylânî 55

1.3.6. Şems-i Tebrîzî 59
1.3.7. Ahmed er-Rüfâî 60
1.3.8. Seyyid Nesimi ve Ebü'l –Vefâ' 62

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM TASAVVUFUNUN YEZİDİLİK İNANCINDAKİ İZLERİ

2.1. ÂLEMİN YARATILIŞI İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI 65
2.1.1. Yaratılış 65
2.1.2. Tanrı'nın Faalliği, İnci ve Ondan Meydana Gelenler 70
2.1.3. Yeryüzünün Sallanması, İlk Yaratılan Yer ve Yaratılışın Kalemle Yazılması 73
2.2. HZ ADEM İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI 75
2.2.1. Hz. Adem'in Yaratılışı 75
2.2.2. İblisin Hz Adem'e Secde Etmeme Hadisesi 81
2.2.3. Hz Adem'in Cennetten Çıkarılması 84
2.3. MELEKLER İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI 89
2.3.1. Yezidiler'de Melekler 89
2.3.2. Azazil Meleğine Yaklaşım Açısından Yezidilik ve Tasavvuf 94
2.3.3. Sembol Olarak Melek Tavus 104
2.4. YEZİDİ METİNLERİNDE GEÇEN BAZI TASAVVUFİ KAVRAM VE SİMGELER 109
2.4.1. Derviş 109
2.4.2. Hırka 110
2.4.3. Kâse 111
2.4.4. Şeyh 111
2.4.5. Pir 112
2.4.6. İnci 112
2.4.7. Kalenderi 112
2.4.8. Vahdet-i Vücud 113
SONUÇ 116
KAYNAKÇA 120

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
Haz.	Hazırlayan
İBÜ.	İzzet Baysal Üniversitesi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
yy.	Yüzyıl
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Thk.	Tahkik
Tlk.	Talik
MÜ.	Marmara Üniversitesi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
OMÜ.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
AÜİF.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMADA İZLENEN METOD

Yezidiliğin, farklı dini gruplara ait bir çok inanışa sahip olmasından kaynaklı çok renkli ve girift bir yapıya sahip olduğu aşikardır. Nitekim tarihte Yezidilik üzerine yapılan birçok araştırma kökenlerini farklı uçlara götüren neticeler ile sonuçlanmıştır. Son vurgu ise, İslami bir yapıdan bozularak koptuğu noktasına yapılmaktadır. Yezidiliğin Tasavvufa ait pek çok motif taşıması ise dikkat çekicidir. Bu sebeple araştırmamızın omurgasını Yezidilik ve İslam Tasavvufu oluşturmaktadır; Ancak Yezidi ve İslam Tasavvufuna ait bakış açılarını doğru şerh edebilmek için öncelikle konu ile bağlantılı olan mitoloji ve felsefeyle alakalı okumalar yapılmıştır. Bu noktada ise sınırı, konunun amacı dışına çıkması endişesiyle, tarihsel süreç ve ortak şahsiyetler olarak belirlemeye gayret gösterdik. Daha sonra, Yezidiliğin inanç esasları ile İslam Tasavvufunun ana unsurları arasında karşılaştırmalar ve çapraz, dönüşümlü okumalar yaparak ilgi, alaka ve bağlantıları tespit etmeye çalıştık. Ayrıca tezimizin konusu sosyolojik bir durumu gün yüzüne çıkarmayı amaçladığı için, kaynaklar incelenirken bu yönden de ele almaya çalıştık. Aralarındaki benzerlikleri, ortak noktaları, farklılıkları tespit etmeye çalışırken, bunun yanı sıra özellikle Yezidiliğin eski din ve kültürlerden aldığı inançlara da göndermede bulunarak Yezidiliğin senkretik yapısının pratikteki iz düşümlerine dikkat çekmeye gayret gösterdik.

Yezidi coğrafyasına bakıldığında, Yezidiler'in sosyal anlamda içekapalı bir toplum olduğu ve inançlarını sözlü olarak nesilden nesile aktardıkları görülmektedir. Ayrıca süreç içerisinde pek çok yere dağılan Yezidiler, gittikleri yerin inanç ve kültürlerinden de tabi olarak etkilenmişlerdir. Bu ve diğer başka sebeplerle meydana

gelen Yezidi topluluğun coğrafi dağılımı, onlarla ilgili inceleme yapılmak istendiğinde karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur. Diğer bir zorluk ise Yezidilerin bütün dini geleneklerini sözlü olarak aktarmalarıdır.[1] Bu sebeplerden ötürü, Yezidiliği araştırma hem çetrefilli hale gelmekte hem de doğru bilgiye ulaşma daha da zorlaşmaktadır. Bununla birlikte bu tarikatın kutsal literatürünü temsil eden bir kaç kitapçık bulunmaktadır. Bunların en önemlileri *Kitab el Cilve* ve *Mishefa Reş*'tir. Bu iki kitap çok eski zamanlarda beri Yezidiler tarafından biliniyor görünmekle birlikte Yezidiler bu kitapların sadece varlığını duymuşlardır.[2] Yine bu eserlerde ve diğer kutsal metinlerinde çeşitli tezatlıklar söz konusudur. Tüm bunlara rağmen insanlardan uzaklaşmış, yerlerini terk etmiş ve pek çok zorluklar yaşamış olan Yezidi toplumunun kökeni hususuna ışık tutmayı amaçlayan bu çalışmada ilk önce kaynakların tasnifi yapılmış ve konunun amacı üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Yezidi inanç ve kültüründe tasavvufun yeri konu edinmiştir. Bu noktada Yezidiliğin oluştuğu dönemde tasavvufun ne durumda olduğu sorusu ele alınmıştır. Tezimizin amacına uygun olarak tasavvuf her yönüyle ele alınmamış olup Anadolu'daki tasavvufi farklı temayüller üzerinde durulmuştur. Yezidiler'in kutsallık atfettikleri Adî b. Müsafîr ve onun tarikatı incelenmiştir. Ardından Adeviyye tarikatının müritlerinin Yezidiliğe dönüşümde nasıl rol aldıkları ve bu durumun süreç içerisinde nasıl meydana geldiği incelenmiştir. Öte yandan Yezidi metinlerinde pek çok Mutasavvıf yer almaktadır. Bu Mutasavvıfların Yezidi literatüründeki rolleri ve bunun yanı sıra tarihi kişilikleri incelenmiştir. Bu inceleme Yezidiliğin dönüşüm haritasının ortaya çıkarılmasında büyük bir paya sahiptir.

İkinci bölümde ise, Yezidi inancı ve Yezidilikteki tasavvufi etkiler üzerinde durulmuştur. Bu bölüm içerisinde, alemin yaratılışı, Tanrı'nın bu yaratılışta ki faalliği, Adem'in yaratılışı, Azazil meleğinin secde etmemesi hadisesi ve Adem'in cennetten çıkarılması her iki alanda da araştırılarak benzerliklere vurgu yapılmaya gayret gösterilmiştir. İnanç konusunda Yezidilerin çok önem verdiği bir karakter olan Melek Tavus -Azazil- ve onun simgesi olan tavus kuşu ve horoz da ele alınarak tasavvuftaki karşılığına yer verilmiştir. Son olarak Yezidi metinlerinde geçen bazı

[1] Roger Lescot, **Yezidiler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 10.
[2] Lescot, **Yezidiler**, s. 10.

tasavvufi kavramlar ele alınarak tasavvufta karşılıklarının ne olduğu aktarılmaya çalışılmıştır.

Bilimsel araştırmalarda doğru bilgiyi elde edebilmek uygun metot ve teknik bilgi ile mümkün olmaktadır. Diğer bilim dallarında olduğu gibi İslam Mezhepleri Tarihide kendine özgü bir metot ve tekniğe sahiptir. Genel olarak amacımız "fikirlerin ne zaman, hangi şartlarda, nerede ortaya çıktığını ve kimler tarafından nerelerde benimsendiğini tarafsız bir gözle ve ilmi araştırma esasları doğrultusunda ortaya koymak" olduğu için, bunu gerçekleştirebilmek adına "deskriptif/betimleyici metodu" esas almış bulunmaktayız. Özellikle şunu belirtmemizde fayda vardır ki, amacımız kesinlikle hiçbir fikri doğrulamak yada yanlışlamak değildir. İstediğimiz, araştırdığımız oluşumların, kendi metin ve kültürel miraslarından hareketle, alt yapılarını, aralarındaki irtibatı gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktır. Fakat ele alınan eserlerde, pek çok oluşumda olduğu gibi, taraflı ve bazen abartılı anlatımlar mevcut olduğundan, doğru tespitler yapabilmek adına bu bilgilerin yanı sıra tarihi verilerde göz önünde bulundurulmaya gayret edilmiştir.

Tarihi veriler ele alınırken bazı zorluklar karşımıza çıkmaktadır. Tarihin belli bir döneminde ortaya çıkan oluşumların, belirli bir dönemde kullandıkları kavramlar ve bunların ifade ettiği anlamlar, süreç içerisinde anlam daralmasına, anlam genişlemesine veya değişimine uğramaktadır. Bazen de mecazi anlam taşıyan bir kavram zamanla dönüşerek nesnel anlamda kullanılarak farklı anlamlara gelmektedir. Böyle bir durumda kullanılan kavram ve fikirlerin o dönemde ne anlam ifade ettiği, doğru anlamın ortaya konulabilmesi açısından önemli bir husustur. Ayrıca bunun tespiti, fikir-mekan bağlantısı, beraberinde ise fikir-hadise irtibatını da meydana getirmekte ve fikirlerin süreç içerisindeki aşamalarının gün yüzüne çıkarılması noktasında faydalı olmaktadır.

Araştırmamızla ilgili öncelikle temel kaynaklar esas alınmıştır. Gerek Yezidilik gerek İslam tasavvufu olmak üzere ilgili klasik kaynaklardan ve çağdaş araştırmalardan istifade edilerek dönüşümün tarihsel süreç içerisinde nasıl gerçekleştiği üzerinde önemle durulmaya çalışılmıştır. Ana kaynaklar ekseninde gerekli incelemeler yapıldıktan sonra konuyla ilgili yayınlanmış eserler, akademik

çalışmalar, tezler, makaleler, ansiklopedi maddeleri vb. ikincil kaynaklarda araştırmamız için başvuru kaynaklarımızı oluşturmuşlardır.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Yezidilik ile İslam tasavvufu üzerine inceleme yapılırken, bu iki oluşumun yapılarını, inançlarını, kişi ve olaylar üzerinden meydana gelen değişimleri ve buradaki paralellikleri ortaya koymak adına esas aldığımız kaynakları şu şekilde tasnif edebilmemiz mümkündür.

2.1. Klasik Kaynaklar

Klasik kaynaklarla kastedilen tasavvufun ilk şekillenmeye başladığı dönemlerden itibaren telif edilen eserler ve Yezidi dini metinleridir. Yezidilik ve İslam tasavvufunun, inanç ve algıları hakkında ipuçları elde edebileceğimiz kaynaklardan İslam tarihi kaynakları, biyografiler, yezidi qawllerini bu çerçeveye dahil etmek mümkündür.

2.1.1. Tasavvuf Eserleri

Klasik tasavvuf eserleri içerisinde araştırma sırasında faydalandığımız bazı eserler bulunmaktadır. Bazı mutasavvıfların hayatlarını ele alırken Abdulkerim Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) ait *er-Risale*'den[3] faydalanmış bulunmaktayız. Tasavvufta alemin var edilmesi ve Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili konularda ise Muhyiddin İbn Arabî'ye (ö. 638/1240) ait olan *Fusûsu'l Hikem*[4] adlı eserden istifade ettik.

2.1.2. Diğer Tasavvufi Eserler

Tasavvuf literatüründe klasik eserler sınıfına dahil edilmeyen fakat tarih olarak eskilere ait başka eserlerden de istifade etmiş bulunmaktayız. Bunlar içerisinde bir çok mutasavvıf hakkında bilgi edindiğimiz Feridüddin Attar'a (ö. 618/1221) ait *Tezkiretü'l-Evliya*[5] ve *Mantık'ut-Tayr*[6] bizlere bolca malzeme sunmuştur. Yaratılış hususunda ise Abdulkadir Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) ait

[3] Ebü'l Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyri, Tahsin Yazıcı (Çev.) **Risale-i Kuşeyrî,** Kervan Yayınları, İstanbul 1978.
[4] Muhyiddîn İbnu'l Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, Ahmed Avni Konuk (Çev.), Ulus Matbaası, İstanbul 2005.
[5] Feridüddin Attar, **Tezkiretü'l Evliya**, Erkam Yayınları, İstanbul 1984.
[6] Feridüddin-i Attar, **Mantık al-Tayr**, Abdülbaki Gölpınarlı (Çev.), Milli eğitim Basımevi, İstanbul 1990.

Sırr'ül-Esrar[7], Aynülkudât Hemedânî'ye (ö. 525/1131) ait *Temhîdât*[8], Yazıcıoğlu Ahmed Bican'a (ö. 870/1466) ait *Envârül-Aşıkîn*[9], Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerine (ö. 1194/1780) ait ve tasavvuf açısından çok önemli bir eser olan *Marifetnâme*[10] ve Hasan Ertuşi'ye (ö. 896/1491) ait *Kürtçe Mevlit*[11] eserinden faydalandık. Yaratılışta bahsedilen bir kavram olan inci terimi ile ilgili bilgiler için Abdurrezzak Kâşânî'ye (ö. 736/1335) ait *Tasavvuf Sözlüğü*'ne[12] baş vurduk. Hz Adem ve Havva'nın cennetten çıkarılması hususunu ele alırken ise İbn Arabî'ye ait *Te'vilat*[13] ve Abdurrezzâk Kâşânî'ye ait önemli bir eser olan *Te'vilât-ı Kâşâniyye*'den[14] istifade ettik. İblis hakkında Hallâc-ı Mansur'un (ö. 309/922) *Kitabut-Tavasin*'ı[15], Tavus kuşunun tasavvuftaki karşılığı hususunda ise Feridüddin Attar'ın *Mantık al-Tayr* adlı eseri bizlere ışık tutmuştur. Melek Tavus'un diğer bir tasviri olan horoz hakkında da Kara Dâvudzâde Mehmet Efendi'nin (ö. 1170/1756) *Delâil-i Hayrat Şerhi*[16] ve Erzurumlu'nun *Marifetnâme*si çalışmamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca Yezidiliğin oluştuğu dönemin ele alması noktasında tasavvuf-mürit ilişkisini ortaya çıkarması açısından Ahmed Eflâki'ye (ö. 761/1360) ait *Menâkibu'l Arifîn*[17] adlı yapıt önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. Yezidi Dini Metinler

Yezidilere ait klasik eserler onların dini metinlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda kutsal kitapları olan *Mushefa Reş*[18] ve *Kitabu'lCilve*'den[19] inanç konusunda istifade edilmiştir. Yezidi dini metinleri kadar kutsal ve önemli olan Qawl ve Çirok'larından da inanç ve içindeki tasavvufi imgeler ve mutasavvıflarla ilgili bilgilerin tespiti hususunda faydalanılmıştır. Yezidi ilahilerini oluşturan bu qawl ve çirokları zengin bir şekilde ele alan Kreyenbroek ve Xelîl Cındî'nin ortaklaşa

[7] Abdulkadir Geylânî, **Sırr'ül –Esrar**, Abdulkadir Akçiçek (Çev.), Bahar Yayınları, İstanbul.
[8] Aynülkudât Hemedânî, **Temhîdât**, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
[9] Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Envâr-ül Aşıkîn**, Çile Yayınları, İstanbul 1982.
[10] Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Faruk Meyan (Çev.), Bedir yayınevi, İstanbul 1999.
[11] Hasan Ertuşi, **Mevlid-i Nebî**, Ayfa Basın, İstanbul.
[12] Abdurrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, Ekrem Demirli (Çev.), İz yayıncılık, İstanbul 2004.
[13] Muhyiddin İbn Arabî, **Tefsir-i Kebir/ Te'vilât**, Vahdettin İnce (Çev.), Kitsan, İstanbul.
[14] Abdurrezzâk Kâşânî, Ali Rıza Doksanyedi (Çev.), Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1988.
[15] Yaşar Nuri Öztürk, **Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâb'üt-Tavâsin**, Fatih Yayınevi, İstanbul 1976.
[16] Kara Dâvudzâde Mehmed Efendi, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, Ferah yayınları, İstanbul.
[17] Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Tahsin Yazıcı (Çev.), İstanbul 2006.
[18] Kitab El-Aswad (Mushefa Reş),(John s. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 353-356 içinde).
[19] Kitab el-Cilve, (John s. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 349-352 içinde)

derledikleri "*Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*" isimli yapıttan önemli ölçüde yararlanılmıştır.

2.2. Çağdaş Araştırmalar

Tarihi süreç içerisinde kapalı bir toplum olarak yaşayan Yezidiler, sözlü kültürlerini nesilden nesile oldukça büyük bir gizlilik içerisinde aktarmışlardır. Bu yüzden diğer bir çok oluşuma göre sonraları fark edilen bu dini yapılanma dikkatleri üzerine çekmiş ve araştırmacıların yoğun ilgisine sebep olmuştur. Bundan ötürü de Yezidiliğin inanç ve kültürlerine ait bir kısım çalışma meydana getirilmiştir. Biz de tezimizi oluştururken bu çalışmaların bir bölümünü göz önüne alarak araştırmalarımızı yapmaya gayret göstermiş bulunmaktayız. Bu noktada Kreyenbroek[20], Lescot[21], Guest[22], Said el-Deveci[23], Demlûcî[24]'ye ait eserler bizlere çalışma esnasında çokça faydalı olmuştur. Bunlar haricinde Türkiye'de bu konuyla ilgili ayrıntılı çalışmalara sahip olan Ahmet Turan[25] ve Metin Bozan[26]'a ait eserlerde dikkate değer önemli çalışmalardır.

Yezidilik haricinde tezimizin diğer omurgasını oluşturan Tasavvuf ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda araştırma esnasında göz önüne alınmıştır. Bu alanda ise Hasan Kâmil Yılmaz[27], Mahir İz[28], Ahmet Yaşar Zengin[29], Cavit Sunar[30] ve önemli tespitleriyle Ahmet Yaşar Ocak[31] ile M. Fuad Köprülü[32]'ye ait eserlerde çok değerli bilgileriyle bizlere çok yardımcı olmuştur. Bunlar haricinde konumuzla alakalı Tasavvuf ve Yezidiliğin tarihsel arka planını sosyolojik ve tarihsel açıdan ele alırken

[20] Philip G. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011.
[21] Roger Lescot, **Yezidiler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
[22] John s. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.
[23] Said el-Deveci**, el-Yezidiyye**, el-Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-li Dirâsâti ve'n- Neşri, Beyrut 2003.
[24] Sıddîk Demlûcî, **el-Yezidiyye**, Musul 1949.
[25] Ahmet Turan, "Yezidi İnanç ve İbadetleri", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1; Ahmet Turan, "Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:3.
[26] Metin Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012; Metin Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.
[27] Hasan Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
[28] Mahir İz, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.
[29] Ahmet Yaşar Zengin, "Tasavvuf ve Mistisizm", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.12.
[30] Cavit Sunar, **Anahatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi,** AÜİF Basımevi, Ankara 1978.
[31] Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
[32] M.Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB Yayınları, Ankara 1976.

Mustafa Ekinci[33], Osman Turan[34], Şakir Turan[35], Mehmet Kalaycı[36]'ya ait yapıtlardan çokça yararlanmış bulunmaktayız.

3. YEZİDİLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

Sosyal hayatta yeni bir dinin doğuşu olağanüstü bir olaydır.[37] Bir dinin ortaya çıkışı mezhep yahut tarikatların meydana gelmesinden - ki bunlarında ortaya çıkışı çok sancılıdır- çok daha zor olduğu gibi aynı şekilde ömürleri daha uzun ve etkisi daha fazladır. Bu noktada Yezidîlik, en esrarengiz ve Yakın Doğu'nun dogmatik -vahye dayalı- olmayan ya da sözde heretik bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biri olarak karşımıza çıkmış olsa da, aslında Yezidîler, etnik-dinî topluluğun bir örneğidirler.[38]

Yezidilik, pek çok inanıştan ögeler alması ve batınî bir karakter taşıması sebebiyle oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir.[39] Bu karmaşıklık, Yezidiler'in bizatihi kendi yaşantılarında dahi ortaya çıkmaktadır.[40] Nitekim araştırmacılar Yezidiler'in inanç ve ibadetlerinden yola çıkarak onların kökeni hakkında birçok varsayımda bulunmuşlardır. Yezidi topluluğunun her zaman kendi kültürünün yazılı olmayan karakterine önem vermesi ise tarihlerinin neden iyi bir biçimde belgelenemediğinin açık bir kanıtını oluşturmaktadır.[41]

Bu farklılıklardan yola çıkacak olursak ilk olarak Yezidiliğin isimlendirmesi hususunda dahi bu durumu görmek mümkündür. Yezidiliğin isimlendirilmesindeki görüşleri sıralayacak olursak bir kısım araştırmacı Yezidilerin aslının İran'ın Yezd şehri sakinlerinden olduklarını ileri sürerek bu şehirli, Yezd'li manasında kullanılarak Yezidî dendiğini ileri sürerken bir kısmı ise bu ismin fonetik kanunlara uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsça'daki Îzed -Melek, Tanrı-, Avesta

[33] Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
[34] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
[35] Şakir Turan, **XIII. yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler**, (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2009.
[36] Mehmet Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, Otorite Yayınları, Ankara 2015.
[37] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 63.
[38] Victoria Arakelova, Yezidîlik ve Bölgenin Heretik Ortamı, **Geçmişten Günümüze İdil**, Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 272.
[39] Metin Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 455.
[40] Ahmet Turan, "Yezidi İnanç ve İbadetleri", s. 137.
[41] Philip G. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 23.

dilinde Yezata -saygıya, tapınmaya layık olmak-, Pehlevî'de Yeztân, Yezdan, Îzed'den geldiğini, bu kelimelerden müştak olarak Yezîdî denildiğini bizlere aktarmaktadır.[42] Bunun haricinde Yezîdî isminin bizzat kendilerinin kullandığı gibi Ezîdî, İzidî veya İzdî -Tanrıya tapanlar-'den türeme, Yezidiliğe inanan herkese verilen bir isim olduğu[43] yahut Yezîdîlerin yine kendileri tarafından ilk ismi, aez da -dâm yerine- Hudâ "Tanrı beni yarattı" ile açıklayarak buradan müştak geldiğini ileri sürenler de bulunmaktadır.[44] Birde Mushâf-ı Reş'deki yaratılış efsanesinde geçen Yezîd adından müştak olarak, ataları arasında bir melek olan Ezdâ ile Yezdân'ın yer aldığı gibi, aynı şekilde ilk Yezîdîlere verilen isimler arasında Yezdânî isminin de bulunduğunu söyleyerek Yezîdî isminin de buradan geldiği kimi araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.[45] Son yapılan araştırmalarda ise Emevilerin birinci Halifesi Muaviye'nin oğlu Yezîd'in isminden geldiğine dair[46] görüşler bulunmaktadır. Yezîdiyye isminin bu sonuncusuyla yakından ilgisinin bulunduğunu ortaya koyulmakta ve en tutarlı olarak bu gösterilmektedir.[47] Zira Yezidi inanışında Yezid b. Muaviye önemli bir figürdür. Metinlerinde Yedi Melekten biri olarak aktarılan Yezid b. Muaviye Yezidilerde özel bir konuma sahiptir. Bu isimlendirmenin ise Emevi ve Yezid b. Muaviye aleyhtarı söylemlere karşı, Yezidiler'in yaşadığı bölgede onu savunanların bu şekilde anılması ile oluştuğu tahmin edilmektedir.[48]

Yezidiliğin ismi kadar kökeni hakkında da tartışmalar mevcuttur. Bu konuda ne kendi kaynaklarında ne de başka dinlere ait kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Yezidiliğin kökeni hususunda çeşitli sahalarda farklı görüşler vardır. Yezidilerin tarihi süreç içerisinde kapalı bir toplum olmasından dolayı kökeni uzun zaman gizli kalmış ve bundan dolayı belirttiğimiz husus meydana gelmiştir. Sosyal

---

[42] Bkz. Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 455; Ahmet Turan, "Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi", s. 42; Ahmet Taşğın, "Yezîdiyye", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013, c.43, s. 527 .
[43] Turan, **Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi**, Sayı: 3, s. 42; Taşğın, "**Yezîdiyye**", s. 527.
[44] Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 455; Turan, **Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi**, Sayı: 3, s. 42.
[45] Turan, "**Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi**", s. 42.
[46] Ahmet Turan, "**Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi**", s. 42;
[47] Taşğın, "**Yezîdiyye**", s. 527; Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 455.
[48] Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 455.

alanda kendilerini çok fazla göstermemeleri, ayrıca dini literatürlerini de gizli tutmalarından ötürü onlar hakkında yapılan çalışmaların neticelerinin birbirinden farklı kutuplarda olduğunu görmekteyiz.

Bazıları bu inancın ana kökeninin kadim Mezopotamya kültürüne dayandığına inanırken, bazıları da Gnostizm ve Maniheizmin etkilerini ön plana çıkarmaktadır. Öte yandan bir başka düşünce okulu da kadim Farisi kökenlerinin olabileceği olasılığına ve Mitraizm olarak bilinen Romen kültü ile olan bir bağlantısına işaret etmektedir. [49] Başka bir kesim ise, bazı inanç, tutum ve giyimlerinden hareketle onların Hristiyanlık ya da Süryanilikten farklılaştığını iddia etmişlerdir.[50] Daha sonraları ise yapılan çalışmalar neticesinde Yezidiliğin İslam orijinli olduğu görüşleri ortaya atılmıştır.[51] Nitekim aralarında bazı İslam tarihçilerinin de bulunduğu bir kesim, onların kökenini Haricî mezhebinden Yezîd b. Üneys'e dayandırmış ve onun adına nispetle kendilerine Yezidiyye dendiğini iddia etmişlerdir.[52] Ancak bu ilişkilendirmenin doğru olmadığını belirtmek gerekir.[53] Zira Haricî bir fırka olan Yezidiyye ile 'Adî b. Müsafir sonrasında Irak'ta neşet eden Yezidilik arasında yapı ve görüşleri açısından bir ortak yön bulunmamaktadır. Sadece bir isim benzerliği söz konusudur.[54]

Pek çok Yezidi tarafından benimsenen bir hipotez ise, Yezidi dininin çok eski olduğu ve kuruluşunun tarihsel ayrıntılarının eski çağ uygarlıklarının puslu ortamında kaybolduğunu ileri sürülmektedir. Bu hipoteze göre, bu din varlığını yüzyıllarca sürdürebilmiştir. Bu durum ise ruh göçü ile gerçekleşebilmiştir. Buna göre kişinin asıl inancı Yezidilik olduğu halde ismen din değiştirerek Hristiyan yahut İslam gibi yeni dinleri kabul etmiştir.[55] Halbuki Yezidilerin büyük çoğunluğunun kendilerini Hz Adem'e kadar dayandırmalarına rağmen; kaynaklara bakıldığında bu etnik grubun Adî b. Müsafir dönemine kadar mevcut olmadığı söylenebilir.[56]

---

[49] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 23-24.
[50] Metin Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, s. 19.
[51] Lescot, **Yezidiler**, s. 17.
[52] Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, s. 18.
[53] Bkz. Ahmet Taşğın, "Yezîdiyye", **İslam Ansiklopedisi**, s. 527.
[54] Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, s. 19.
[55] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 63-64.
[56] Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, s. 21.

Yezidiler bu hususu daha çok mitolojik olarak ele almışlardır. Kaynaklara bakıldığında kendilerini daha baştan, yani nesep olarak diğer insanlardan ayrı tutarak ırk olarak ayrı ve özel olduklarına vurgu yapmaktadırlar.[57] Burada Yezidîler'in kendilerini yalnızca Hz Adem'e dayandırdıklarını özellikle belirtmek gerekmektedir. Bu konuda öylesine titiz davranmışlardır ki ataları olarak kabul ettikleri Şehid Bin Cer'i Hz Adem'in emzirdiğini söylemişlerdir.[58] Fakat Onlara göre Şehid Bin Cer'in soyundan gelenler yalnızca kendileri değildir. Bu konuyla ilgili inanışları şu şekildedir:

"Yezidî milleti Şehid İbn Cer'in kendinden türeyen bir nesildir. Aynı zamanda tüm Peygamberler ve Allah'ın elçileri, evliyalar, salihler, alimler, insanları ıslah edenler de ondan gelmektedir. Ayrıca Şeyh Adî bin Müsafir, Yezid bin Muaviye, Hasan-ı Basrî, Şeyh Abdulkadîr Geylanî, Şeyh Muhammed bin Hanife, Şemseddîn-i Tebrîzî, Gadıb el-Bân ve İslam Peygamberi –Muhammed- dışındakiler de onun neslinden gelmişlerdir. Muhammed, Adem'in diğer –kız kardeşleriyle evlenen- çocuklarından gelmiştir." [59]

Bu pasajda Peygamberler, evliyalar ve toplum tarafından iyi kabul edilen diğer kişilerle beraber Hasan-ı Basrî, Şeyh Abdulkadîr Geylani, Şemseddin-i Tebrîzî gibi mutasavvıfların isimlerinin de verilmesi dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Yezidîlerin kendi anlatımlarına baktığımızda Hz Adem'e dayanan bir nesilden bahsetmemiz gerekmektedir. Oysa kaynaklar tetkik edildiğinde yukarıda da belirtildiği üzere 'Adî b. Müsafir dönemi ve öncesinde günümüzde

[57] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 47. Bu konu Yezidî anlatımıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: "Havva yüz kırk (erkek-kız) ikiz doğum gerçekleştirdi. Bu doğumlardan yalnızca birisi tek çocuk olarak meydana gelmiştir.. O da Şehid İbn Cer'dir. Onun ikizi yoktu ve belki de o Allah'ın onu diğer insanlardan onun ırkını ayırt etmek için yarattığı sırlardan bir sırdı. O ırk da özel bir ırk olan Yezidîlerdir. Her erkek – Şehid İbn Cer dışında- karındaşı olan kız kardeşi ile evlenmiştir. Şehid İbn Cer, Melek Tavus'un cennetten onun için gönderdiği bir huri ile evlenmiştir. Bu evlilikten Yezdan isimli bir çocuğu olmuştur. Yezidîler de onun neslinden gelmiştir. Onların ilk ataları Yezdân, onun oğlu Nuh ve onun oğlu Merc Mîran'dır. Adem ile Havva arasında bu çocuğun (Şehid Bin Cer) kimden olduğu hususunda tartışma çıktığı söylenmektedir. Bu çıkan tartışmadan ötürü Cebraîl gökten inip her birinin şehvetini bir kavanoza koyup mühürledikten sonra dokuz ay sonra gelmiş, Havva'nın şehvetinin bulunduğu kavanozu açtığında yalnızca kurtçuk ve böceklerin olduğunu görmüştür. Fakat Adem'in şehvetinin olduğu kavanozda biri erkek ve diğeri kız olmak üzere iki çocuk vardır. O ikisinden Yezidî milleti meydana gelmiştir." Bkz. Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s.47- 48.

[58] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 48.

[59] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 48.

teşekkül etmiş şekliyle bir Yezidilik'ten söz edilememektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hicri V. yy. da 'Adî b. Müsafir döneminde bu bölgede Yezidî olarak isimlendirilen bazı kesimlerin varlığı mevcut ise de, bu kesimin sonradan oluşmuş şekliyle Yezidîliğe benzediğini söylemek güçtür. Zira bu kesimin en belirgin özelliği Yezid'e yönelik Şiî eksenli hareketler ve lanetlemelere karşı onu müdafaasıdır. [60] M. Guidi'ye göre ise bu tarikatın kökeninde Emeviler öncesi bir gluvv bulunmaktadır. Şehy 'Adî'nin vaazları ise hareketin tasavvufa doğru kaymasını sağlamıştır. Cebel Hakkari'de bulunan Laleş'e[61] çekilmiş bu aziz zat, etrafına birçok kişinin toplanacağı bir tarikat kurmuştur. Bu tarikatın mensupları ile ilk halife hanedanı arasında yakın ilişkilerin var olduğu düşünülmektedir. Bu hanedan yıkıldığında, tarikatın temsilcilerinin belli bir kısmı Kürt aşiretlerinin bulunduğu dağlara sığınarak yerleşmişlerdir. Abbasi döneminde bir kaç kez ayaklanan bu siyasi mültecilerden bazıları daha sonra ihtiraslarından vazgeçip kendilerini tasavvufa adamışlardır. Bu anlatılanlar Şeyh 'Adî bin Müsafir öncesi ortama ait bilgilerdir. Es-Sem'ani (ö. 562/1167), Yezid'in imametine inanan ve tarikatlarına bu halifenin ismini veren tarikat mensuplarıyla temasa geçmiştir: "Irak'ta, Cebel Hülvan'da ve çevresindeki bölgede, birçok Yezidiyle karşılaştım. Bu dağın köylerinde çileci bir hayat sürdürüyorlar ve xal yiyorlardı. Diğer insanlara çok nadiren karışıyorlar, Yezid'in imametine inanıyorlar ve bu halifenin doğru yolda olduğunu savunuyorlardı. [62]

Yezidîliğin siyasi çehresini oluşturan bu bilgilerin yanı sıra, Yezidiliğin itikadi boyutu da Şeyh 'Adî bin Müsafir ile irtibatlandırılmaktadır. Zira Yezidilik dikkatlice incelendiğinde 'Adî bin Müsafir'in güçlü bir motif, hatta onların inanışlarına şekil veren kimse olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Oysa 'Adî bin Müsafir'in hayatı tetkik edildiğinde, onun Yezidi öğretisi ile ilişkisi olduğuna ya da onun sağlam fikirler ile çevrelenmiş tasavvufi fikirlerinin kendi döneminde herhangi bir şekilde dönüşüme uğradığına dair bir veri yoktur. Aksine Sünni tarih ve biyografi kaynaklarında onun Ehl-i Sünnet çizgisinde büyük bir alim ve mutasavvıf olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla 'Adî bin Müsafir'in hayatı ve eserleri ile

[60] Bozan, **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, s. 21.
[61] Musul'un doğusunda bulunan ve bugün Şeyhan nahiyesine bağlı köyleri oluşturan bir bölgedir. Bkz. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 44; Bozan, **Şeyh 'Adî b. Müsafîr**, s. 48.
[62] Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ani el-Mervezi, **el-Ensâb**, Abdullah Amr Barudi (Tlk), Beyrut 1988, c.5, s. 693.

karşılaştırıldığında Yezidiliğin fikirlerini ‘Adî b. Müsafir’den almadığını, Yezidiliğin teşekkülünde onun bir katkısının olmadığının söylenebilmesi mümkündür. Bu durumda Yezidilik, ‘Adî b. Müsafir’in bağlıları içinde, daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır. Farklılaşmanın başlaması; tarikatın sıra dışı fikirleri benimsemesiyle ilgili olarak, kaynaklarda tarikatın üçüncü halifesi Hasan b. ‘Adî b. Ebi’l Berekât dönemine işaret edilmektedir.[63] Fakat gerek bu zatın kişiliği gerekse tarikatın fikirsel değişim ve dönüşümündeki etkisi tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre çok dindar birisi olarak kabul edilirken, bazılarına göre ise sadece ihtiraslarını yerine getirmeye çalışan birisidir. İbn Teymiyye’ye (ö. 728/1328) göre, ‘Adeviyye tarikatının müritleri hatanın birçoğuna onun döneminde düşmüştür.[64] İbn Şakir’in anlattığı bir olaya göre, Hasan sapkınlığa düşmemiş olsa da müritlerin aşırı hizmet konusundaki şevklerini frenlemek için hiçbir gayret de göstermemiştir. [65] Fakat bunlarla ilgili açık bir delil bulunmamaktadır. Bu dönemde başlayan gulatlar zaman içerisinde yerini batınî fikirlere bırakmıştır.

Hasan’ın ölümünden (1254-55) yaklaşık yüz yıl sonra ‘Adeviler öylesine kuşkulu temayüller göstermeye başlamışlardı ki İbn Teymiyye ve Ebul Firas ‘Ubeydullah İbn Sibl gibi kelamcılar, bunlara İslamın en temel ilkelerine kadar hatırlatmak zorunda kalmışlardır.[66] Öyle görünüyor ki siyasi bir tutum olarak ortaya çıkan bu topluluk, Hasan b. ‘Adî b. Ebi’l Berekât döneminde bir şekilde aşırılığa kaçmış, daha sonra bu aşırılıklar batınî fikirlere dönüşmeye başlayınca süreç içerisinde günümüzdeki Yezidîliğe dönüşmüştür. Tabi bu dönüşüm sürecini daha sağlıklı algılayabilmek için, o zamanki Anadolu’da dini durumun nasıl olduğu da çok önemlidir. Anadolu’nun o dönemdeki genel havasına dikkatle bakıldığında bu süreç içerisinde değişim yaşayanların sadece Yezidiler olmadığını görmek kuvvetle muhtemeldir.

Kendilerini kadim bir din olarak gösteren söz konusu anlayışa rağmen Yezidiler hakkında ilk derli toplu bilgiyi Osmanlılar devrinde Sultan Abdülazîz

---

[63] İbn Teymiyye, **el-Vasiyyetü’l-Kübra**, I, s. 300; Muhammed b. Şakir Kütübî (ö. 764/1363), **Fevatü’l-Vefeyat**, İhsan Abbas (Thk), Beyrut 1973, c.13, s. 334; Krş.Bozan, **Şeyh ‘Adî Bin Müsafir,** s. 22-23.

[64] İbn Teymiyye, el-Vasiyyetü’l-Kübra, s. 300.

[65] Lescot, **Yezidiler**, s. 30-31.

[66] Lescot, **Yezidiler**, s. 32-33.

zamanında (1289/1872) görmekteyiz. Bu zamanda "Kurra Kanunu" gereğince her yerden Osmanlı ordusuna asker toplandığı sıralarda, Yezidiler İslam milletinin askeri birlikleriyle birlikte askerlik yapmamak ve asker olmamak için Bağdat valisi aracılığıyla bu isteklerini duyurmak üzere Emirlerini, Şeyhlerini, Pîrlerini ve Muhtarlarını devlet makamlarına göndermişlerdir. Bunun sonucunda ise askerlik bedellerini ödemek şartıyla askerlikten muaf tutulmuşlardır. Bu sırada Yezidilerin mazeretlerinin sıralandığı sözleşmede Yezidilerin inanç ve kurallarına ait bilgiler bulunmaktadır ki bu, Yezidi inanç esaslarının tarihteki ilk yazılı belgesidir.[67]

Bir asır öncesine kadar dünyadaki genel nüfuslarının neredeyse tamamının Osmanlı sınırları içinde yaşadığı bilinen Yezidilerin dini pratiklerini var ettikleri topraklardan koptukları ve farklı coğrafyalara yayıldıkları aşikârdır. 19. ve 20. yüzyılda yeni şekillenen Osmanlı sınırlarının dışına çıkan veya dışında kalan, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise Avrupa ülkelerine yönelen bu göç, bir dizi farklı etkenle şekillenmiştir.[68]

İlk farklılaşma süreçlerinden günümüze kadar çevrelerindeki toplulukların Yezidileri "sapkın", "heretik" ve "şeytana tapanlar" olarak tanımlamaları hem toplumsal hafızayı etkilemiş hem de zorla Müslümanlaştırılma çabaları Yezidileri içe kapalı ve tek amacı kültürünü korumak olan bir toplum haline dönüştürmüştür. Bunun sonucunda ise koruma ve korunma refleksiyle yaşayan bir toplum meydana gelmiştir.[69] Diğer taraftan Yezidiliği araştıranlar, Yezidiliğin bahsedilen yapısından ötürü ortak bir paydada buluşamamış; günümüz Yezidilerinin sahip olduğu bazı inançlar ve dini ritüellerden ya da bazı tutum ve giyimlerden hareketle onları pek çok farklı din ve geleneğe nispet etmişlerdir.[70]

Konuyla ilgili bir çok farklı görüşe rağmen Yezidiliğin önde gelen İslam Mutasavvıflarından Şeyh Adi' b. Müsafir ve onun etrafında şekillenen Adeviyye tarikatına olan nispeti baskın görülmektedir.[71] Eklektik bir yapıya sahip ve sözlü kültür ile aktarılan bir dinin, birçok inanıştan motifler bulundurması elbette doğaldır.

[67] Bkz. Bilgi için Ahmet Turan, "**Yezidi İnanç ve İbadetleri**", s. 137.
[68] Ayandan Mustafa Nuri Paşa, Amed Gökçen (Haz.), **Abede-i İblis**, İBÜ Yayınları, İstanbul 2013, s. 5.
[69] Ayandan Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 5.
[70] Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 456.
[71] Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 456.

Fakat Ehl-i Sünnet'e olan yakınlığının yanı sıra İslam tasavvufu ile olan özellikle inanç konusunda ki paralellikler göz ardı edilemeyecek ölçüde dikkat çekicidir. Bu haliyle Yezidilik Adeviyye'nin yolunu değiştirmiş bir devamı niteliğindedir.

İşte bizim burada sunduğumuz inceleme, bu paralellikler ve ortak paydaları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu yapılırken bazı İslam mutasavvıflarının görüşleri, tasavvufun Anadolu'daki etkisi, Yezidiler'in tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri değişimler ve inançları göz önünde bulundurulmaya gayret gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
YEZİDİ İNANÇ VE KÜLTÜRÜNDE TASAVVUF

1.1. YEZİDİLİĞİN OLUŞTUĞU DÖNEM VE COĞRAFYADA TASAVVUF

İslam'ın üçüncü asrının sonlarında fakih ve kelamcılarının faaliyetlerine ek olarak yeni bir akım şekillenmeye başlamıştır. Adına tasavvuf dediğimiz bu akım diğer ilimlerden farklı olarak insanın iç dünyasına yönelik, ruhi terbiyeyi göz önüne alan bir cereyandır. Bundan dolayı da, diğer ilimlere nazaran etkisi kalıcı olarak devam etmiştir. Öte yandan derûnî hayat kişiye özel olduğundan, kendi hayat anlayışı etrafında birçok insan toplanmış ve bu da birçok tarikatın, grupların toplum içerisinde oluşmasına olanak sağlamıştır. [72]

Tasavvuf sözcüğünün kökeni hakkındaki genel kanı, sufi kelimesinden neş'et ettiği yönündedir. Bazıları bunu giydikleri kıyafetlerden dolayı olduğunu söylerken, bazıları ise mutasavvıfların kalbinin saflığından dolayı bu ismin verildiğine inanmaktadır. Etimolojik olarak suf -yün- kökünden gelen Tasavvuf tabirinin bu şekilde yorumlanmasının yanı sıra, bu kelime terminolojik olarak çok daha farklı tanımlar içermektedir.[73] Bunun sebebi ise az önce belirttiğimiz üzere kişinin derûnî hayatına yönelik bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Tasavvufun ne anlama geldiğine kısaca bakmamızda fayda vardır.

Tasavvuf, İslam'ın zahiri ve batıni hükümlerine riayet çerçevesinde manevi ve derûnî bir hayat tarzını ifade etmektedir.[74] Batıda tasavvuf, önceleri İslam gizemciliği –Mistisizm- olarak tarif edilmiştir. Bunun sebebi muhtemelen bu adın

[72] Reşat Öngören, "Tasavvuf", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2011, c.40, s. 121.
[73] Reşat Öngören, "Sûfî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2009, c.37, s. 471.
[74] Öngören, "Tasavvuf", s. 119

sıradan yollarla veya zihinsel çabayla erişilemeyecek gizemleri içine almasından kaynaklanmaktadır.[75] Fakat daha sonra tasavvufla mistisizm arasındaki bariz farklılıkların anlaşılmasıyla "sufizm" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.[76] Buna rağmen yapılan hiçbir açıklama tasavvufu tam ve kesin anlamda tarif edememektedir. Çünkü bu, hâl ile yaşanan bir durum olup kişiye özeldir. Bundan ötürü de tasavvufun çok fazla tanımı yapılmıştır. Onu güzel ahlak, zühd, tasfiye, tezkiye terimleri ile tanımlayanlar varken, istikamet, teslimiyet, vuslat, ruh hayatı, batıni ilim veyahut da ledün ilmi olarak tarif edenler de olmuştur.[77]

Tasavvufun Bekir el-Kettânî (ö. 322/ 933)[78] tarafından yapılan tanımı ise biraz daha kapsamlı görülmektedir. Ona göre tasavvuf, kalp tasfiyesini ve onun için gerekli olan ibadet, zühd, mücahede, ihlas, teslimiyet ve Hakk'a yönelmek gibi konuları almasından ötürü safâ, bunun yanında sûfîlere ait her türlü rûhî deneyim, manevi haller ve keşfi bilgilerle Allah'ı tanıma yoluna gidildiği için müşahededir. [79] Yapılan bu tanımlama aynı zamanda bizlere tasavvufun ana konularıyla ilgili ipuçları da vermektedir.

Tasavvufun konuları genel anlamda, mutasavvıfların ayet ve hadislere getirdikleri yorumlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Dünya hayatına ve maddi zevklere dalmama, ahireti ön planda tutma ile ilgili hadisler sûfîlerin bu noktalara önem vermelerine ve buna uygun bir şekilde yaşamalarına neden olmuştur. Ayrıca kalplerin ancak Allah'ı zikretmekle tatmin olacağı ve mü'minlerin Allah'ı çokça zikretmesi gerektiği hakkında indirilen ayetler tasavvufa Allah'ı çokça zikretme ve kalp temizliği konularının girmesini sağlamıştır.[80] Bu sebeple mutasavvıflar genel itibariyle zühd ve takvaya, zikir ve tasfiyeye önem veren kişiler olmuşlardır. Bu

---

[75] Annemarie Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, Ergun Kocabıyık (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 22.

[76] Öngören, "Tasavvuf", s. 119; Tasavvuf ile Mistisizm arasında belirgin farklar mevcut olduğu tespit edilmiştir. İslam tasavvufu dini kaynaklıyken, mistisizmin felsefi yönü çok daha ağır basmaktadır. Ayrıca her iki akımın dünya hayatına bakış tarzları da farklıdır. Mistisizmde belirli bir metot olmamasına karşın tasavvufta bu alana giriş için belirli görevlerin yapılması gerektiği Sûfî kitaplarında geçmektedir. Geniş bilgi için bkz. Zengin, "Tasavvuf ve Mistisizm", **İslami Araştırmalar Dergisi**, s. 368-370.

[77] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 28-29.

[78] Asıl adı Muhammed b. Ali el-Kettâni. Hicaz şeyhlerinden sayılan bir Mutasavvıf. Geniş bilgi için bkz. Attar, **Tezkiretü'l Evliya**, s. 597.

[79] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 52.

[80] Öngören, "**Tasavvuf**", s. 119-120.

sebeple de tasavvufun gayesi, kişiyi bu ve daha başka güzel huylar ile bezeyip insan-ı kamil dediğimiz mükemmel insan haline getirmektir. Bunun neticesinde ise vuslat vardır.[81]

Tasavvufi düşüncenin temeline baktığımızda iki tür dayanak görmekteyiz. Bunlar, Allah sevgisi ve Allah korkusudur. Kronolojik olarak, Hasan-ı Basrî'ye kadar olan kısmı Allah korkusundan kaynaklı çokça ibadette bulunma , Rabiatü'l Adeviye'den sonrasını ise Allah sevgisi ile ibadette bulunma diye iki döneme ayırabilmek mümkündür. Fakat netice itibariyle bu iki kavram birbirini tamamlamaktadır. İlk başta mutasavvıfların bu bilinçle yaptıkları zikir, nefsi arındırma ve mücahedenin yerini daha sonraları hakikati arama duygusu almıştır.[82] Yani mutasavvıfların ahlakı kemale eriştirme çabalarına bir de hakikati arama çabası eklenmiştir.[83] Bu da haliyle tasavvufun felsefi alana kaymasına sebep oluşturmuştur. Bu perspektifte ortaya çıkan en meşhur şahsiyet ise İmam Gazali olmuş ve bu konuda bir çok eser vermiştir. Tasavvufun felsefileşmesi ise Muhyiddin İbn Arabi ile tamamlanmıştır.[84] Tabiki İslam tasavvufunun ve onun gelişmesinin tek kaynakları bu kişiler değildir. Haris b. Esed Muhâsibî (ö. 243/857), Zünnûn Mısrî (ö. 245/860), Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Mevlana Celaleddin Rûmî (ö. 672/ 1273), Hallâc-ı Mansur (ö. 922/1516) ve daha başka şahsiyetler de eserleriyle tasavvuf alanında büyük gelişmeler meydana getirmişlerdir.[85] Tasavvufun gelişmesine büyük katkıda bulunan söz konusu kişiler içerisinde, yaşantısı, düşünce dünyası, hayat tarzı, hal ve tavırlarıyla da tasavvufun ortaya çıkmasına, gelişmesine, yayılmasına ve insanlara tesir etmesine vesile olan zatlarda bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Hâris Muhasîbi, Celaleddin Rûmî ve Hallâc-ı Mansur'dur.[86] Şunu özellikle belirtmekte fayda vardır ki bu kişiler mutasavvıfların yalnızca çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Silsile halinde günümüze kadar etkileri yoğun bir biçimde devam gelmiştir. Bu etkilenme kimilerine istikamet üzerinde güzel bir hayat tarzı hediye etmiş kimilerinin ise maalesef –yanlış anlayıp yorumlama veyahut da

[81] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 57.
[82] Sunar, **Anahatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, s. 12.
[83] Mustafa Kara, "Osmanlı Dönemi Sûfileri ve Tasavvufî Düşüncenin Renkleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.12, s. 269.
[84] Sunar, **Anahatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, s. 12.
[85] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 53-55.
[86] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 117,120,131.

yorumlamadan şekilsel olarak alma sebebiyle- ana bünyeden sapmalarına sebebiyet vermiştir. Bu durumda söyleyebiliriz ki tasavvuf çok dikkatli okunması gereken bir alandır. İnce bir çizginin üzerinde insanlara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Tasavvufun revaçta olduğu bir dönemde -XI. yy.- yaşayan Şeyh Adi b. Müsafir'in Ehl-i Sünnet çizgisinde bir mutasavvıf olduğu, tarikatı Adeviyye'nin de kendi döneminin seçkin tarikatları arasında yer aldığı rivayet edilmektedir. Ancak süreç içerisinde tarikatın tasavvufi çizgiden farklılaşarak batıni bir karaktere büründüğü görülmektedir.[87] Bu dönüşümün tam olarak ne zaman olduğu hala netlik kazanmamasına rağmen genel olarak vurgu, Şeyh Adi'nin haleflerinden biri olan Hasan b. Adi'ye yapılmaktadır.[88] Onun döneminde yahut onun idam edilmesinin hemen akabinde bu değişimlerin varlığı, o zamanki sosyal yapının ne durumda olduğu sorusunu akla getirir ki, bu sorunun cevabı konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Hasan b. Adi'nin ekseriyet XIII. yy. da yaşadığını göz önünde bulundurursak, bu dönemde Anadolu da nasıl bir havanın hakim olduğunu tarihsel planda incelemenin, bizleri doğru tespitler noktasında biraz daha ileriye götüreceği kanaatindeyiz. Yalnızca bu bölümde amacımızı aşma kaygısından ötürü XIII. yy.'da Anadolu'daki tasavvufi hareketler içerisindeki farklı temayülleri ele almaya gayret gösterilecektir.

1.1.1. XIII. yy'da Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Dini Yapısındaki Değişim

Anadolu ve bugünkü İran devletinin kapsadığı bölge, ilk çağlardan itibaren siyasi anlamda birçok göç ve değişime maruz kalmıştır. Burada birçok devlet ve imparatorluklar kurulmuştur.[89]

VIII. yüzyıldan sonra ise Müslüman olmaya başlayan Türkler bu bölgede görünmeye başlamıştır. İlk önceleri Maveraünnehir'de yaşayan Türkler Müslüman olduktan sonra önce İran'a, XI. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bu bölgeler ise, İran ve Anadolu, Büyük Selçuklu devletinin faaliyet alanı olmuştur.[90] Anadolu Selçuklularının en parlak dönemini ise XIII. yüzyılda yaşadığını

[87] Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 461.
[88] Lescot, **Yezidiler**, s. 31; Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 462.
[89] Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, s. 20.
[90] Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, s. 21.

görmekteyiz.[91] Bununla beraber bu dönemde çok önemli gelişim ve değişmeler meydana gelmiştir.

Değişim, şu şekilde izah edilebilir: Anadolu'nun sosyal, kültürel ve özellikle de dini hayatını etkileyen iki büyük göç dalgası meydana gelmiştir. İlki, XIII. yüzyılın başlarında Karahıtaylar ile Harzemşahlar arasındaki mücadeleler sebebiyle Özbekistan da bir vilayet olan Fergana ahalisinin çoğunluğunun Anadolu'ya göç etmesiyle meydana gelen göçlerdir. Buradan gelen göçler neticesinde İranlı yerleşik Türk unsurları Anadolu'ya giriş yapmıştır.[92] Yukarıda belirttiğimiz üzere aydınlık bir dönem yaşayan Anadolu, 1220'ler den itibaren ise Moğol istilalarından dolayı büyük bir göç dalgasına daha maruz kalmıştır.[93] Tarihin en kudretli ve şiddetli istilalarından birisi olan Moğol İstilası, Anadolu'da 1277'den sonra büyük sarsıntılar meydana getirmesine karşın Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir âmil olmuştur. Zira Moğol istilası yüzünden insanlar, Anadolu'ya kaçmışlardır.[94] İşte bu iki büyük göç dalgası sebebiyle Anadolu, yukarıda zikrettiğimiz alanlarda geniş ölçüde değişim yaşamıştır. Özellikle de İslamlaşmada rol oynayacak pek çok âlim, mutasavvıf ve tarikat erbabı Anadolu'ya, tabii olarak çeşitli dini ve fikri cereyanların taşıyıcısı olarak gelmişlerdir.[95]

XII. ve XIII. yüzyıl tasavvuf cereyanı, İslam alemini artan bir kuvvetle sarmış, İran'da, Orta Asya'da, Suriye'de, Mısır'da, Anadolu'da birçok tekkeler vücuda gelmiştir.[96] O dönemde Bağdat halifelerinin nüfuzu zaafa uğrayınca hakimiyet Türk, Kürt, Deylemli -İranda bir bölge-, Acem –İranlı- bir takım emir ve sultanların eline geçmiştir. Bu kişilerde, halifenin dini nüfuzuna hakim olabilmek adına halkın kendilerine olan iştiyak ve muhabbetini arttırmak için fakirlere iyilik de bulunup, şeyh ve mutasavvıflara hürmet ve riayet göstermekten geri durmamışlardır.[97] Tasavvufun yayılmasıyla ilgili olarak diğer bazı etkenler de söz konusu olmuştur. Söz gelimi o dönemde tasavvufa bir ihtiyaç olarak da başvurulmuş; zulme uğrayan insanların muhtaç oldukları ruhi ve manevi asayiş ve sükun bu

[91] Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, s. 21.
[92] Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 56.
[93] Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", **DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 1991, c.03, s. 111.
[94] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s. 299.
[95] Ocak, "**Anadolu**", s. 111.
[96] M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 195.
[97] Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** s. 196.

zümrelerce temin ve tesis edilmiştir.[98] Özellikle Haçlı seferleri ve Moğol İstilası gibi maddi ve manevi tahribatın çok olduğu yerlerde şeyh ve tekkelerin nüfuzu daha da artmıştır.[99] Sonuç olarak, kuvvetli bir merkezi otoritenin eksikliği, memlekette sosyal düzenin bozulmasından ötürü manevi olarak tasavvuf ihtiyacının doğmasına neden olmuştur.

Maddi ve özellikle manevi birçok sebepten ötürü sufilik her tarafa yayılmış, tekke ve tarikatler resmen devletler tarafından tanınmıştır. Birçok devlet büyükleri ve hatta sultanların bile şeyhlere mürid olması, bu kişilere ciddi bir nüfuz sağlamıştır. Şu kadarını diyebiliriz ki, bu dönemde sultanların cismani saltanatı üzerinde şeyhlerin manevi hakimiyeti olmuştur. Selçuklular ve Harezmşahlar zamanında Müslüman Türkler'in ve özellikle Müslüman-İran tesirlerinin en fazla hissedildiği şehirlerde tasavvuf cereyanı iyice yerleşmiştir.[100]

1.1.2. Sufi Karakterli Bazı Oluşumlar

Moğol istilasıyla Anadolu'ya yerleşen ve siyasi iktidarla iyi ilişkiler içerisinde bulunan dini oluşumların başında Celaliye, Rüfaiye, Halvetiye ve Kalenderî hareketler gelmektedir.[101] XIII. yüzyıldaki bu ve diğer tasavvuf ve tarikat cereyanının toplum üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra farklı oluşumların da meydana geldiğini görmekteyiz. Bu dönemler de Tasavvuf çevresinde zındıka ve ilhad hareketleri de kendisini hissettirmiştir. Bu konularla ilgili geniş kapsamlı çalışmalara sahip olan Ocak, bu hareketlerin kökenini Emeviler'e dayandırmaktadır. Ona göre Emevî hilafeti zamanında görülen koyu Arapçılık siyasetinin Mevâli

---

[98] Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 196-197.
[99] Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 195-196.
[100] Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 197.
[101] Şakir Turan, **XIII. yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler**, s. 46. İsmini Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye nispetle alan Celaliye -daha sonra ise Mevleviye- tarikatı Mevlana hayattayken henüz bir tarikat şeklini almamış, bu vaziyet onun vefatından sonra vuku bulmuştur. XIII. asırda yerleşmeye başlamış olan Rüfaiye tarikatı ise, Türk-Moğol şamanlığının tesirinde olan Irak sahasında bulunan bir tarikattır. XIV. yüzyılda Anadolu'da muhtelif tekkelerinin bulunduğunu görmekteyiz. Halvetiye tarikatı ise Ahi Yusuf Halveti tarafından Anadolu'ya giren bir tarikatıdır. Bir diğer akım ise Kalenderîlik'tir. Kaynağını Melametiye'den alan Kalenderîler, Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu'da yayılmışlardır. Gerek görünüş gerek yaşam tarzı olarak zamana göre farklılık gösteren bu grup (yalnız yaşama, dilenme gibi esaslara dayalı) Haydarîlik gibi şehirden ziyade köy ve göçebeler arasında yayılma imkanı bulmuştur. Mevlevilik için bkz. M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 95. Diğerleri için bkz. Şakir Turan, **XIII. Orta Doğu ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler**, s. 48.

tabakası üzerinde oluşturduğu sosyal, ekonomik ve siyasal baskılar, bu hareketlerin ilk nüveleri oluşmuş ve Abbasi dönemindeki toplumsal krizler ile beslenmiş bir tepki ve kültürel - protestodur. Bu protesto tabi olarak siyasi iktidarın temsil ettiği İslam yorumuna karşılık eski kültür ve inançlara referans vermiştir. Özellikle incelenen zındık ve mülhidlerin hemen hemen önemli bir kısmı Emevi ve Abbasi dönemine intikal eden Fars kökenli ya da Fars kökenli olmasa da en azından İran kültür çevresine mensub şahsiyetler olması dikkat çekicidir.[102]Bu da başka bir bilgiyi bize vermektedir ki o da; bu hareketlerin Hristiyanlık, Musevilik gibi dinlerden İslam'a geçen kişilerden değil de Mazdekizm ve Maniheizm, kısmen de Zerdüştlük dinlerinden Müslümanlığa geçmiş kişilerce ortaya çıkmış olmasıdır.[103]

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki bu tür Sünni çizgiden farklı olan hareketler düşünsel anlamda ilk dönemlerde (VIII. ve IX. yy.) Irak ve İran dinlerine ait inançlardan beslenmişlerdir. IX. Yüzyıldan itibaren ise bu hareketlerde daha çok heterojen bir yapı görünmektedir. Artık Hind, Yunan ve Helenistik dönem felsefelerine referans veren ideolojiler kullanılmaya başlanmıştır.[104]

Tasavvufa başka bir açıdan bakacak olursak tüm bunların yayında zühd anlayışından aşk anlayışına geçişi görebilmek mümkündür. Aşıklık Anadolu'daki en yaygın meşreptir o dönemde. Bu anlayışın meşrulaşmasında ise Mevlana'nın saygın statüsü ile yaşadığı hayati tecrübesi önemli bir rol oynamıştır.[105]

Aşık sufiliğin Mevlana zamanında Kalenderilik, Haydarilik, Rüfailik ve Kübrevilik gibi gruplarda farklı tonları bulunmaktadır. Hepsinde ilahi aşkın merkezde olduğu-farklı yoğunluklarda- bir coşku hali mevcuttur.[106] Bunların farklı dereceleriyle ilgili bir çok ilginç örnek mevcuttur.

Kayseri'de bulunmuş olan Evhadüddîn Hâmid b. Ebi'l Fahr el-Kirmânî (ö. 635/ 1238) bu konuyla ilgili sıra dışı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendileri, Allah'ın cemal sıfatının tecellilerini varlıkta temaşa etmeyi esas alan

[102] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 93-94.
[103] Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 94.
[104] Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 96-98.
[105] Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 85.
[106] Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 67.

(Şahidbâzî) bir tasavvufi meşrebe mensuptur. Tasavvuf anlayışında sema ve raks çok önemli bir yer edinmektedir. Onun gençlere özel bir ilgi duyduğu, onlarla sema etmekten büyük keyif aldığı, ayrıca kadın müritlerle de bir arada olmaktan sakınca görmediği nakledilmektedir. Kendisinin gençlerle sema ederken göğsünü göğüslerine dayadığı ve cezbeye düşerek bu halde şiirler söylediği de ayrıca nakledilmektedir. Musikiye önem veren Kirmânî hakkında Şehâbeddîn es-Sühreverdi "Bid'atçı" demiş, Şemsi Tebrizi tenkit etmiş ve Mevlana onun dünyaya kötü bir miras bıraktığını belirtmiştir. Yine aynı dönem mutasavvıflarından olan Fahreddin Irâkî'de güzel yüzlü gençlerle bulunmaktan, coşku ile sema edip şiir söylemekten hoşlanan aşk meşrepli bir tasavvuf anlayışına sahiptir.[107]

Mevlana ile ilgili, Eflaki de geçen bir hikaye ise bu noktada anlatılmaya değerdir. Bu hikayeye göre Mevlana ve bir kaç dostu beraber dışarıdayken sayısız insanın bir şahsın etrafında toplandığını görürler. O kalabalığın içinden bir genç ilerleyerek Mevlana'nın yanına koşar ve Mevlana'ya genç bir Rum'un idam edileceğini söyleyip ondan şefaat ister. Mevlana kıyafetinin eteğini adamın üzerine örter ve onu kurtarır. Bu kişi Mevlana'nın elinde Müslüman olur. Adı Siryanus iken Mevlana onun adını Alâeddin Siryanus diye değiştirir. Bu kişi anlatıldığı üzere çok yüksek derecelere ulaşır. Bir gün Mevlana Alâeddin Siryanus'a Hristiyan keşiş ve bilginlerin Hz İsa için ne dediklerini sorduğunda O, bu kimselerin Hz İsa'ya Tanrı dediğini söyler. Bunun üzerine Mevlana: "Bundan sonra onlara bizim Muhammed'imiz Tanrı'dan daha Tanrı'dır, Tanrı'dan daha Tanrı'dır, de," buyurur. Ayrıca nakledildiği üzere Siryanus Mevlana'ya Tanrı demektedir. Tasavvuf erbabından bir grup ona bunun nedenini sorunca Alâeddin Siryanus: "Tanrı sözünden daha yüksek ve ondan daha yüce bir ad bulamadım ki, onu söyleyeyim. Eğer başka bir şey olsaydı onu da söylerdim." diye karşılık vermiştir.[108] İşte bu hadiselerin yaşandığı zamanda tarihler XIII. yüzyılı göstermektedir.

Mevlana'nın da yaşadığı bu dönemde alışılmışın dışında, şeriata pek de uygun görünmeyen bazı düşünce tarzlarına örnek olarak bir de, Mevlana ile ilgili bazı rivayetleri burada vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

---

[107] Bkz. Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 411. Daha geniş bilgi için bkz. Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 73-74, 76.

[108] Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 294-295.

Mevlana'nın büyük oğlu Sultan Veled[109] ile bir grup kimse Mevlana'nın Mesnevi'ye Kur'an dediğini söyleyerek, onunla tartışırlar. O da bunun doğru olmadığını ve Mesnevi'nin Kuran'ı Kerim'in tefsiri olduğunu söyler. Daha sonra bu hadiseyi babasına (Mevlânâ'ya) anlattığında Mevlânâ bir müddet sustuktan sonra: "Ey Köpek! Niçin Kur'an olmasın..." diyerek cevap verir.[110] Ayrıca semanın temelini atan Mevlana bu konuda dönemin alim ve nüfuz sahibi kişilerince eleştirilmiştir. Öte yandan sema ve sema meclislerindeki çalgılarla ilgili de pek çok tepkilere maruz kalmıştır. Öyle ki Konya'ya gelen, dönemin önemli alimlerinden Zeyneddin Abdülmümin Tokadi, Mevlana'yı görünce – onunla ilgili övgüleri duyduktan sonra- " Böyle bir padişah, bilen ve bilgisini uygulayan böyle ulu kişi nasıl raks ve sema eder, şeriata aykırı olan böyle bir işi caiz görür? Böyle bir yol, şeriat işlerinde meşru sayılmaz." diyerek eleştirmiştir.[111]

Bu döneme ait bir diğer örneği ise Yesevi geleneğinin temsilcisi olarak Anadolu'ya gelen[112] Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili rivayetlerde görebilmekteyiz. Bazı rivayetlere göre evliya taifesinden olan ve sünni geleneğe sahip bir kimse olarak tanımlanan Hacı Bektaş-ı Veli, başka rivayetlerde ise şeriata uymayan, namaz dahi kılmayan bir kimse olarak tavsif edilmektedir.[113]

Yukarıda değinildiği gibi XIII. yüzyılda Anadolu'da Tasavvufi cereyan kendisini şiddetle göstermiş ve bunun toplum üzerinde oldukça farklı tonlarda yansımaları olmuştur. Özetleyecek olursak yukarıda bahsettiğimiz önemli iki göç dalgası sonucu Anadolu'ya gelen dervişler aracılığıyla tasavvufun temelleri atılmış olup özellikle XIII. yüzyılda kuvvetlenmiştir. Tasavvufun en çok nüfuz ettiği yerler ise daha çok göçebe ve yarı göçebe çevreler olmuştur. Bunun önemli bir sebebi ise bu kişilerin buradaki halka normal medrese kökenli fakihlerden daha kolay bir şekilde sade bir İslam anlayışını yaymalarıdır. Sade ve kimi zaman hurafelerle dolu bir şekilde verilen bu tasavvuf anlayışı ile bir çeşit Halk İslâmı oluşturuyorlardı ki bu inanış biçimleri sünnî olmaktan çok heterodoks bir özelliğe sahiptir. Çünkü İslama giren bu göçebe kimseler henüz eski inançlarından ve kültürlerinden sıyrılmış

[109] Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2009, c.37, s. 521.
[110] Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 306.
[111] Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 63-65.
[112] Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 79.
[113] Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 450.

değildi. Ayrıca buralara göç ederek gelmiş halk sûfîleride heterodoks bir inanışa sahipti ki bunların daha çok melâmetîlik etkisinin görüldüğü tarikatlara mensup oldukları kaynaklarda geçmektedir. İşte bu heterodoks dervişler, kendilerince uygun gördükleri yerlere aile, mürid ve hatta bazen kabileleri ile yerleşip zaviye açmışlardır.[114]

Dikkat çeken bir başka husus ise söz konusu şeyhlerin mensubu bulundukları kabilenin dini reisleri oldukları gibi aynı zamanda kabileye başkanlık da yapmış olmalarıdır. Bu şekilde ise kabilenin hem maddi hem de manevi yani tüm hayatıyla meşgul olmuşlardır. Özellikle devlet tarafından desteklenen bu şeyhler -kabile reisi olan dervişler- zamanla, vakıflara tasarruf yetkisi olan zengin ve bir o kadar da güç sahibi olmuşlardır. Bunun neticesinde ise XIII. yüzyılın sonlarında maddi ve manevi güce sahip şeyh aileleri ortaya çıkmıştır.[115] Sebep ve sonuç ilişkisini daha iyi algılayabilmek için ise bu şeyh ve dervişlerin hangi tarikatlara mensup olduklarını da bilmek gerekmektedir. Kaynaklara bakıldığında bu şeyh ve derviş zümrelerinin ekseriyet Kalenderilik[116], Yesevilik[117], Haydarilik[118] ve Vefailik[119] tarikatlarına mensup olduğu görülmektedir.[120] Daha çok Hint menşe'li inançlar taşıyan Kalenderîler, eski Türk inanç ve gelenekleriyle karışmış bir mahiyette olan Yesevîler, bu ikisinin bir karışımından doğan Haydarîler ve Babaîler isyanının yönetici kadrosunun mensup olduğu ve Rüfâîlikten teşekkül ettiği öne sürülen Vefailer, heterodoks yapıya sahiptirler. Vefâiler ile ilgili o döneme ait kayıtlar

---

[114] Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 62-64.

[115] Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 64-65.

[116] Melâmetî kaynaklı olup Moğol istilası sırasında Anadolu'ya gelmişlerdir. Abdal ünvanını taşıyan Kalederî dervişleri maceracı, tek başına yahut gruplar halinde köyleri dolaşan dilenerek geçinen kimselerdir. Kaynaklarda onların ahlak ve şeriat kurallarına riayet etmedikleri, dini yasakları tanımayıp namaz dahi kılmadıkları şeklinde bilgiler yer almaktadır geçmektedir. Ayrıca şarap içip esrar kullananların dahi olduğu bizlere aktarılmaktadır. Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 66- 69.

[117] Bu grupta Melâmetiyye'nin bir türevi olarak görünmektedir. İsmâilîliğin etkisinde kaldığı muhtemel görünmektedir. Baba, Dede ve Ata ünvanlarını kullanmışlardır. Göçler sonucunda onlarda Anadolu'ya gelmiş, basit pratik yapıda olan doktrinleri ile kolayca yayılmışlardır. Fakat sanıldığının aksine sünni eğilimli bir tarikat değildirler. Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 69-70.

[118] XIII. yüzyılda Anadolu'da en faal olan tarikatlardan birisidir. Heterodoks bir yapıya sahiptir. Kalenderîler ile aynı inanç ve fikirleri taşımaktadırlar. Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 73-74.

[119] Selçuklu Anadolusu'nda ve Osmanlı'nın kuruluş zamanında bazı Rum abdallarının Vefâiyye tarikatına mensup olduğu bilinmesine rağmen kaynaklarda XIII. yüzyılda bu isimde bir tarikat adına rastlanılmamıştır geçmemektedir. Fakat Ocak'a göre Vefâiyye tarikatı o dönem mevcuttu ve başında da Baba İlyas bulunmaktaydı. Ancak XV. Yüzyıldan sonra Bektaşiliğin teşekkülü ile onun içinde erimiştir. Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 75.

[120] Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 64-65.

bulunmasa da diğer üç gruptan Melâmetîliğin etkisi fazlasıyla görülmektedir.[121] Yukarıda belirttiğimiz üzere bu heterodoks yapıdaki tarikatlara mensup derviş ve şeyhlerin Anadolu'ya gelerek yayılmaları birçok alanda değişimi de beraberinde getirmiştir.

Tarikatların toplum üzerindeki etkisi belirgin olarak o dönemde görülürken, var olan tarikatların yalnızca bunlar olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Toplum üzerinde az ya da çok etkili olan tarikatlar epeyce fazladır.[122] Bunlar kimi zaman siyasi otoriteyi desteklemiş ve döneminde nüfuzu fazla olan tarikatlar olmuş, kimleri ise otoritenin karşısında durarak muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Sonuç ne olursa olsun bir çok insanı peşlerinden sürüklemeyi başaran tarikatlar zamanla ya kollara ayrılmış ya günümüze kadar varlığını koruyabilmiş, ya da tamamen yok olmuşlardır. Bazen de tamamen yok olan tarikatların farklı bir şekle bürünmesi ile karşılaşılmıştır. Bunun tipik örneğini oluşturan Yezidilik Adeviyye tarikatından koparak sapkın inançlarıyla günümüze kadar varlığını koruyabilmiş, Adevilik ise XVI. yüzyıla kadar dayanabilmiş, bunun sonrasında süreç içerisinde yok olmuşlardır.[123]Adeviyye içerisindeki bu keskin dönüşümün elbette bir anda olmadığı, süreç içerisinde meydana geldiği bir hakikattir. Dönüşümün nasıl ve neden meydana geldiğini anlayabilmek için ise, Adeviyyenin yapısı, kurucusunun özellikleri, müntesipleri üzerindeki etkisi, halefleri ve ona mensup olanların tarikat içerisinde takındıkları tavrın nasıl olduğunu kronolojik olarak takip etmek gerekmektedir.

1.2. YEZİDİLİĞİN OLUŞTUĞU ZEMİN: ADEVİYYE TARİKATI

Tasavvuf tarihinde VI. yüzyıl ve sonrası, tarikatların vücut bulması açısından önemli bir dönemi temsil etmektedir. Gazzali ile sağlam bir zemine oturan tasavvuf, birçok ulemanın güvenini kazanarak yöneldiği bir alan haline gelmiştir.[124] Tarikatlar dönemi olarak adlandırılan bu zaman diliminde 'Adî b. Müsafîr, tarikatların merkezi konumundaki Musul'a bağlı Laleş'te zaviyesini kurarak tasavvufî ilkelerin hakim olduğu bir tarikat vücuda getirmiştir.[125] 'Adî b. Müsafîr, kısa zamanda bölge halkının

[121] Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 66-76.
[122] Tarikat listesi için Bkz. "Tarikât",**DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, c.40, s. 95-105.
[123] Krş. Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 460.
[124] Öngören, "Tasavvuf", s. 123.
[125] İbn Kesîr (ö. 774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Mehmet Keskin(Çev.), İstanbul 1995, c.12, s. 441; Krş. Bozan, **Şeyh Adî b. Müsafîr**, s. 63.

güven ve teveccühünü kazanarak onları kendine bağlamayı başarmıştır.[126] Öyle ki, Adeviyye olarak isimlendirilen bu tarikat müritlerin muhabbet ve bağlılıklarından dolayı bir zaman sonra Sohbetiyye olarak da anılmaya başlanmıştır.[127]

Hakkında pek bir malumata sahip olmadığımız bu tarikat, süreç içerisinde bölge dışında da yayılmaya başlamış, pek çok kişi bu tarikata bağlanarak mürit olmuş ve Laleş'e yerleşmiştir. Ehl-i Hadis anlayışıyla şekillenmiş tarikatın oluştuğu bölgede salih olarak kabul edilen insanlar toplanmış ve tarikat teşekkül etmiştir. Tarikatın bu şekilde geniş çapta yayılmasında 'Adî b. Müsafîr'in etkisi olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda 'Adî b. Müsafîr'in veli olduğuna inanan birçok kimse tarafından ziyaret edildiği, ilminden ve feyzinden pek çoğunun faydalandığı şeklinde bilgiler yer almaktadır.[128] Nitekim Adeviyye tarikatı süreç içerisinde yok olmuşken 'Adî b. Müsafîr algısı tarikat mensuplarında derin izler bırakmıştır. Bu topluluk İslam'dan koparken aşırı derecede bağlı oldukları 'Adî b. Müsafîr'i de yeni inançlarına taşımışlar ve merkeze yerleştirmişlerdir. Bu durumun iz takibini yapabilmek adına ilk baştan, yani 'Adî b. Müsafîr'in hayatından yola çıkmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde değişimin süreç içerisinde nasıl olduğu açık bir şekilde kavranacaktır.

1.2.1. 'Adî b. Müsafîr

Yezidilere ait dini metinlerde ve Yezidi kültüründe yer alan mutasavvıfları ele alırken ilk bahsedilmesi gereken şahsiyet şüphesiz 'Adî b. Müsafir'dir. Onun İslam literatüründe saygın ve etki alanı yüksek bir kişi olarak bahsedilmesinin yanı sıra Yezidiler'deki konumu da oldukça dikkat çekicidir. Yezidi inancında bazen Tanrı bazen peygamber olarak söz edilmesi ve Yezidiliğin tarihsel süreç içerisinde 'Adî b. Müsafîr etrafında şekillenen bir tarikatın devamı niteliğinde –farklılaşarak- oluşması Şeyh 'Adî b. Müsafir'in hayatını ve Yezidi inancındaki yerini ele almayı gerekli kılmaktadır.

---

[126] Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö. 681/1282), **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, İhsan Abbas (Thk), Beyrut 1978, c.3, s. 254; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmam ez-Zehebî (ö. 748/1348),**Siyeru A'lami'n Nübela**, Şuayb el-Arnâud (thk), Beyrut 1996, c.20, s. 344.

[127] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrizî, **el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi-(fi) zikri'l-Hıtat ve'l-Asar**, Muhammed Ali Beydûn (Thk.), III, Beyrut 1998, s. 370.

[128] Muhammed b. Yahya et-Tadifi (ö. 963/1556), **Cevherden Gerdanlıklar**, Naim Erdoğan (Çev), Sinan Yayınevi, İstanbul 1972s. 315; İbn Hallikân, **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, s. 254; Zehebî,**Siyeru A'lami'n Nübela**, s. 342.

Şeyh ‘Adî b. Müsafir 465/1072 yılında Şam’ın Baalbek nahiyesinin güneyinde Beytfâr köyünde doğmuş olup soyu Mervan b. Hakem el- Emevî’ye dayanmaktadır.[129] Çocukluğunu burada geçirmiş; ilk eğitimini de yine burada almıştır.[130] Daha sonra ileri bir eğitim almak maksadıyla Bağdat’a geçmiş; burada fıkıh, kelam, hadis gibi ilimleri tahsil etmiştir.[131] ‘Adî b. Müsafîr’in Bağdat dönemi, başta Abdulkadir Geylanî olmak üzere devrin önemli şahsiyetleriyle tanışmış olması bakımından da büyük bir öneme sahiptir.[132] Abdulkadir Geylanî ile arasında gelişen muhabbetin etkileri, hem Kadiri tarikatına ait menkıbelerde görülmüş, hem de Yezidi inancında mevcut olan anlatımlarda daha baskın olmak üzere kendini hissettirmiştir.

‘Adî b. Müsafîr, eğitimini Bağdat’ta tamamladıktan sonra muhtemelen hicri altıncı asrın başlarında Hakkari’de inzivaya çekilmiştir.[133] Şeyhin inziva için Hakkari’yi neden tercih ettiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Tercih sebebi ne olursa olsun bölgede ikamet eden ve onunla aynı aileye mensup olan bir çok kişinin bulunması, onun kolay bir şekilde benimsenmesinin sebeplerinden biri olarak görülebilmektedir.[134] Çünkü bu bölgede hicri 5. yüzyıldan itibaren Emevi taraftarlarının olduğundan bahsedilmektedir. Bu kişilerin, Yezid’in imametine inanıp, insanlardan uzak ve zahidane bir hayat süren kişiler olduğu nakledilmektedir.[135] Bu tavırlarından dolayı Sem’ani onları Yezidi diye

---

[129] Doğumu için bkz. Şerefuddin b. Berekât el-Mübarek b. Ahmet Erbilî (ö. 637/1239), **Târih-i Erbil,** Bağdat 1980, s. 116; Soyu için bkz. Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 74.

[130] İmadüddin el-Melikü’l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü’l Fida, **el-Muhtasar fî Ahbâri’l Beşer**, Mahmud Deyyub (Thk), Beyrut 1997. s. 114.

[131] Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, Musul 1949, s. 74; Bozan, **Şeyh ‘Adî Bin Müsafir**, s. 42

[132]Bunların başında Gazali’inin ağabeyi olan ve etkili hitabetiyle tanınan Ahmed el- Gazali, Abdulkadir Geylanî, Ahmet er-Rüfâî, Eb’un Necîb Abdulkadir es-Sühreverdi, Hammad ed-Dabbâs, Ebu’l–Vefâ, Ebu’ş-Şükr el Bûzîcî, Abdulkadir Şehrizzurî, Ebu Muhammed eş-Şünbükî, Maruf el-Kerhî, Haya b. Kays el Harranî gelmektedir. Bkz. Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 315; Lescot, **Yezidiler**, s. 20. Ayrıca Ahmed el-Gazali için bkz. Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 312-313; Bozan, **Şeyh ‘Adî Bin Müsafir**, s. 43

[133] Erbilî, **Târih-i Erbil**, s. 114; Lescot, **Yezidiler**, s. 19. ‘Adî b. Müsafir’in Bağdat’tan ayrıldıktan sonra uzun yıllar seyahat ettiğine dair rivayetler bulunsa da bunlarla ilgili detaylı bilgiye rastlanılmamaktadır. Bkz. Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 315.

[134] Bazı kaynaklarda, ‘Adi b. Müsafir’in burayı tercih sebebi olarak aynı soydan olan kişilerin burada bulunması gösterilirken bazı kaynaklarda bunun tesadüfi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Hakkari dağlarının dervişlerin züht hayatı için müsait bir mekan olması da bu sebepler arasında zikredilmektedir. Bkz. Sırasıyla Abbâs Azzavi, **Târihu’l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim**, Matbaatu Bağdat, Bağdat 1935, s.31; Azad Said Sımo, **el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese**, Beyrut 2001, s. 48; Bozan, **Şeyh ‘Adî b. Müsafir**, s. 46.

[135] Lescot, **Yezidiler**, s. 19.

adlandırmaktadır.[136] Eğer bu bilgileri doğru kabul edecek olursak Yezidilerin Şeyh Adi b. Müsafir'den önce Yezid b. Muaviye'ye taraftar bir yapılanma olduğunu söylemek mümkündür.

'Adî b. Müsafir, buradaki zahidane hayatının ardından Laleş bölgesine gelerek büyük bir zaviye inşa etmiştir. Laleş, Hakkari taraflarında Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bir bölge olup sapa bir yerde bulunmaktadır.[137] Adî b. Müsafîr'in, münzevi bir hayat yaşamak için gittiği bu bölgeye ondan istifade etmek isteyen birçok dindar insan zamanla gelmeye başlamıştır.[138]

Ehl-i Sünnet çizgisindeki 'Adî b. Müsafîr, zaviye kurduğu Laleş'te oldukça meşhur olmuş ve gerek bölge halkı gerekse çevreden birçok kişi onun müridi olmuştur. 'Adî b. Müsafir'in Hakkari dağlarındaki insanlar nazarında oldukça fazla kıymetinin olması, yüksek ihtimalle O'nun hayat tarzından kaynaklanmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus ise 'Adî b. Müsafir'in alim ve fakihliğinin yanı sıra aynı zamanda büyük bir mutasavvıf olmasıdır.[139] Bu bağlamda 'Adî b. Müsafîr'in tarihi kişiliği yanında tasavvufi kimliği de bir hayli önemlidir.

Hayatının geri kalan kısmını ağırlıklı olarak Laleş'te geçiren Şeyh 'Adî b. Müsafir 555/1160 yılında vefat etmiştir.[140]

'Adî b. Müsafîr'in hayatı tetkik edildiğinde, kendileri Ehl-i Sünnet'e bağlı bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisine nispet edilen *İ'tikâdu Ehl-i's-Sünne ve'l Cemâ'a* adlı esere bakıldığında, Onun Ehl-i Sünnet içerisinde Ashabu'l Hadis çizgisine yakın durduğu görülmektedir.[141] Yalnızca Emevi ailesine karşı yakın bir tutum sergilemesi ve bu eserinde özellikle Muaviye ve Yezid'in faziletlerinden ayrı bir başlık altında bahsetmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca aynı eserde Yezid'i

[136] Sem'ani, **el-Ensâb**, s. 693.
[137] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 44; Bozan, **Şeyh 'Adî b. Müsafir**, s. 107-108.
[138] Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 315.
[139] Nureddin Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr eş-Şattanûfî (ö. 713/1314), **Behcetü'l Esrar ve Ma'denü'l-Envar**, Mısır 1304, s. 150; Ebü'l Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tağrîberdî el-Atabeki (ö. 874/1469), **en-Nücumü'z-zahire fî müluki Mısr ve'l-Kahire**, Beyrut 1996, c.05,s. 343. Ayrıca Krş. Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 59.
[140] Bozan, **Şeyh 'Adi B. Müsafir**, s. 52.
[141] Hayreddin Zirikli, **el-A'lâm**, Dâru'l İlim, Beyrut 1996.

savunup Hazreti Hüseyin'in katlinden teberri ettiği de görülmektedir.[142] Diğer taraftan tarihi kaynaklarda bahsedildiği üzere 'Adî b. Müsafir'in, Ehl-i Sünnet'ten Hanbeli çizgisine bağlı olduğunu ve ona atfedilen risalelerin içerik olarak bu çizgiye riayet edilerek yazıldığını belirtmek gerekmektedir.[143]

Tasavvufi kaynaklara bakıldığında ise 'Adî b. Müsafîr'in hayatının kerametlerle çevrili olduğu görülmektedir. Söz konusu efsanevi anlatımların başlangıcını onun dönemine kadar götürmek mümkündür. Bu durumda Şeyh Adî hakkında ileri sürülen aşırı fikirler onun sağlındayken mevcut görülmektedir. Geriye bakıldığında aslında bu durum o dönemin atmosferinde çok da tuhaf bir durumu yansıtmamaktadır. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de, şeyh mürit ilişkilerinde müritlerin aşırıya hatta bazen çok aşırıya kaçtıkları bir vakıadır. Nitekim 'Adî b. Müsafir ile ilgili efsanevi anlatımlara sadece İslami kaynaklarda da rastlanılması bunun en belirgin göstergelerinden birisidir. Bu rivayetlerin birinde 'Adî b. Müsafir'in bir küheylana bindiği ve ölene kadar onun üzerinden inmediğinden bahsedilmektedir. Devamında ise 'Adî b. Müsafir'in gündüzleri oruçla geceleri ise zikirle geçirdiği belirtilmektedir.[144] Bu ifrat öyle bir seviyeye varır ki 'Adî b. Müsafir halkın karşısına geçerek bir şeyler yemek zorunda kalmıştır.[145] Bu da bizlere 'Adî b. Müsafir'in bu tür abartılardan, sevgiden dahi olsa, rahatsız olduğunu göstermektedir. Bunlara ne kadar engel olmaya çalışmış olsa da, aşırılığın boyutunu azaltmış ancak tamamen durduramamıştır.

Adi b. Müsafir'in vefatından sonra hayranlığın daha da arttığını görmekteyiz. Tarikat üyelerinin zamanla çoğalmasıyla onun hakkında bazı olağanüstü fikirler ve haller de gelişmiştir.[146] O halde Ehl-i Sünnet çizgisinde bir mutasavvıf olan 'Adî b. Müsâfir'in menkıbevi kişiliğinin vefatından sonra daha fazla ön plana çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Onun bu yönüyle ilgili İslami kaynaklarda pek çok veri mevcuttur. Söz konusu menkıbelerde 'Adî b. Müsâfir'in daha doğumundan

[142]Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 188-189.
[143] Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 58, 179-194. Tarihi kaynaklarda kendisine atfedilen eserler Kitâbuhu fî Zikri Âdâbu'n-Nefs, Vesâyâ Şeyh 'Adî b. Müsafir ile'l-Halife, Vesâyâ li Murîdihi Kâ'id ve lî Sâiri'l-Mürîdin ve İ'tikâd ve Ehli's Sünne ve'l-Cemâ'a'dır. Eserler için bkz. Rudolf Frank, **Scheich 'Adî, der grosse Heilige der Jezîdîs**, Berlin 1911, s. 11-26.
[144] Erbilî, **Târih-i Erbil,** s. 115.
[145] Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, s. 343.
[146] Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 74.

itibaren seçkin bir kul olduğundan bahsedilmektedir. [147] Başka menkıbelerde ise onun Tayy-ı mekan[148] olduğu, bir bölgeden diğer bir bölgeye uçtuğu yahut uçurduğu hatta arabayla gökyüzünde seyahat ettiği gerektiğinde ise görünmez olduğu ifade edilmektedir.[149] Ayrıca 'Adî b. Müsâfir'in Hakkari dağlarında yaşadığı uzlet hayatından mütevellit zikredilen tabiatla ilgili pek çok menkıbeden bahsedilmektedir. Onun vahşi hayvanlarla konuştuğu nakledilmekte ve onları emri altına aldığı anlaşılmaktadır.[150] Hayvanlar dışında rüzgara ve ağaçlara da bir nevi hükmettiği anlaşılan 'Adî b. Müsâfir'in ağaçları secdeye davet ettiği ve onlarında buna icabet ettiği aktarılmaktadır.[151] Zamanla bu rivayetler daha da ileriye götürülmüş ve 'Adî b. Müsâfir'in ölüleri dirilttiği dahi söylenmiştir.[152]

Görülmektedir ki, tasavvuf literatürüne ait kaynaklarda 'Adî b. Müsafir hakkında anlatılan pek çok menkıbe bulunmaktadır. Bu menkıbelere nazar edildiğinde, İslam öncesi inanışlar, Kitab-ı Mukaddes, Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde zikredilen mucizeler ile benzerlikler arz ettiği görülmektedir. İslam öncesi inanışlarda bulunan havada uçma, Kitab-ı Mukaddes'te bulunan hayvanları itaate alma ve İslami kaynaklarda geçen ölüyü diriltme gibi mucizeler bu konuda benzerlik arz eden örnekler olarak zikredilebilmektedir.[153] Bu durumda Ehl-i Sünnet çizgisindeki pek çok mutasavvıf hakkında oluşturulan menkıbelerin zamanla 'Adî b. Müsâfir hakkında da oluşturulduğu görülür. Özellikle vefatından sonra tarikat mensupları ve bazı tasavvuf ehli tarafından meydana getirilen menkıbelerde, 'Adî b. Müsâfir'in keramet sahibi ve olağanüstü bir varlık olarak gösterildiğini söylemek mümkündür.

---

[147] Tâdifî, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 312-13.
[148] Tayy-ı mekan: Mekan değiştirme.
[149] Tâdifî, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 305-07, 309; Seyyid Ali Nurbahş, **Behcetü'l-Esrâr**, Ankara 1962, s. 14-15.
[150] Tâdifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 302-03.
[151] Tâdifî, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 314-15; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (ö. 1350/1932), **Camiu Kerameti'l-Evliya**, İbrahim Atve (Thk), Kahire 1926, c.02, s. 299; Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısrî, **Tabakâtu'l-Kübrâ**, Abdulkadir Akçiçek (Çev.), İstanbul 1969, s. 616-17.
[152] Tâdifî, **Cevheden Gerdanlıklar**, s. 303-04; Nebhânî, **Camiu Kerameti'l-Evliya**, s. 297. Rivayetlerin daha fazlası için bkz. Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsâfir**, s. 76-89.
[153] Krş. Bozan, s. 89. Ayrıca geniş bilgi için bkz.Ahmet Yaşar Ocak, **Menâkıbnâmeler**, Ankara 1997, s. 31.

1.2.2. ‘Adî b. Müsafîr Sonrası Adeviyye

‘Adî b. Müsafîr, Hicri 555/1160 tarihinde ardında bir çocuk bırakmadan vefat etmiştir. Müritleri onun arzusuna sadık kalarak yeğeni olan Eb’ul-Berekât Sahr b. Sahr b. Müsafir’i lider olarak seçmişlerdir.[154] Erdemli ve takva sahibi birisi olarak bahsedilen Eb’ul-Berekât döneminde müritlerin sayısı artmaya devam etmiştir. Doğum tarihi net belli olmayan Eb’ul-Berekât ileri bir yaşta Laleş’te vefat etmiş ve ‘Adî b. Müsafîr’in yanına defnedilmiştir.[155]

Eb’ul Berekât Sahr’ın ardından oğlu ‘Adî b. Ebi’l-Berekât onun yerine geçmiştir. Hakkari’de doğmasından dolayı el-Kürdî olarak da bilinen Adî b. Ebi’l-Berekât’ın tarikatı aynı çizgide devam ettirdiği, seleflerinin öğretilerine sadık kaldığı anlaşılmaktadır.[156] Vefatı hakkında çeşitli rivayetler bulunan ‘Adî b. Ebi’l-Berekât’ın ardından yerine oğlu Hasan b. Adî geçmiştir.[157]

Hasan b. ‘Adî, Adeviyye tarikatının Adeviyyeden Yezidiliğe dönüşmesi noktasında dikkatleri üzerine çeken bir şahsiyettir. Kırılmanın bu dönemde başladığı tespit edilmiş olmakla birlikte onun bu konuda bir etkisinin söz konusu olup olmadığı tartışmalıdır.[158] 591/1194-95 yılında doğan Hasan b. ‘Adî’nin, çok zeki bir insan olduğundan bahsedilmektedir.[159] Ayrıca onun döneminde Adeviyye tarikatının bir hareketlilik kazandığı da vakıadır. Bu durum sonucunda tarikat içe kapanıklıktan ve durgunluktan dinamizme geçmiştir.[160] Bunun yanı sıra Hasan b. Adî’nin Adeviyye’yi Yezidiliğe fikirsel anlamda dönüştürecek fikirlere sahip olup olmadığı

---

[154] A’yandan Nuri, **Abede-i İblis**, s. 58; ‘Azzâvî, s. 41; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 47. Zühd ve takvasından dolayı Eb’ul-Berekat ismi verilmiştir. Bkz. A’yandan Nuri, **Abede-i İblis**, s. 58.

[155] A’yandan Nuri, **Abede-i İblis**, s. 58; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 47. Kabri halen önemli ziyaret mekanlarındandır. Bkz. Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 139.

[156] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 46; Lescot, **Yezidiler**, s. 30

[157] Lescot, **Yezidiler**, s. 30; Krş. Bozan, **Şeyh ‘Adî B. Müsafîr**, s. 65.‘Adî b. Ebi’l-Berekat’ın 614/1216 yılında ölmüş olabileceği nakledilirken Süryani kaynaklarda Moğollar tarafından öldürüldüğü geçmektedir. A’yandan Nuri Paşa ise onun Hacca gidip kaybolduğundan bahsetmiştir. Bkz. A’yandan Nuri, **Abede-i İblis**, s. 58; Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 140; Lescot, **Yezidiler**, s. 30.

[158] Hasan b. ‘Adî’nin vahdet-i vücud, rec’at, hulul gibi fikirlere sahip olduğu ileri sürülmüş olsa da kaynaklarda bu konuda ihtilaf bulunmaktadır. Bkz. İbn Hallikân, III, s. 254; Abbas ‘Azzâvî, **Târihu’l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim**, Bağdat 1935, s. 81-83

[159] Erbilî,**Târih-i Erbil**,s. 116-117; Kütübî, **Fevatü’l-Vefeyat**, s. 334; Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef es-Sehâvî (ö. 902/1497),**Tuhfetü‘l-Ahbab ve Bugyetü’t-Tullab: el-Hıtat ve’l-Mezarat, ve’t Teracim ve’l-Bekai’l-Mübarekat**, Kahire 1986, s. 168-69.

[160] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 49.

konusu tartışmalıdır. Zira bu konuda kaynaklarda ihtilaflar mevcuttur. Fakat durum her olursa olsun kaynaklarda müritlerin, onun döneminde bazı batıni fikirler edindiği, Yezid b. Muaviye ve 'Adî b. Müsafîr hakkında sapkınlık olarak nitelendirilen bazı fikirleri benimsediklerinden bahsedilmektedir.[161]

Hasan b. 'Adî hakkında Adeviyye tarikatı açısından en önemli hadise ise, onun Türk Atabeylerinin Musul valisi Bedreddin Lu'Lu' tarafından tutuklatılarak hapse atılmış ve 644/1246 yılında Musul kalesinde idam ettirilmiş olmasıdır.[162] Hasan b. 'Adî'nin neden idam edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.[163] Bu olayın sebebi konusundaki ihtilaf bir yana; Adeviyye tarikatının bunun neticesinde büyük bir sarsıntı geçirdiği hakikattir. Nitekim bu olayla birlikte Hasan b. 'Adî' idam etmekle kalınmamış, tarikat için çok önemli olan 'Adî b. Müsafîr'in mekanı da tahrip edilmiştir.[164] Fakat hadiseler bununla bitmemiş, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Laleş'te yaşayan pek çok Adevi, ya öldürülmüş ya da esir edilmiştir. Birçoğu ise canlarını kurtarmak için bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[165]

Tarikat üzerindeki etkisi derinden ve kuvvetli olan bu durumdan ötürü bölgeyi terk edenlerden birisi de Hasan b. 'Adî'nin oğlu Şerefuddin Muhammed'dir. Onun bölgeden ayrıldıktan sonra Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'un hizmetine girdiği ve onun safında 655/1257 yılında katıldığı Moğol savaşında öldürüldüğü nakledilmektedir.[166]

---

[161] İbn Hallikân, **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, s. 254; İbn Teymiyye, **el-Vasiyyetü'l Kübrâ**, I, s. 287-91; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25.

[162] Kütübî, **Fevatü'l-Vefeyat**, s. 335;,; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 51; Krş Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafîr**, s. 67. Başka bir kaynağa göre yanında idam edilen iki yüz taraftarı da mevcuttur. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25.

[163] Bazıları, Musul valisinin o dönem iktidarına potansiyel bir tehdit olarak görmesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Diğer bir rivayet ise Adeviyye üzerinde olan ağır vergilerden dolayı tarikat mensuplarının isyanından kaynaklı olduğu yönündedir. Başka bir görüşe göre de tarikatın sahip olduğu fikirler bu sonucu meydana getirmiştir. Bkz. Ahmet Teymur Paşa, **el-Yezîdiyye ve Menşeu Nihletihim**, Kahire 1352, s. 20; Kütübî, , s. 335; Sâmî Said el-Ahmed, **el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum**, Bağdat 1971, c.1, s. 79; Züher Kazım 'Abbûd, **el-Îzîdiyye Hakaik ve Hafayâ ve Esâtîr**, Germany 2001, s. 74;

[164] Menzel,**" Adî b. Müsafîr",** İA, II, s. 138. Şeyh 'Adî'nin mezarında çıkarılıp kemiklerinin yakıldığından bahsedilmektedir. Demlûcî ise 'Adî b. Müsafîr'in kabrinin tahrifini kabul etmemektedir. Bkz. Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 144; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25.

[165] Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 145.

[166] Demlûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 144; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 53.

Şerefuddin Muhammed'in ardından ise, onun oğlu olan Zeynuddin Eb'ul Mehasin Yusuf b. Şerefuddin Muhammed b. Hasan b. Adî tarikatın başına geçmiştir.[167] O da yerine oğlu İzzettin'i bırakarak Kahire'ye gitmiş ve orada 697/1297 yılında otuz üç yaşında vefat etmiştir.[168] Onun oğlu olan İzzettin hakkında diğer liderlerden farklı bazı rivayetler nakledilmektedir. Ona hükümdarların ve Şam halkının büyük hürmet gösterdiği; ancak onun bazı ahlak dışı yollara sapması nedeniyle cemaati tarafından kınandığı söylenmektedir.[169]

Şam ve Mısır'da bulunan Adeviyye tarikatının halifeleri, Hasan b. 'Adî'den sonra Mısır'da etkin olabilecek ve bir dergah kurabilecek güce sahip olmuş olsalar da, ancak XVI. yüzyıla kadar dayanabildikleri ve süreç içerisinde yok oldukları görülmektedir.[170] Tarikat yok olurken müritlerin ne durumda olduğu ise ayrı bir mevzuyu meydana getirmektedir. Bu kişiler tüm bu sarsıntıların ardından dönüşüm yaşamış ve Yezidiliğin ilk nüvelerini meydana getirmişleridir.

1.2.3. Adeviyyeden Yezidiliğe Dönüşüm

Adeviyye tarikatının tam olarak ne zaman tasavvufi bir yapıdan Yezidiliğe dönüştüğü hala tam anlamıyla netlik kazanmamasına rağmen XII. yy'da Hakkari bölgesinde Yezidiyye olarak anılan ve Yezid b. Muaviye'yi savunanlardan bahsedilmektedir.[171] Dikkat edilmesi gereken husus ise bu dönemdeki Yezidiliğin camiye giden, Kur'an ayetlerine önem veren kendisine has kapalı bir yapı olup sonradan oluşmuş şekliyle bir Yezidiliğe benzememesidir. Bu durumda XII. yy. ve sonrasında bir süre tarikat mensuplarına hakaret amaçlı Yezidi denmesi muhtemel görülmektedir. Fakat bunun günümüzdeki anlamda bir Yezidiliği yansıttığını söylemek güçtür.

Yezidiliğin günümüzdeki haliyle farklılaşma sürecinde, Hakkari ve civarında kalan tarikat mensuplarının etkisi oldukça fazladır. Adeviyye tarikatının önemli

---

[167] Başka bir yerde tarikatın liderinin Şerefuddin'den sonra amcası Şemseddin olduğu geçmektedir. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25.

[168] Ahmet Teymur Paşa, **el-Yezîdiyye ve Menşeu Nihletihim,** s. 29.

[169] Sehâvî, **Tuhfetü'l-Ahbab ve Bugyetü't-Tullab: el-Hıtat ve'l-Mezarat, ve't Teracim ve'l-Bekai'l-Mübarekat**, s. 169; Krş. Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 460. Başka kaynaklarda ise onun Beytfar'a gittiği ve orada Kürd müritler sayesinde refah içerisinde yaşadığından bahsedilmektedir. Bkz. Makrizî, **el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi-(fî) zikri'l-Hıtat ve'l-Asar**, s. 311.

[170] Ahmet Teymur Paşa, **el-Yezîdiyye ve Menşeu Nihletihim**, s. 39-40.

[171] Sem'ani, **el-Ensâb**, s. 693.

nüfuz sağladığı Şam ve Mısır'da varlığını süreç içerisinde kaybetmesine karşın, Hakkari ve çevresinde tarikatın önemli bir kitlesi varlığını devam ettirmiştir. 'Adî b. Müsafîr'in soyunun bir kısmının da burada devam ettiği görülmektedir. İşte burada kalanlar sahip oldukları eski din ve kültür birikimleriyle ve sarsıntının etkisiyle aşırı fikirlere sahip yeni yapılanmanın ilk nüvelerini meydana getirmişlerdir. 'Adî b. Müsafîr etrafında şekillenen bu aşırı fikirler zamanla içine Yezid b. Muaviye'yi de almış ve yerini batıl inançlara bırakmıştır. Devamında ise bu topluluğun, özellikle Hasan b. 'Adî'nin öldürülmesinin ardından, itikadi bir boyut kazanarak Yezidiliğe dönüştüğü tahmin edilmektedir.[172] Bu kişiler bulundukları bölgedeki insanların, özellikle Müslümanların olumsuz ve dışlayıcı bakışlarına karşı belki de sosyal bir tepki olarak İslam'dan uzaklaşarak ve sahip oldukları İslami figürlerin birer alternatifini bularak cevap vermişlerdir.

Tasavvufi bir yapıdan farklılaşarak kopan Yezidiler'in meydana gelen dönüşümlerinde başlangıç noktasını, Adeviyyenin kurucusu, müritlerin ilk Şeyhi ile alakalı ifrata kadar varan inançları oluşturmaktadır. Bundan ötürü 'Adî b. Müsafir'in Yezidi zihnindeki algısının nasıl olduğunu ortaya koymak Adeviyye tarikatının ana bünyeden nasıl koptuğunu ortaya koyabilmek adına büyük bir öneme haizdir.

'Adî b. Müsafir'in Yezidiliğe etkisini algılayabilmek adına düşünce dünyasına nazar edildiğinde, bu konuda Yezidiliğin sonraki haline yakın herhangi bir malumata rastlanılmamaktadır.[173] Yalnızca Emevi ailesine karşı yakın bir tutum sergilemiş olması ve özellikle "Yezid'i savunup Hazreti Hüseyin'in katlinden beri etmesi 'Adî b. Müsafîr ile Yezidiler arasındaki bağlantının kökenini algılayabilme noktasında önemli bir bilgidir.[174] Bu durum göstermektedir ki Şeyh 'Adî ile Hulvan dağı civarında Yezid'in lanetlenmesine karşı çıkan savunan ve bundan ötürü Yezidi olarak anılan topluluk arasında bu noktada bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki belirttiğimiz üzere dini olmaktan çok siyasi görüş anlamındadır. Ayrıca bu topluluğun şu anki Yezidiler'den inanç bağlamında taban taban zıt diyebileceğimiz şekilde tutum sergilemeleri de dikkat çekicidir. Bu kişilerin Cuma namazına devam

[172] İbn Hallikân, **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, s. 254; Azzâvî, **Târihu'l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim** s. 46; Bozan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 462.
[173] Krş. Lescot, **Yezidiler**, s. 25.
[174] Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 188-189.

ettikleri ve Kur'an-ı Kerim'i kutsal gördükleri nakledilmektedir.[175] Bu durumda o dönemdeki Yezidiler -Yezid'i savunanlar- ile Şeyh 'Adî b. Müsafir arasında bir iletişimin olması muhtemel görünmektedir.

'Adî b. Müsafîr, Yezidiler'e ait dini metinlerde ve Yezidi kültüründe yer alan mutasavvıflar arasında varlığı en belirgin şekilde hissedilen şahsiyettir. Onun İslam literatüründe saygın ve etki alanı yüksek bir kişi olarak bahsedilmesinin yanı sıra Yezidiler'deki konumu da oldukça dikkat çekicidir. Yezidilerce seçkin bir şahsiyet olarak kabul edilen İslam Mutasavvıfı 'Adî b. Müsafir-onlara göre Yezidi olan Şeyh Adî- Yezidi inancının temelinde güçlü bir motif olarak bulunmaktadır. Fakat bu yer ediş düşünsel anlamda olmayıp daha çok şekil itibariyle görülmektedir. Bu durum Yezidi klasik metinlerinde, süreç içerisindeki değişimleriyle birlikte bariz bir şekilde görülmektedir.

İslami kaynaklarda geçen ve tasavvuf çevreleri tarafından anlatılagelen 'Adî b. Müsâfir hakkındaki menkıbeler, onun hakkında olağanüstü halleri zikrederken; 'Adî b. Müsâfir'i çok seven ve ona karşı aşırı ta'zimde bulunan müritlerinin, her halde 'Adî b. Müsâfir'e doğaüstü güç ve yetkiler vermeleri doğaldır.[176] Nitekim Yezidilerin bu noktada daha ileriye gittiklerini görmekteyiz. İslamsız bir Şeyh 'Adî yaratmaya çalışan Yezidilerin gözünde 'Adî b. Müsafîr, daha başka rollere sahiptir.[177] Yezidilerdeki 'Adî b. Müsafir tasavvuru kırk yaşlarında Laleş bölgesine gelerek Yezidi dinine giren bir kişi şeklindedir. Zamanla kerametlerinin ortaya çıkmasıyla ise Yezidileri kendine bağlamış ve bu kişiler Şeyh Adî'ye mürit olmuşlardır.[178] 'Adî b. Müsafîr algısı süreç içerisinde farklılaşarak inanılması güç boyutlara ulaşmıştır. Daha sağlığındayken bazı olağanüstü haller addedilirken vefatından sonra ona bir kurtarıcı, cennete sorgu sual olmadan girmelerini sağlayacak bir kefil olarak nazar edilmiş, qawl ve çiroklarda bu şekilde

[175] Bkz. Sem'anî, **el-Ensâb**, s. 693.
[176] 'Adî b. Müsâfir'in müridlerinin kendisine aşırı ta'zimde bulunuduğuna dair İslami kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Bkz. İbn Hallikân, **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, s. 254; İbn Teymiyye, **el-Vasiyyetü'l Kübrâ**, (Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ, c.1, s. 262-318 içinde).s. 287-91; Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, s. 344; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, s. 243.
[177] Kemal Tolan, **Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê**, İstanbul 2006, s. 15-16.
[178] Tolan, **Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê**, s. 15-16.

bahsedilmiştir.[179] Ayrıca Yezidilerin bu tutumu daha ilk başlarda kendisini göstermektedir. O döneme ait kaynaklarda Onların 'Adî b. Müsafîr'i kendilerine şefaatçi olarak gördükleri nakledilmiş ve bu tutumları tenkit edilmiştir.[180] Şeyh 'Adî'nin hesap günü Yezidiler'in sorumluluklarını üstleneceğine dair rivayetin bir benzeri İslam literatüründe dahi geçmektedir. Söz konusu rivayete göre Şeyh 'Adî'nin yanında bulunan köylü bir topluluk otururken biri yanındaki kişiye yüksek sesle öldüğünde münker ve nekire ne cevap vereceğini sormuştur. O da Şeyh 'Adî'nin yanına gidin diyeceğini söylemiştir. Bunu duyan Şeyh 'Adî gülümseyerek "Doğru söylüyor arkadaşın" diyerek bu hadiseyi onaylamıştır.[181] 'Adî b. Müsafîr'in hayatı incelendiğinde çok da tarzına uymayan bu hadise daha çok Şeyh 'Adî'nin müritleri üzerindeki algısı sonucu oluşturulmuş bir menkıbeyi andırmaktadır. Yezidilerde de böyle bir inanışın olması, bu fikrin söz edilen menkıbeye yahut benzer başka menkıbelerden kaynaklanmasını muhtemel kılmaktadır. Nitekim yazılı kaynakları olmayan Yezidiler, bu tür anlatımların nesilden nesile sözlü olarak aktarılmasıyla qawl ve çiroklarını oluşturmuşlardır. O halde Yezidilerin Şeyh 'Adî algılarının kökenini bu tarz tasavvufi anlatımların oluşturması olası görülmektedir.

Yezidiler Şeyhlerine bir kurtarıcı, şefaatçi olarak nazar ederken daha sonraları ise 'Adî b. Müsâfir'e beşer üstü nitelikler atfetmeye başlamışlardır. Yezidilere ait olan bir qawlde onun peygamber olduğu ve hatta tüm peygamberlerin seyyidi olduğu şeklinde ifadeler geçmektedir.[182] Yine Yezidiler'in "Şehda Dînî" olarak isimlendirilen ve İslamiyetteki Kelime-i Şehadet'in alternatifi olarak söylenilen bir cümlede "Şeyh 'Adî, Tanrı'nın meleği ve Yezidiler'in mürşididir." ifadesi geçmektedir.[183] Burada görüldüğü üzere Yezidilerin 'Adî b. Müsafir'e addettikleri kutsiyette giderek artma söz konusu olmuştur. Zira daha sonraları, 'Adî b. Müsâfir'in meleklerin kendisine secde ettiği ölümsüz bir Tanrı olduğu ifade edilmiştir.[184] Birçok Yezidi ilahisinin sonunda "Biz kusurluyuz Allah ve Şeyh 'Adî

[179] Şerefeddin b. Şemseddin b. Şerefhan Bidlîsî (ö. 1012/1603), **Şerefname**, Ziya Avcı (Çev.), s. 21-22; **Qewlê Padşayi**, s. 22-28.
[180] Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, s. 344.
[181] Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 309.
[182] **Qewlê Zebûnî Meksûr**, s. 170-181.
[183] Ahmet Turan, **Yezidi İnanç ve İbadetleri**, s. 150.
[184] Sâmi Said el-Ahmed, **el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum**, s. 78; Demlûci, **el-Yezîdiyye**, s. 96; Phlip G. Kreyenbroek, **Yezidism-İts Background, Observeces and Textual Tradition**, United States of America 1995, s. 202.

kusursuzdur" yahut "Biz kusurluyuz Şeyh 'Adî en kusursuzdur" cümlelerinin geçmesi Yezidi zihniyetinde Şeyh 'Adî'nin mutlak Tanrı veya Tanrı'nın ortağı gibi göründüğünün göstergesidir.[185]

Yezidiler'in 'Adi b. Müsafir hakkındaki düşüncelerini sistemli bir şekilde sunmak pek mümkün değildir. Bunun sebebi ise onun hakkındaki bu aşırı fikirlerin hem sonradan çıkmış olması hem de tek elden üretilmemiş olmasındandır. Bundan ötürü bazı yerlerde Tanrı olan Şeyh 'Adî, bazı yerlerde Tanrı'nın yardımcısı yahut O'nun aziz bir kuludur. Daha yaygın olarak ise O'nun Allah'ın veziri -Vezir-i Azam- olduğuna inanılmaktadır. Bu inanışa göre yerde ve gökte tüm işler onun denetimi ve emri altındadır. Öyle ki Allah onun izni olmadan hiçbir iş yapmamakta ve onun isteklerini yerine getirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar Allah iktidar olarak görünse de muktedir olan Şeyh 'Adî'dir. Ayrıca bu yönüyle Melek Tavus[186] ile özdeşleştirildiği de söylenebilir.[187] Bu durumda üç karakterin devamlı olarak birbiri yerine kullanıldığını görülmektedir. Buradaki çelişki Yezidiler tarafından tenasüh inancı ile giderilmeye çalışılmıştır.

'Adî b. Müsâfir tasavvurunun itikadi alanda Yezidiler üzerinde bu kadar etkili olması beraberinde ibadet ile ilgili alanlarda izlerini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Bu noktada en önemli dönüşüm Şeyhin türbesi üzerinden gerçekleşmiştir. 'Adî b. Müsafir'in irşadi faaliyet alanı olan bu yer aynı zamanda günümüzde Yezidiler için en önemli mekan olarak kabul görmektedir. Onlara göre bir bakıma İslam dinindeki Mekke'ye karşılık gelmektedir.[188] Bahsedilen türbe Yezidiler için dini bir merkez konumundadır. Bütün bayram ve önemli günler vesilesiyle türbe Yezidiler tarafından ziyaret edilmektedir. Daha da önemlisi türbe Yezidilerin sözde Hac ibadetlerini gerçekleştirdikleri mekan olarak nitelendirilmektedir.[189] Ayrıca bu hac Müslümanların yapmakta olduğu Hac ile

[185] Bu ifadenin geçtiği ilahiler için bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur**.
[186] Bilgi için bkz Melek Tavus ve Yezidi İnancındaki Yeri Başlığına.
[187] İsmail Bek Çol, **el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen**, Beyrut 1934, s. 95-6; Krş. Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsâfir**, s. 104-05.
[188] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 44; Bozan, **Şeyh 'Adî b. Müsafir**, s. 107-108.
[189] İsmail Bek Çol, **el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen**, s. 96. Hac ibadetinin arka planında Yezidiler'in 'Adî b. Müsâfir'in türbesi hakkındaki inanç ve fikirlerinden dolayı Müslümanlar tarafından dışlanmaları etkili olmuş olabilir. Bu dışlanma belirli bir süre sonra Mekke'den bu insanların uzaklaşıp Laleş'te alternatif bir Hac ibadeti ortaya koymalarına sebep olmuştur. Bu durum erken dönem klasik kaynaklarında vurgulanırken Yezidiler tarafından da kabul

birçok paralel ritüele sahiptir. Bu durum aynı gövdeden kopan bir dal misali kökünü andıran, izlerini taşıyan Yezidi dininin İslami bir yapıdan koptuğunun önemli göstergelerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yezidilerin ‘Adî b. Müsâfir ile bağlantılı olarak kutsiyet atfettikleri bir de “berat” denilen toprak vardır. Bu toprak Şeyh ‘Adî’nin türbesinde bulunan ve zemzem adı verilen su ile yoğurulduktan sonra Yezidiler tarafında taşınan bir tılsımdır. Bu, oruç açma, evlilik, ölüm esnasında ve gömülme sırasında, anlaşmazlığa düşen iki kabilenin barış töreni gibi birçok ritüelde kullanılmaktadır. Yezidiler için muhabbet ve sevginin garantisi olarak görülen bu toprak aynı zamanda tehlike esnasında onunla dua edildiğinde Melek Tawus’un yardımını sağlayan bir araç olarak nitelendirilmektedir.[190]

Genel olarak bakıldığında diyebiliriz ki, Yezidiler’in mevcut kaynaklarında bir İslam mutasavvıfı olan ‘Adî b. Müsafîr’in adı pek çok yerde geçmektedir. Onun hayatıyla ilgili bilgiler, doğumu, doğum yeri, baba adı klasik kaynaklarla uyum halindeyken onun Şam bölgesinden Laleş’e gelerek mevcut olan Yezidi dinine giren bir kişi olarak bahsedilmesi tarihi verilerle uyuşmamaktadır. Tarihi kaynaklar Adeviyye tarikatından bahsederken aynı bölgede mevcut olduğu iddia edilen Yezidi dininden bahsetmemesi böyle bir dinin mevcudiyeti konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca Laleş öncesi hayatıyla ilgili pek bir anlatımın bulunmaması Ehl-i Sünnete tabi olan ‘Adî b. Müsafîr’in Müslüman kimliğini reddetme yahut izlerini silme çabası olarak görülebilmektedir. Nitekim Yezidi bazı rivayetlerde ‘Adî b. Müsafîr’in eskiden Müslüman iken bir Yezidi olduğunun ifade edilmesi bu kişilerin ‘Adî b. Müsafîr’in Müslümanlığını kabul ettikleri anlamına gelmektedir.[191]

---

edilmektedir. Yalnız bir çok konuda olduğu gibi burada da bir kurgu söz konusudur. Rivayetlerden birine göre Şeyh ‘Adî Laleş’e gelişinin on üçüncü yılında ve müritlerinden oluşan bir grupla Mekke’ye gider. Yalnız Emevi oluşlarından dolayı tepki görürler. Bunun üzerine Şeyh ‘Adî Laleş’e gelerek burayı kutsal merkez ilan eder. Bu kadar önemli ve dikkat çekici bir karar alan ‘Adî b. Müsâfir hakkında o dönemde ele alınan eserlerde böyle bir itham yer almazken Yezidiler bu tarz bir hikayeden bahsetmektedirler. Kıblegah değişimi için bkz. Erbilî, **Târih-i Erbil**, s. 114; Zehebî, **Siyeru A’lami’n-Nübela**, s. 344. Yezidi anlatım için bkz. “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I”, s. 136-37.

[190] İsmail Bek Çol**, el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen**, s. 97; Züheyr Kazım ‘Abbûd, **Lemehâtün ani’l- Yezidiyye**, Musul 1994, s. 116; Bozan, **Şeyh ‘Adî B. Müsâfir**, s. 111-12.

[191] Bozan, **Şeyh ‘Adî B. Müsâfir**, s. 99.

Yezidiler'in İslam'dan sıyırmaya çalışarak sahiplendikleri 'Adî b. Müsafîr ile ilgili menkıbeler pek çok mutasavvıf hakkında olduğu gibi aşırılık ve olağanüstü haller ile çevrilidir. Bu anlatımlar Yezidiliğin ilk nüvelerini oluşturan Adeviyye tarikatının bir kısmı tarafından oluşturulmuş, yahut tasavvufi çevrelerce meydana getirilen menkıbeler alınarak içselleştirilmiştir. Zira 'Adî b. Müsâfir'in güçlü bir figür olarak karşımıza çıktığı Yezidi anlatımlarının bir kısmı Müslüman menkıbelerinin izlerini taşırken bir kısmı bire bir nakledilmiştir. Tasavvufi bir tarikat olan Adeviyye'nin devamı olan Yezidiler'in menkıbelerinde bu tür benzerlik ve aynı anlatımların görülmesi tabi olarak şaşırtıcı değildir.[192] Bunun yanı sıra pek çok menkıbe Yezidi inanışına uygun bir şekilde geliştirilmiştir. Nitekim buna işaret eden anlatımlarda yine İslami kaynaklarda mevcuttur. XIII. yüzyıl dönemin uleması tarafından 'Adî b. Müsafir hakkında övgüyle bahsedilirken onun tarikatının müntesiplerinin üzerindeki menfi değişimden de bahsedilmektedir. Söz gelimi İbn Hallikan Şeyh 'Adî'nin müritlerinin onunla ilgili inançları noktasında ileri gittiklerini hatta onu kendilerine kıblegah edindiklerini nakletmektedir.[193] Bu durum Yezidiler'in kopuşlarının bir anda değil, tabi olarak, süreç içerisinde aşamalı olarak meydana geldiğini ve bu durumun o dönemdeki ulema tarafından fark edildiğini göstermektedir. Burada dikkat edilecek diğer bir husus ise 'Adî b. Müsafîr'in şahsiyeti hakkında ulemaların olumsuz bir fikir beyan etmemiş olmalarıdır. Bu nokta da ise tasavvuf ehlini pek çok noktada tenkit eden İbn Teymiyye akla gelmektedir. İbn Teymiyye eserlerinde 'Adî b. Müsafîr'den övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.[194] Onun haricinde daha başka eserlerde de onun hakkında iltifat dolu sözlerle karşılaşılmaktadır. Eğer 'Adî b. Müsafîr'de Ehl-i Sünnete aykırı bir fikir yahut İslam dinine karşı bir düşünce mevcut olsaydı kanımızca bu durum o dönemdeki alimlerce tenkit edilirdi. Ulemaların pek çoğu Mevlana'nın raks etmesini dahi, babası meşhur ve saygıdeğer birisi olmasına rağmen, eserlerinde eleştirdiklerine göre, bu tür itikadi konulardaki yanlışları -Şeyh'te mevcut olması halinde- affetmeleri mümkün olmazdı. O halde o dönemdeki eserleri dikkate aldığımızda 'Adî b. Müsafîr'in saygın bir şahsiyet olduğunu, tarikat mensuplarının ise ona karşı aşırı bir ta'zimde

[192] Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsâfir**, s. 116.
[193] Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, s. 344.
[194] Bkz.İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyatı**, Tevhid Yayınları, İstanbul 1997, c.1, s. 151; c.2, s. 436-449; c.3, s. 191-363, c.5, s. 76; c.8, s. 366, 535.

bulunduklarını ve bunun inanç noktasında tehlikeli boyutlara ulaştığını söyleyebiliriz. Bu dönemdeki tespitler Yezidilerin ilk filizlenme zamanını gözler önüne sermektedir. Nitekim Şeyhleri hakkında ifratta bulunan bu kişiler ileride onu İlah olarak kabul edecekler ve İslam ile olan bağlantılarını keseceklerdir.

Yezidi inancında yer alan Adevîyye tarikatı ile ilişkili şahsiyetlerden birisi de Eb'ul-Berekât Sahr'dır. Yukarıda belirtildiği üzere 'Adî b. Müsafîr'in ilk halefi olan Sahr b. Eb'ul-Berekât'ın babası olan bu kişi, Yezidi ilahilerinde kasenin[195] verildiği kişi olarak geçmektedir.[196]

Yezidi metinlerinde benimsenip içselleştirilen Adeviyye tarikatına mensup diğer bir şahsiyet ise Hasan b. 'Adî'dir. Tarikatın dördüncü lideri olan Hasan b. 'Adî, Yezidi menkıbelerinde, İslam coğrafyasında çok meşhur bir şahsiyet olan, Hasan-ı Basrî ile özdeşleştirilmiştir. Şeyh Hasen olarak da anılan Hasan b. 'Adî'nin Yezidiler'in dini merkezi olarak görülen Laleş'te türbesi bulunmaktadır.[197] Bunun yanı sıra yedi gizemden[198] birisi olarak adı geçen Hasan b. 'Adî'ye, Yezidi iki kutsal kitabının ikincisi olan Mushefa Reş atfedilmiş olup bu durum Adeviye tarikatına mensup bir kişinin Yezidiler'deki kutsal konumunu göstermesi açısından önemlidir.[199] Ayrıca Yezidi şeyhlerinin üç ana grubundan[200] olan Adaniler'in Hasan b. 'Adî'nin soyundan geldiğine inanılmaktadır. Geçmişte yalnızca bu gruba okuma-yazma öğrenimi için izin verilmiştir. Görüldüğü üzere birçok ayrıcalığa sahip olan

---

[195] Bkz Kase başlığına.

[196] Bkz. **Qewlê Hezar û Yek Nav**, s. 142. Yezidi inancına göre kasenin verilmesi, kişiye kutsallık geçtiği anlamına gelmektedir.

[197] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 39; Yezidi menkıbelerinde, İslam coğrafyasında çok meşhur bir şahsiyet olan, Hasan-ı Basrî ile özdeşleştirilmiştir. Bu husus için bkz. Hasan-ı Basrî başlığı.

[198] Yezidi inancına göre Tanrı'nın yaratılışın başında yarattığı yedi melek. Bilgi için bkz Yaratılış başlığına.

[199] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 38; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 49.

[200] Yezidi şeyhlerinin üç ana grubu Adani, Qatani ve Şemsani'lerdir. Adani ve Qataniler İslam öncesi cahiliye devrindeki iki meşhur Arap kabilesininin isimleridir. Arapların iki menşe'den geldiği söylenmektedir. Bunlar Kuzey Arapları olarak bilinen Adnani ve Güney Arapları olarak bilinen Kahtanilerdir. Adnaniler Hicaz halkını oluşturan kesimdir. Hz İsmail'in torunlarından Adnan'a nisbetle bu ad verilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) soyu da buradan gelmektedir. Kahtaniler ise Yemen halkını oluşturmaktadır. Bu da Hz. Nuhun torunlarından Kahtan'a nisbetle adını almıştır. Bkz. Neşet Çağatay, Hz. Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.8, s. 19; M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1981, s. 17-18; Salih Suruç, **Peygamberimizin Hayatı**, Nesil Yayınları, İstanbul 2016, s. 40-41; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1991, c.3, s. 273.

Hasan b. ‘Adî ve onun soyundan geldiği kabul edilen kişiler Yezidi sosyal hayatında da özel bir konuma sahiptir. Yezidilerde bulunan bütün pirlerin Adani yani Hasan b. Adî’nin soyundan olduğu kabul edilmektedir.[201] Yezidilerin bu kişilere pek çok alanda yetki vermesindeki en büyük etken, yüksek ihtimalle Hasan b. ‘Adî’nin kendileridir. Günümüz toplumunda da var olan Şeyhe verilen değerein soyundan devam ettiğine dair olan inanç burada da kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir.

Görülmektedir ki Hasan b. ‘Adî, Adeviyye’den Yezidiliğe dönüşümü takip etme noktasında ‘Adî b. Müsafîr’den sonraki en önemli şahsiyettir. Yezidi menkıbelerinde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Hasan b. ‘Adî’nin Yezidi kültür ve menkıbelerinde nasıl yer ettiği hususu ileride ele alındığı için bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

Yezidi metinlerinde yer edinen ve önemli bir figür olarak kullanılan Adeviyye’ye mensup başka bir şahsiyet de Hasan b. ‘Adî’nin oğlu olan Şerefuddin’dir. Yezidi ilahilerinde övgüyle bahsedildiği görülmektedir.[202] Yezidi pek çok efsanenin bu şahıs etrafında döndüğü nakledilmektedir. Öyle ki, Sincar Yezidileri arasındaki statüsü ‘Adî b. Müsafîr ile aynı olduğu söylenmektedir. Yezidiler onun ölmediğine ve mehdi olarak geri geleceğine inanmaktadırlar.[203] O ana kadar ise bir mağarada Sincar’ın koruyucusu olarak, tıpkı bir ricalu ğayb[204] gibi yaşadığına inanılan Mehdi Şerefuddin için topluluk, gelmesini arzulayarak dualar etmektedir.[205]

Son olarak bu başlık altında zikredebileceğimiz Adeviyye’ye mensup diğer kişiler ise Şemseddin ve Fahreddin’dir. Bu kişilerin kim olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı rivayetlerde bu kişilerin Hasan b. ‘Adî’nin iki oğlu olduğu

[201] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 32.
[202] Bkz**. Qewlê Îmanê**, s. 156.
[203] Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 67, 399, 637.
[204] Alem üzerinde tasarrufu olduğuna inanılan veliler topluluğu. Bkz. Süleyman Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2008, c.35, s. 81.
[205] Bkz. Qewlê Şerfedin, s. 647; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 637; Guest, **Yezidiler**, s. 72. Şerefuddin’in saklandığına inanılan mağarada onun için toplanan sadakaların yarısı yüzyıllarca muhafaza edilmektedir. Ayrıca onun için büyük ve küçük olmak üzere iki ayrı türbe ayrılmıştır. Bkz, Guest, **Yezidiler**, s. 72.

söylenmesine karşın bazı kaynaklarda onun iki kardeşi olduğu nakledilmektedir.[206] Bunun harcinde de Adî b. Müsafir'in Laleş'e ilk geldiğinde karşılaştığı Ezdina Mir adındaki bir şahsiyetin oğulları olup Şerefuddin'in torunları olarak görülmektedir.[207] İhtilaflara rağmen 'Adî b. Müsafîr soyundan geldikleri anlaşılan Şemseddin ve Fahreddin yaratılışın başında yaratılan ilk yedi gizemden olduğuna inanılmaktadır. Kutsallık atfedilen bu iki şahsiyet Yezidi şeyhlerinin üç ana grubundan biri olan Şemsanilerin ataları olarak görülmektedir ve bunlar Yezidi ilahilerinde ismi en çok geçen kişilerdendir.[208] Bu ilahilerde aziz olarak nitelendirilen Şemseddin ve Fahreddin'e bu dünyanın onlara emanet edildiği ve onların bir bakıma hükümdar kılındığı anlatılmaktadır.[209] İlahilerden anlaşıldığı kadarıyla, bu inanca göre insanların rızkları Şemseddin'den gelmektedir.[210]

Görüldüğü üzere Yezidi kültüründe Adeviyye'ye mensup, özellikle ilk devirlere ait kişilerin Yezidi inancındaki yeri azımsanamayacak ölçüdedir. Kültürlerinde pek çok mutasavvıf yer etmesine karşılık ağırlık Adeviyye tarikatı mensuplarına ağırlık verilmiştir. Nitekim o dönemde sevilen ve tanınan pek çok ünlü şahsiyet Yezidi metinlerinde yer edinirken; onların soyuna yahut tarikat müntesiplerine değinilmemiştir. Adeviyye tarikatı ise bu metinlerde gerek soy gerekse mürit olarak kendisini fazlasıyla göstermektedir. Bu durumda Yezidiliğin Adeviyye'nin bir devamı olarak ortaya çıktığı ihtimali kuvvetlenmektedir. İtikat olarak Adeviyye'den kesinlikle farklı bir yönde olan Yezidiler'i, Adeviyye içerisinde zaman içinde dönüşmüş olarak değerlendirmek mümkündür.

Görülmektedir ki, Yezidiliğin oluştuğu zemin İslam tasavvufu içerisinde bulunan Adeviyye tarikatıdır. Her ne kadar Hakkari bölgesinde yaşayan ve Cuma namazlarına giden bir kesime Yezid b. Muaviye'yi savunmalarından dolayı erken dönemlerden beri Yezidiyye[211] deniliyorsa da Adeviyye'den itikadi anlamda

---

[206] Lescot, **Yezidilerin Tarihi**, s. 43; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 25.
[207] Bkz. Şeyh Şems ve Melik Fexredin Kasidesi, s. 396.
[208] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur**, s. 32, 37, 49. Ayrıca Şemseddin Şemsi Tebrizi ile de özdeşleştirilmiş, o lakap ile de anılmaktadır. Bkz. Qewlê Qendîla, s. 166-168.
[209] Qewlê Hezar û Yek Nav, s. 140-148.
[210] Ayrıca Fahreddin'in de dünyayı karışla ölçtüğünden bahsedilmektedir. Her ikisi için bkz. Du'a û Qewlê ŞêŞims, s. 370.
[211] Sem'anî, A. (1988). el-Ensâb. (Thk. Abdullah Amr Barudi). Beyrut: Daru'l-Fikr, V, 693.

uzaklaşan bu topluluğun Yezidî olarak adlandırılmaları, en geç XVI. yüzyılda olmalıdır. Şerefhan Bidlisî'nin telif etmiş olduğu *Şerefname* adlı eserde topluluk "itikadı bozuk Yezidiler" olarak tarif edilmektedir.[212] Bu durumda en geç XVI. yüzyılda günümüzdeki anlamıyla Yezidiliğin mevcut olduğu söylenebilmektedir.

1.3. YEZİDİ MENKIBELERİNDE ZİKREDİLEN MUTASAVVIFLAR

Yezidilerin inanç ve kültürlerine ait bilgiler, kendilerine ait sözlü anlatımlardan elde edilebilmektedir. Süreç içerisinde oluşturdukları menkıbeler ise bu konuda önemli ipuçlarını bizlere sunmaktadır. Yezidi menkıbeleri göz önüne alındığında, batıni karaktere dönüşen tasavvufi hareketler gibi, tasavvuf tarihinin önemli simalarını benimseyerek içselleştirdiği ve hatta bazen bir şeyler katarak kendine ait kılmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kişilerin özellikle tasavvufi camiaya ait kişiler olması dikkat çekicidir. Dini aktarımlarında bahsettikleri ve kutsal olarak gördükleri bu kişilerin kimler olduğu, Yezidilerde nasıl bir karaktere büründüğü ve tarihsel şahsiyet olarak o dönemde neyi ifade ettikleri tasavvufun Yezidilik üzerindeki etkilerinin ne derece olduğunu tespit edebilmek adına çok önemlidir. Nitekim aşağıda bahsedilecek olan Hasan-ı Basrî, Râbiatu'l-Adeviyye, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr, Abdülkadir Geylânî, Şems-i Tebrîzî, Ahmed er-Rüfâî, Seyyid Nesimi ve Ebü'l–Vefâ' gibi mutasavvıflar Yezidi literatüründe azımsanmayacak ölçüde yer almaktadır.

1.3. 1. Hasan-ı Basrî

Sûfiliğin zuhur ettiği Basra'da yaşamış olan Hasan Basrî,[213] pek çok tarikatın silsilesinde yer alması ve ilk tasavvufi düşünceye sahip kişi olarak kabul edilmesi dolayısıyla, tasavvuf tarihinde bir mektep olarak değerlendirilmiştir.[214]

---

[212] Şerefhan Bidlisî, **Şerefname**, s. 209.

[213] Basra ilk mutasavvıflardan olan Hasan el-Basrî, Tâbiînden ve İmam Ali'nin ashabından ve öğrencilerindendir ve tarikatta da halifesi olarak kabul edilir. Asıl adı Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî'dir. 21 (642) yılında Medine'de köle olarak doğmuştur. Sonradan azad edilen Hasan Basri'nin azad ediliş tarihi ve azad nedeni bilinmemektedir. Yetmişi Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahâbî ile görüşme imkânı bulmuştur. Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin himayesinde Medine'de yetişen ve daha sonra Vadilkurâ'ya giderek burada kendini ilme veren Hasan Basrî Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gidip (Sıffin savaşından bir sene önce veya savaş esnasında) ömrünü burada geçirmiştir. İç karışıklıkların çok yoğun olduğu bir dönemde yaşayan Hasan Basrî, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffîn savaşları, Kerbelâ Vak'ası gibi birçok fitneye şahit olmuş ve bu konulardaki düşüncelerini

Attar, Hasan Basrî'nin zühd konusunda "feridi asr"[215] olduğunu belirterek ondan övgüyle bahseder. Ayrıca Tâbiînin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. "Basra halkının şeyhi, Basralıların imamı" gibi ünvanları yanında Zehebî onun için "Şeyhü'l-İslâm" tabirini kullanır. Mutasavvıflar ise kendisinden "takvâ sahiplerinin öncüsü, Hakk'ın gerçek velîsi, fütüvvet ehlinin önderi" şeklinde söz ederler.[216] Kaynaklarda, ilk büyük sûfîlerden biri olduğu, sûfîlerin imamı sayıldığı, daima örnek alındığı, ilim ve tasavvuftaki büyüklüğü vurgulanan[217] Hasan-ı Basrî düşünce hayatıyla birçok sûfi'ye örnek olmuş ve tesirde bulunmuştur.

Tasavvufi motiflerin baskın olarak görüldüğü Yezidilikte de Hasan-ı Basrî'nin bazı şahsiyetler yerine veya efsanelerde bir karakter olarak geçtiği görülmektedir.

Yezidiler'le ilgili kaynaklar tetkik edildiğinde görülmektedir ki, Hasan-ı Basri Yezidiler'in çokça önem verdiği bir isimdir. Verilen önem ise daha çok isim üzerine olmuştur. Şöyle ki, Yezidilik içerisinde çok önemli bir şahsiyet olan, Yezidiler'in dördüncü lideri Hasan b. Adi ile Hasan-ı Basri'nin aynı kişi olduğuna inanılmaktadır.[218]

Hasan b. Adi'ye, Yezidiler'in kutsal kitabı olan Mushefa Reş'in atfedildiğini görmekteyiz.[219] Hasan b. Adi'ye karşı öyle bir bağlılık ve sevgi mevcuttur ki bir seferinde başka biri vaaz verirken çok duygulanıp hıçkırıklara boğularak sonunda bayılan Hasan b. Adi'den dolayı müritler vaizi öldürmüşlerdir. Bu kadar aşırı

---

cesaretle ortaya koymuş, bu tutumuyla da halkın takdirini kazanmıştır. İlke olarak devlete ve siyasî otoriteye baş kaldırılmasına karşı olduğundan bir takım telkinlere, hatta zorlamalara rağmen isyanlara katılmamış; ancak zâlim ve zorba devlet adamlarını hiç çekinmeden tenkit ederek baskı altındaki halkın hislerine tercüman olmuştur. Allah'tan ve O'nun gazabından korkmayı din anlayışına esas alan Hasan-ı Basrî, bundan dolayı devamlı hüzünlü ve gözü yaşlı olarak bilinmiştir. 110 yılında vefat etmiştir. Ölümünden sonra korku ve hüzün üzerine kurulmuş olan tasavvufi düşünce, Rabiatü'l Adeviyye ile yerini ümit ve sevgiye bırakmıştır. Bkz. Cavit Sunar, **Ana Hatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi**, s.14; Abdullah Aydınlı, "Hasan Basri", **AÜ İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Erzurum 1988, Sayı: 8, s. 92; Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997, c.16, s. 291, 292; H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 99-106.

[214] Cavit Sunar, **Ana Hatlarıyle İslam Tasavvufu Tarihi**, s.14; Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 99.

[215] Attar, **Tezkiretü'l Evliya**, s. 29.

[216] Uludağ, **"Hasan-ı Basrî",**s.292.

[217] Uludağ, **"Hasan-ı Basrî",** s. 292.

[218] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 38.

[219] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 49.

bağlılıklarının olduğu şeyhleri bir de Musul idarecileri tarafından ele geçirilip boğazı sıkılarak öldürülünce öyle zannediyoruz ki qawl ve çiroklara bu sevginin tesirleri belirgin bir şekilde olmuştur.[220]

İşte Hasan Basrî bu şahıs ile özdeşleştirilmektedir. Bu da tasavvuf tarihinin mümtaz şahsiyetlerinden olan Hasan-ı Basrî'nin Yezidi inancındaki konumunun ne derecede önemli olduğu hususunda bize bir fikir vermektedir.

Şeyh Hasan'ın Hasan-ı Basrî lakabıyla anılması ise, Yezidi liderliğini on yedinci yüzyılda eline alan Çol Hanedanlığı'nın ortaya çıkmasıyla başlamıştır.[221] Bunun öncesinde ise Yezidilerin Hasan'ı Basrî'ye çokça kıymet verdiğini tarihi kaynaklarda da görmekteyiz. "Abede-i İblis" adında Yezidi inanç ve adetlerinin anlatıldığı on dördüncü yüzyıla ait bir risalede Hasan-ı Basrî'nin adı geçmektedir. Buradaki anlatımlarda Hasan-ı Basrî ve emsali evliyanın Şeyh Adî'ye gelinceye kadar tenasüh yoluyla tek kişi oldukları ve ayrıca onların uluhiyet makamında oldukları şeklinde bilgiler geçmektedir. Bundan dolayı da Yezidiler'in onlara ibadet ettikleri de yine aynı risalede ifade edilmektedir.[222] Bu durum Yezidiler nezdinde uluhiyet makamına getirilen Hasan-ı Basrî'nin onlar nazarındaki kıymetine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yine Yezidiler'in ibadet maksadıyla gezdirdikleri tavus kuşu tasvirlerinden birisi de Hasan b. Adi'yi sembolize etmektedir. Nitekim XIX. yüzyılda Laleş'teki Yezidiler'e ait tapınağa yapılan seferde tapınaktan götürülen maddelerin arasında beş adet bronz tavus kuşu tasviri bulunmuştur. Bunlardan birisi de Hasan Basrî'ye atfedilmiştir. Ayrıca 1886'da yine Laleş tapınağına yapılan bir araştırma seferinde görülen bir adet yedi mühürlü kutsal kitabın varlığından bahsedilmektedir. Burada bahsedilen kitabın Mushefa Reş olduğu kaydedilmektedir. Kitabın başında Hasan el Basri'nin adının yazıldığı da ayrıca belirtilmektedir.[223] Orada geçen ifadelere göre Mushefa Reş iyi bir Arapça'yla Hasan el Basri tarafından yazılmıştır. Tabi ki burada kastedilen yine Yezidi liderlerinden Şeyh Hasan'dır. Bunun yanı sıra araştırma tespitlerinin sunulduğu makalede Yezidi hiyerarşisinde ikinci sırayı Hasan el

[220] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 51.
[221] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 71.
[222] Ayandan Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 31.
[223] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 257.

Basri'nin torunlarından birisinin -Molla Haydar- elinde tuttuğu da kaydedilmektedir.[224]

Görülmektedir ki Hasan el Basri Yezidi inancında, kültüründe ve metinlerinde yeri olan bir isimdir. Fakat buradaki yeri isim ile sınırlı kalmış olup Hasan b. Adi'ye lakap olarak verilmiştir. Hasan b. Adi'nin oldukça sevilen bir kişi olması ve Hasan el-Basri'nin de aynı şekilde oldukça sevilen ve ondan daha çok tanınan bir şahsiyet olması bu durumu olası hale getirmiştir. Yezidiler bunun bir lakap olmaktan ziyade Hasan b. Adi'nin Hasan Basri olduğuna inanmaktadırlar.[225] Burada ki sorun ise her ikisinin farklı zaman dilimlerinde yaşamış iki şahsiyet olmasıdır. Yezidilerin tenasüh ile ilgili inançları ise bu ikisinin kesin bir şekilde aynı kişi olduğunu açıklamalarına yardımcı olmaktadır.[226]

1.3.2. Râbia el-Adeviyye

Tasavvufa damga vuran ve en meşhur kadın sûfî olan Rabia el-Adeviyye[227] tasavvufa yeni bir anlayış getirmiş ve bu yeni anlayış ile birçok sûfîyi derinden

---

[224] L. E. Browski, **The Yezidees, or Devil-Worshipers, The Popular Science Monthly**, c.34, s. 476.
[225] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 38.
[226] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 51.
[227] Râbia el-Adeviyye 95 (714) veya 99 (718) yılında Basra'da doğmuştur. Fakir bir ailede dünyaya gelen Râbia, ailenin dördüncü kızı olduğu için ona bu isim verilmiştir.[227] Râbia el-Adeviyye'nin ilk yılları ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Feridüddün Attar'dan almaktayız. Attar'ın anlatışına göre Râbia babasını küçük yaşlarda kaybetmiş, henüz çok genç olduğu sırada Basra'da kıtlık olmuş, üç kız kardeşi ile ekmek bulmak için dolaşmaya çıktığında zalim bir adam onu evine getirip 6 akçe karşılığında satmıştır. Onu alan adamsa Râbia'ya eziyet etmiş ve çok ağır işler gördürmüştür. Hz. Râbia'yı zahitliğe sürükleyen âmil, onun cariyelik hayatında çektiği ızdırap ve tahammül ettiği zillet ve esarettir. Fakat daha sonra Hz. Râbia azad edilmiştir. Hürriyetine kavuşan Hz. Râbia bir müddet ney üflemekle vakit geçirmiş, sonra tevbe etmiş, kendisini düzeltmiş, bir halvethane vücuda getirerek buraya çekilmiş ve ömrünü ibadete hasretmiştir. Râbia el-Adeviyye, 180 (796) veya 185 (801) yılında Basra'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. Râbia el-Adeviyye'nin dünyevî olan her şeyi terk edip zühde yönelmesi ilk zâhid sûfîlerde yaygın olan ortak bir tavırdır. Râbia'yı diğer sûfîlerden ayıran husus onun zühd anlayışını ilâhî aşk fikriyle tamamlamasıdır. Tasavvuf tarihinde Basra mektebinde İmam Hasan Basri'den sonra ikinci önemli kişi olan Hz. Râbia ondan farklı bir yol izlemiştir. Zira, onun hareket noktası korku, kaygı ve cehennemden kaçıp cenneti arzulamak değil, Allah'a aşk ve muhabbettir; cehennem korkusu ve cennet arzusu olmaksızın sadece Allah'ı Allah olduğu için sevmek ve varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. Hz Râbia ilk defa (aşk) kelimesini kullanmış olandır. Hz. Râbia'nın tasavvufî haller hususunda geliştirdiği tavır, kişinin bütün fiillerinin gerçek fâilinin Allah olduğu düşüncesidir. Düşünceleri ile Ma'rûf-i Kerhî, Muhâsibî, Bâyezîd-i Bistâmî, Zünnûn el-Mısrî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr gibi sûfîleri etkileyen Hz. Râbia'nın zühd hareketinin tasavvufa dönüşüm sürecinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Râbia'nın önderliğinde gelişen tasavvufî çizgide korku, kaygı ve hüzün yerine sevgi, ümit ve iyimserliğe ağırlık verildiği görülür. Bkz. Attar, **Tezkiretü'l Evliya**, s. 219; Ömer Rıza Doğrul, **Râbiâtü'l Adeviyye**, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1976, s. 47-55; Sunar, **Ana Hatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi**, s. 16-17; Hülya Küçük, "Rabia el-Adeviyye", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, c.34, s. 380-381.

etkilemiştir. Bir çok efsane, hikaye ve filmlere konu olan Rabia el Adeviyye zahidliği ile halk arasında çokça bilinen bir isim haline gelmiştir.

Takvası, zühdü ve ilahi aşka sahip olması ile örnek bir şahsiyet olan Rabia, Yezidi inancında da bu haliyle örnek bir şahsiyet olmuş, Hasan Basri'de olduğu gibi ona da yeni bir değer ve kimlik atfedilmiştir. Bu sayede Yezidi efsanelerinde Rabia el Adeviyye aynı ahlaka sahip fakat farklı bir kimlik ile karşımıza çıkmaktadır.

Yezidi kaynakları incelendiğinde görülmektedir ki, Yezidi qawllerinden bir tanesi Rabia el Adeviyye'ye adanmıştır. Kendi adını taşıyan bu ilahide Rabia'nın dış görünüşüne ve iç dünyasına ait tasvirler yapılmaktadır. İlahide anlatılan hikaye ise Yezidiler'in başka bir efsanesine dayanmaktadır.

Yezidi literatüründe geçen efsane Yezidilerin kendilerini nesep olarak dayandırdığı Yezid'in nasıl dünyaya geldiğini anlatan olağanüstü hikayeye aittir. Anlatılagelen hikayeye göre Allah Müslümanlar'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'e bir baş ağrısı musallat eder. Bunun üzerine Hz. Muhammed başını traş etmek ister. O sırada Hz. Muhammed'in berberi Muaviye'dir. Muaviye bu traşı yaparken Hz. Muhammed'in başını kanatır ve o kanın yere düşmemesi için bir an için o kanı yalar. Bunun üzerine Hz. Muhammed başını kaldırarak bakar ve "Ne yaptın Ya Muaviye?" diye sorar. Muaviye cevaben: "Kanınız yere damlamasın diye dilimle yaladım" der. Hz. Muhammed'de ona "Böyle yapmakla hata ettin, çünkü sen bu davranışınla soyundan, ümmetimle savaşıp onu yenecek bir toplumun meydana gelmesine sebep oldun". Muaviye bunun üzerine "Eğer sonuç böyle olacaksa hiç evlenmem" der. Fakat anlaşıldığı kadarıyla kaderi belirlenmiştir ki Allah ona bir akrep göndererek onu ısırttırır ve Muaviye bundan dolayı bir hastalığa yakalanır. Doktorlar Muaviye'nin bu hastalıktan ancak evlenirse kurtulabileceğini, başka bir çözümün olmadığını ve bunu eğer yapmazsa öleceğini söyler. Hiç evlenmeye niyetlenen Muaviye bu sefer başka bir çözüm bulur. Hz. Ömer'in Mahura adındaki seksen yaşında bir ihtiyar olan kız kardeşi ile evlenir. Fakat evlendiğinin ertesi günü

bu ihtiyar kadın yirmi beş yaşında bir kadına dönüşür ve bir süre sonra hamile kalır.[228]

Ezid'in annesi hamileliğinin ardından evini terk ederek Basra kentine gider. Kente girdiği anda uykuda olan Rabia onun gelişinin farkına varır. Bu Rabia'nın hayatı boyunca aradığı gizemdir.[229] İşte bu kısımlar bahsedilen ilahide anlatılmaktadır.

İlahide Rabia genç ve güzel fakat yüreği ağlayan çokça hüzünlü bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Rabia, ilahiye göre bir şeyi bekleyip özlemini duymaktadır. Her yerde dolaşıp onu arayan Rabia bu gizemi yani Ezid'i sabahın ilk saatlerinde bulur. Nurlu taca sahip bu gizem Şeyh Adi'ye ait olup onu Ezid taşımaktadır. Aynı zamanda Ezid Rabia'nın beklediği kocası olarak dile getirilmiştir. Rabia kocasını böyle hüzünlü bir şekilde beklerken onu yani gizemi bulur; fakat oradan ayrılır. Bunun sebebi qawlde geçmemektedir. Metinde geçtiği üzere Rabia eve döndükten sonra dört kardeş evine gelir. Burada belirtilen dört kardeş Rabia gibi yine ünlü İslam mutasavvıfları olan Cüneyd Şibli[230], Ma'ruf el Kerhi, Davud Txubi ve Beyazıd-ı Bistami'dir.[231] Rabia misafirleri buyur eder ve onlara "Zavallı kocam gelmiyor, çok utanıyorum" der. Bunun üzerine Şeyh Beyazıd "Ey Rabia biz Şeyhiz, sense mürit" diye söyler. Rabia bunun üzerine onlara ben kendi Şeyhimin müridiyim diyerek Ezid'i işaret eder. Devamında da Şeyh Adi'nin geleceği müjdesini verir.[232] Fakat kimse Rabia'ya inanmaz. O da hakikati göstermek için bir su bardağı getirilmesini ister. İnsanlar bardağı getirip dala asarlar. Bu bir bakıma bir düelloya benzemektedir. Beyazıd ağaçtan bir dal alarak bununla bardağa vurur ve bardak aşağı iner. Ardından Rabia gelir. Dört kardeşe biraz sitem edip ardından Allah'tan ve azizlerden destur isteyip Şeyh Adi'ye bağlılığını sunar. Dalı eline alıp bardağa vurur. Vurmasıyla birlikte bardak kırılır fakat su havada asılı kalır.[233] Burada Rabia'nın

---

[228] Turan, **Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi**, s. 44.
[229] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 343.
[230] Ebü'l-Kâsım Cüneyd(ö. 297/909) ve Ebu Bekir eş-Şiblî(ö. 334/946) ilk devir sufilerinden olup, farklı kişilerdir fakat Yezidi geleneğinde kimlikleri kaynaşmıştır. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 348.
[231] Yezidi ilahisinde dört aziz ve kardeş olarak geçmektedir fakat buradaki kardeşliğin tam olarak hangi anlamda olduğu belli değildir. Tahminimize göre Allah'ın dostu oldukları için aynı yolu paylaşan anlamında kullanılmıştır. Bkz. **Qewlê Rabi'e il-'Edewiye**, s. 348-351.
[232] **Qewlê Rabi'e il-'Edewiye**, s. 348-354.
[233] **Qewlê Rabi'e il-'Edewiye**, s. 354.

Şeyh Adi'nin geleceği ve onun sultan olacağı konusunda şüphesiz bir şekilde doğru söylediğini böyle bir keramet aktararak güçlendirmeye çalışmışlardır.

Rabia'nın burada Ezid'in karısı gibi gösterilmesi tarihi kaynaklarla uyuşmamaktadır. Bilindiği üzere Rabia el Adeviyye evlenmemiş, böyle bir şeyi asla istememiştir. Rabia evlenmeyi ilahi aşkın önünde bir engel olarak görmüştür.[234] Oysa Yezidi metinlerinde bunun açık bir şekilde değiştirildiğini görmekteyiz. Ayrıca onun Laleş'ten Şeyh Adi adında birisinin çıkacağına dair müjdede bulunduğu da yine tarihi kaynaklarda geçmemektedir. Metin tetkik edildiğinde Yezidiler'in kendilerini dayandırdıkları sözde atalarına yani Yezid'e, görüp duydukları en güzel ve iyi olan bir kadını yakıştırmış oldukları muhtemel görülmektedir. Ayrıca metnin diğer mutasavvıflarla da bezenmiş olması Yezidi dininde ki tasavvufi etkinin belirgin bir göstergesini oluşturmaktadır. Bu durum ise onların sözlü kültürünün daha çok tasavvufi hikaye, kavram ve şahsiyetlerle dolu olmasının bir sonucu olduğunu akla getirmektedir.

1.3.3. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî

İslam tasavvufunda çok önemli bir yere sahip olan iki İranlı mutasavvıfımız Cüneyd-i Bağdâdî[235] (298/909) ve Bâyezîd-i Bistâmî[236] (234/848), diğer önemli

[234] Hülya Küçük, "**Rabia el-Adeviyye**", s. 380.

[235] Bağdat sûfîlerinin tartışmasız üstadı, tasavvufun başlangıç döneminin kutbu sayılan Cüneyd-i Bağdâdî, ilk devir sûfîliğinin en güçlü temsilcilerindendir. Asıl adı Ebü'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî'dir. Ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Çoğu mutasavvıf gibi Cüneyd de İranlıdır; Nihavend'te doğmuş, Bağdat'a yerleşmiştir. İlim ve tasavvuftaki üstün konumu dolayısıyla "Tâvûsü'l- Ulema", "Seyyidü't-Tâife", "İmâmü'l-Eimme", "Lisânü'l-Kavm", "A'bedü'l-Meşayih" ve "Sultânü'l-Muhakkıkîn" gibi lakablarla anılmıştır. İlme karşı büyük bir kabiliyeti ve merakı olan Cüneyd, bir taraftan İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) öğrencilerinden Ebu Sevr'den (ö. 240/854) fıkıh okurken diğer taraftan dayısının evine gelip giden mutasavvıflardan istifade etmiştir. Şer'î ilimleri iyice öğrendikten sonra kendini zühd, ibadet ve tasavvufa veren Cüneyd,[235] geçimini sağlamak için ticaretle uğraşıp, diğer taraftan dükkanının (bezle ayırdığı) bir köşesinde ibadetle meşgul olmuştur. Daha sonra manevi bir işaret üzere meclis teşkil edip, konuşmaya başlamıştır. Kuşeyri'nin "Sûfilerin seyyidi ve imamıdır" şeklinde vasıflandırdığı Cüneyd'in birçok sufi sohbetinde bulunmuş, onun müridi ve halifesi olmuştur. 298 (909) tarihinde vefat etmiştir. Cüneyd tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tespit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sûfîlerden biridir. "Sahv ve temkin" in mümessili sayılan Cüneyd Bağdâdî'ye göre insanın sekr hali mes'uliyetin kalktığı, kişinin aklını başından alan bir durum olmasına rağmen, ayıklık hali nefsinde neler olduğunu fark edebileceği bir durumdur. Bu noktada sekr halini önde tutan Bâyezid-i Bistami'den farklı düşünmektedir. Ayrıca Cüneyd, tasavvuf kavramlarından tevhid konusunda söz söyleyen sûfilerin ilklerindendir. Ona göre tevhid, kadîm ile hâdisin arasını tefrik etmek, Allah'ın ezeliyet sıfatında tek olduğunu; O'nun fiilini işleyen hiçbir şeyin mevcud olmadığını bilip ikrar etmektir. Buradan anlıyoruz ki, Cüneyd Bağdâdi Allah'tan başka her şeyi ortadan kaldırmaktadır. Tevhid konusuna fazlaca ağırlık veren Cüneyd'e göre bu husus kişinin bilgisini aşan bir durumdur. Cüneyd'in tasavvufî görüşleri, hem çağdaşı sûfîler hem

mutasavvıflarımız gibi Yezidi literatüründe yerini almış ve övülmeye layık görülmüştür.

Laleş tapınağında bulunup götürülen ve Yezidilerce kutsal sayılan eşyalardan bir tanesi de Cüneyd-i Bağdâdi'ye ait olduğu ileri sürülen bir adet sakal tarağıdır.[237] Yezidiler'in en kutsal mekanlarında yine aynı şekilde çok kutsal olarak gördükleri

---

de daha sonraki mutasavvıflar üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bkz. Kuşeyri, **Risale-i Kuşeyrî**, s. 81; Attar, **Tezkiretü'l Evliya**, s. 148-149; Mahir İz, **Tasavvuf**, s. 110; Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 75-76; Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1993, c.8, s. 119-121; Süleyman Gökbulut, "Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, Sayı: 36, s. 172; Süleyman Ateş, "**Cüneyd-i Bağdâdî**", İslam Medeniyeti Dergisi, c.1, Sayı: 11, s. 10; Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 118-119.

[236] Hemen bütün tasavvuf ve tabakat kitaplarında Bâyezîd-i Bistâmî'den bahsedilirse de bu bilgiler genellikle onun menkıbeleri, sözleri ve şathiye'lerine dairdir. Asıl adı "Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân" dır. Bâyezîd künyesidir. Bu kısıtlı bilgilere göre o İran'ın Horasan eyaletinde bulunan Bistâm kasabasında doğmuştur. Bâyezîd'in tasavvufta üstadının Ebû Ali es-Sindî adında biri olduğunu kaydeden Serrâc'ın verdiği bilgilere göre Bâyezîd, ümmî olan bu şeyhe farzları yerine getirecek kadar şer'î ilim öğretmiş, karşılığında da ondan tevhid ve fenâ ilmini öğrenmişti. Bâyezîd'in bazı sözlerine bakılırsa o tasavvufî bilgileri Allah'tan vasıtasız olarak aldığına inanmaktadır. Bayezid, önce, Hanefi fikhı üzerinde çalışmış, tasavvuf yoluna sonradan girmiştir. Bâyezîd'in vefatı ile ilgili olarak ise üzerinde ittifak edilen bir tarih mevcut değildir. 234/848 hem de 261/875 tarihleri verilmektedir. Tasavvufun doğuş devrinde yaşayan Bâyezîd-i Bistâmî'nin görüşleri gerek yaşadığı dönem gerekse çok daha sonraki dönemleri derinden etkilemiştir. Daha sağlığında pek çok kişi tarafından ziyaret edilmiş olması bunun göstergelerindendir. Tasavvufun simgesi durumuna getirilen ilk velilerden biri olan Ebû Yezid (Bâyezîd) Bistâmî ilk dönem İran tasavvufunda önemli bir yere sahiptir. Garip deneyimlerinden ve sonsuz imanından söz edilmektedir. Bâyezid, pek çok üstattan faydalanmıştır. Ancak bunlardan en önemlisi Ebû Ali Sindî'dir. Tasavvuf ilmi ile ilgili pek çok şeyi Ebû Ali Sindî'den öğrendiğini söyleyen Bistâmî, üstadından, ağırlıklı olarak, tevhîd ve hakikatlere dair dersler almıştır. Ebû Ali de Bâyezîd'den fıkhî bilgiler öğrenmiştir. Bâyezîd tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şathiyeleriyle tanınır. O sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fenâ) Hakk'a ermesi gerektiği düşüncesindedir. Sâlik bu dereceye ancak sürekli riyâzet, çetin nefis mücadelesiyle birlikte derin tefekkür ve dikkatli murakabe ile erişebilir. Üzerinde tartışma konusu olan en meşhur şathiyelerinden birinde Bestâmî şöyle söylemiştir: "Subhani ma a'zame şani" (Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir!). Bu şatah, sonraki tasavvuf ehli için bir muamma olmuş, ve kemale eren mutasavvıfın ulaştığı birlik durumunun kanıtı olarak İran, Türk ve Müslüman Hint şairlerince sık sık tekrarlanmıştır. Ilımlı bir sûfi yorumu örneğini veren Serrac, Bayezid'in şatahını, "muhtemeldir ki Allah'ın kendisine ait 'Sübhani' sözünü tekrarlamıştır" diyerek yorumlamıştır. Schimmel bunun kesinlikle ılımlı(!) bir görüş olduğunu belirtmektedir. Bayezid'in şatahatları hakkında Macit Fahri şöyle demektedir:" Ancak, sonraki müelliflerce yapılan bir açıklama bize bu meseleye dair bir ipucu verir. Şöyle ki, Bistâmî'nin dini vecibelerini ihmalle itham edildiğine diğer sûfîlerin de sığındığı "Cunun = Delilik" hilesine başvurduğu anlatılır. Her halde bu vasıta bir çok sûfînin hayatını kurtardığı gibi onun hayatını da kurtarmıştır.[236] Halbuki, onların ifadeleriyle kendinden geçtiği veya sarhoş olduğu zaman söyledikleri bu sözlerinden uyanık ve ayık oldukları zaman vazgeçtikleri yahut tevbe ve istiğfar ettiklerine dair hiçbir delil mevcut değildir. Bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf'un İlkeleri(Risale-i Kuşeyrî)**, s. 63; Sunar, **Anahatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi**, s. 36; Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 65; Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınevi, Ankara 1992, c.5, s. 238; İbrahim Sarmış, **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam**, Ekin yayınları, İstanbul 1997, s. 197.

[237] Ayandan Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 14-55; Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 237.

maddelerin arasında Cüneyd-i Bağdâdi'ye atfedilen bu tarağın varlığı bizlere Yezidi ile dönemin meşhur mutasavvıfları arasında ki sevgi bağını algılayabilmek adına çok önemlidir. Bu durum Yezidiler'in tasavvufi bir gelenekten geldiğini, eski yaşantılarını böyle bir ortamla iç içe geçirdiklerinden ötürü kültürel ve inançsal birikimlerinin tasavvufi bir atmosferde oluştuğunu göstermektedir. Kutsal olarak kabul ettikleri birçok şeyin tasavvufla bir şekilde bağlantısının olması onların tasavvuf ile fazlaca etkileşim halinde olduğunu desteklemektedir.

Bahsedilen bu tarağın dışında Cüneyd-i Bağdâdi'yi Yezidi sözlü kültüründe de görmekteyiz. Daha önce Rabia el-Adeviyye'nin anlatıldığı efsanede Cüneyd-i Bağdâdi'nin de adı geçmektedir. Burada Cüneyd-i Bağdâdi aziz olarak nitelendirilmektedir.[238]

Aziz olarak aynı efsanede adı geçen bir diğer isim ise Beyazı-ı Bistâmi'dir. O da aynı şekilde aziz olarak nitelendirilmiş, kıymetli olduğu söylenmiştir. Ayrıca Yezidiler tarafından da keramet ehli olarak görüldüğünü anlatılan hikayeye baktığımızda görebilmekteyiz. Burada bahsedildiği üzere onlar, Rabia'nın şeyhi olarak gösterilmektedir.[239] Yezidiler'in kendilerince kutsallık atfettikleri ve İslam mutasavvıflarına atfettikleri bu eserler ve bahsettiğimiz efsaneyle ilgili İslam tarihi kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu da Yezidilerin bu efsaneleri kendilerinin oluşturmuş olabileceği hususunu akla getirmektedir.

1.3.4. Hallâc-ı Mansûr

İslam tasavvuf tarihinin en meşhur ve etkisi en yaygın olan simalarından biridir.[240] Hallâc-ı Mansûr[241] bilindiği üzere tasavvufî düşüncesi uğrunda ölmeyi

---

[238] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 237.
[239] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 348-354.
[240] Zülfikar Güngör, "Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-ı Mansûr'a Dâir" Risalesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c.39, s. 581.
[241] Asıl adı Ebü'l-Mugıs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922)dir. 244'te (858) İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da doğmuştur. Dedesinin mecûsi olduğu söylenmektedir. Babasının mesleğinden dolayı "Hallâc" diye tanındığını söylenmektedir. Asıl adı Hüseyin olduğu halde İran'da ve Osmanlılar' da daha çok Mansûr ve Hallâc-ı Mansûr şeklinde babasının adıyla anılmış, kendisine "Mansûr" adı verilirken davasının zafere ulaşmış olduğuna işaret edilmiştir. Sehl-i Tüsterî'nin yanında iki yıl okumuş, daha sonra onsekiz yaşında iken Basra'ya gitmiştir. Burada ise Amr b. Osman el-Mekkî ile birlikte bir buçuk yıl oturmuştur. Bu sıralarda Ya'kup el-Akta'ın (Sûfî) kızı Ümmü'l Hüseyn ile evlenmiştir.. Hallâc'ın üçüncü ve önemli bir sima olan hocası, Bağdad Sufî okulu'nun meşhur lideri Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Hicri

göze aldığı ve neticesinde öldürüldüğü "Ene'l Hak" sözü ile yankı bulmuş kendinden sonra gelen Aynülkudât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî, Rûzbihân-ı Baklî, Senâî, Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahmed Yesevî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi en tanınmış mutasavvıfları derinden etkilemiştir.[242]

Hallac'ın, İslam kaynaklarında geçtiği kadarıyla çok sıkıntılı bir hayat geçirdiği görülmektedir. Bağdat'da «kendi cemaati uğruna lânetlenmiş olarak ölmek» isteğini açıkça dile getirmiştir: «Ey Müslümanlar, beni Tanrı'dan kurtarınız.», «Tanrı, benim kanımı size helâl etmiştir; beni öldürünüz!» diye çağrıda bulunmuştur. Düşmanları onun idamını istiyorlardı; bu sırada «Hallac-ı Mansur» «Enel Hak» -Ben tanrıyım- dediği söylenmektedir. Müritleri tutuklanmıştır. Kendisi de tutuklanıp dokuz yıl süreyle hapsedilmiştir. «Ta Sin el-Azal» ve «Miraç» adlı yapıtlarını, bu tutukluluk yıllarında yazmştır. 922 yılında ölüm cezasıyla yargılanmıştır. "Ene'l-Hak" sözüyle ölüme giden kapıyı aralayan Hallac'ın ölümü de aynı şekilde sancılı olmuş, tüm uzuvları kesilmiş, sonrasında yakılarak külleri nehre atılmıştır.[243] «Mucizeler göstermek, Tanrı'nın gücünü ele geçirip kötü amaçla kullanmak, Tanrı'yla insan arasında aşk bağlantısı kurulabileceğini öne sürmek», ölüm cezasının gerekçeleri olmuştur. Mansur'un idam edilmesi sırasında yandaşları, büyük bir ayaklanma gerçekleştirmişlerdir.[244]

264-284 yılları arasında, tam yirmi yıl onun hizmetinde bulunmuştur. Hallâc'ın maksatlı sorular sorduğuna ve bu konuda samimi olmadığına kanaat getiren Cüneyd onun sohbetlerine katılmasından rahatsız olur ve meclisinden uzaklaştırır. Bundan sonra oradan ayrılan Hallâc birçok yer dolaşmıştır. Üç defa hacca giden Hallâc 290'da ki üçüncü haccında burada iki yıl kalmıştır. Bazen ibadet etmiş, bazen de halk arasına karışıp hacda kesilen kurbanlar gibi Allah yolunda kendini feda etmeye hazır olduğunu haykırmıştır. Bir ara Arafat'ta kendisine hakaret ve işkence edilmesini istemiştir. 922 yılında ölüm cezasına çarptırılmıştır. Eserleri, düşünce dünyasını önemli ölçüce ortaya koyan Kitâbü't- Tavâsîn, şiirlerinin bulunduğu Dîvan ve Hallâcın söylediği rivayet edilen sözlerin derlenmesiyle meydana gelen eser olan Ahbârü'l –Hallâc 'tır. Bkz Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr",**TDVİslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997, c.15, s. 377-378; Öztürk, **Kitâb'üt-Tavâsin**, s. 20; Yaşar Günenç, **Tavasin "Enel Hak"**, Yaba Yayınları, İstanbul, 2002, s. 8; Ethem Cebecioğlu, Hallâc-ı Mansûr, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.30, s. 334.

[242] Aynülkudât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî, Rûzbihân-ı Baklî, Senâî, Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahmed Yesevî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi tasavvufun en tanınmış şahsiyetleri Hallâc'ı ve düşüncelerini benimseyerek onun ateşli taraftarları olmuşlar, Hallâc'ın idealini yaşatarak Hallâcî bir tasavvuf hareketi meydana getirmişlerdir. Bunların çalışmaları sayesinde Hallâcî düşünce ve eylem tarzı bütün İslâm dünyasının en ücra yerlerine kadar yayılmış, özellikle İran ve Türk edebiyatı ondan derin bir şekilde etkilenmiş, sûfî şairlerin özünü onun görüşleri oluşturmuştur. Bkz. Süleyman Uludağ, **"Hallâc-ı Mansûr"**,s. 377.

[243] Öztürk, **Kitâb'üt-Tavâsin**, s. 34.

[244] Günenç, **Tavasin "Enel Hak"**, s. 8-9.

Böylesine olağandışı bir yaşam ve hazin bir ölüm, Hallac'ı efsanevi bir şahsiyete dönüştürmüştür. Bu durum Yezidiler'i de etkilemiş, Yezidi literatüründe Hallac, geniş bir yer almıştır. Yezidiler nazarında çok büyük bir öneme haizdir. Nitekim Yezidiler Hallac'ın küllerinin Dicle nehrine küllerinin atılmasından sonrasını menkıbeleştirerek Hallac'ın ölümünü üzerinden bir efsane oluşturmuşlardır.

Yezidi anlatımlarına göre Hallac'ın külleri Dicle nehrine püskürtüldükten sonra kız kardeşi o nehre gelmiş ve bir kap ile o nehirden su doldurmuştur. Hallac-ı Mansur'un ruhu o sırada kabın içine girmiştir. Fakat kız kardeşi bu durumun farkında değildir. Daha sonra Mansur'u kız kardeşi alarak eve götürmüş ve susadığında da o kaptan su içmiştir. Bu şekilde Mansur'un ruhu kız kardeşinin içine girmiştir. Sonuç olarak bakire kız bu şekilde gebe kalarak erkek kardeşini doğurmuştur.[245]

Hikayenin devamı kaynaklarda anlatılmasa da bu efsane Yezidiler'i çok etkilemiştir. Öyle ki Yezidi kadınları Hallac'a hürmeten ya da kızkardeşi ile aynı akibeti yaşama korkusundan dar ağızlı ve üstü açık olan kaplardan su içmezler. Bazı Yezidiler bu hadiseden ötürü bir gün bir peygamberin doğup Muhammed'in yasalarını kaldıracağına inanmaktadırlar.[246]

Her ne kadar bahsettiğimiz efsaneye Yezidiler bu kadar sahip çıkmış ve hayatlarına büyük ölçüde yansıtmış olsalar da maalesef bu mucizevi mezkur hikayeyi ilk olarak onlardan duymamaktayız. Bu hikayenin büyük oranda bir benzeri Kırgız efsanelerinde karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar da kendi türeyiş efsanelerinde bu hikayeyi konu almışlardır. Buradaki hikayeye göre Puşewir adında bir yerde abi-kız kardeş iki kişi yaşamaktadır. Abinin adı Şa Mansur, kız kardeşin adı ise Anal'dır. Karşılıklı birbirlerini koruyan bu kardeşlerden Anal, her gün hava kararıktan sonra bir yere temizliğe gider. Bir akşam Şa Mansur'da onun peşinden gizlice giderek takipte bulunur. Görürki kız kardeşi bölgeye yakın bir mağarada erkeklerle oynamaktadır. Şa Mansur'da onlara katılıp bir gece boyunca oynar. Bu olay Puşewir

[245] Oswald H. Parry, **Six Months İn A Syrian Monastery**, Horace Cox, London, 1895, s. 372.
[246] Parry, **Six Months In A Syrian Monastery**, s. 372.

yöneticileri tarafından hükümdara iletilir. Bunun üzerine hükümdar bu iki kardeş dinin kurallarını çiğnediği için Şa Mansur etrafına odun ve ağaçlar konularak ateşe verilir. Alevler büyüdüğünde Şa Mansur haykırmaya başlar: "Anal Hak, Manamu Hak..."[247]

Buradaki "Hak" kelimesi masum anlamında kullanılmıştır. "Manamu" ise ben anlamına gelmektedir ki Şa Mansur, kız kardeşi Anal'ın ve kendisinin masum olduğunu söylemektedir. Bu sırada Anal'da bağırır: "Biz Masumuz. Biz ateşe atıldık!" Bu iki kardeş yanarak ölürler. Külleri nehre atılır ve o küller nehirle birlikte hükümdar sarayının yakınına gelir. Küller nehir içerisinde kabarcıklara dönüşür. Kabararak "Anal Hak, Manamu Hak!" sesleri çıkmaktadır. Bu sesleri duyan prenses ve cariyeden oluşan kırk kız bu sudan içerler. Ardından bu kırk kız hamile kalır. Hükümdar durumdan haberdar olur ama onlar kendi kızları olduğu için öldüremez ve yakamaz. Bunun üzerine onları uzaklara kovar. Bu şekilde bu kırk kızın her biri doğumunu gerçekleştirir. Kırgızlara göre onlar bu şekilde kırk boydan türemişlerdir.[248]

Görüldüğü üzere Yezidiler'de anlatılagelen bu efsane Kırgızların efsanesi ile paralellikler arz etmektedir. Ancak Kırgızlar'a ait efsanede suya külleri atılan Mansur ve kız kardeşi iken, Yezidilerde sadece Hallac-ı Mansur atılmış olup kız kardeşi suyu içip hamile kalmıştır. Ayrıca Kırgızlarda sudan içen kişi sayısı kırk iken Yezidilerde bu sayı bire indirilmiştir.

Yezidiler'de Hallac-ı Mansur ile anlatılan tek efsane bu değildir. Yezidiler, -ölüp külleri nehre savrulan fakat geri dönen- Hallac'ı tekrar gün yüzüne kıyamet zamanında çıkarmaktadırlar. Yezidiler'e göre Muhammed'in yasasını ortadan kaldıracak kişi olan Hallac, kurtarıcı olarak gelecektir. Muhtemelen Osmanlılar döneminde oluşturulan veya zenginleştirilen söz konusu efsane daha çok ahir zamanı tasvir etmektedir. Yezidi mitine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra tahtın sahibi İsa olacak ve Mısır'a taşınacaktır. Babası Hasan b. Adi'nin katilleri Moğollar'la savaşmak için Selçuklu saflarına katılan ve Harputta savaş esnasında öldürülen

[247] Hu Zhenhua, **"Kırgız Milletine Ait Kırk Kız Efsanesi"**, VII. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi, 29/06/2006, s. 1907.
[248] Zhenhua, **"Kırgız Milletine Ait Kırk Kız Efsanesi"**, s. 1908.

Şerfedin –Şerafettin- ise mehdi olacaktır.[249] Kırk yıl sonra İsa, bu görevleri ifa ettikten sonra, tahttan vazgeçip Şerfedin ile birlikte Kaf dağına çıkacak ve orada öleceklerdir. Bunun akabinde ise Hacuc ve Macuc sırasıyla gelecektir. Dünya böyle bir kötü bir haldeyken, Hallac gelip evreni bu kirlilikten kurtaracaktır. Bundan sonra ise dünya yumurta gibi dümdüz bir hal alacaktır.[250]

Yezidi inancında kutsal bir konumda olan ve bir çok efsaneye konu olan Hallac-ı Mansur'un bu gizemlere sahip olması bir sebepten ötürüdür. Onun kutsallığı bir efsanede geçtiği kadarıyla kaseden içmesiyle olmuştur. O kase kişinin kutsal bir vasıf kazanmasını, dünyaya hükümran olmasını sağlayan bir araç olarak yorumlanmaktadır.[251]

Yezidilerin böyle kahramanca atıflarda bulunarak anlattıkları Hallac-ı Mansur'un bu değiştirilmiş, tarihi bir alt yapısı olamayan kimliği Yezidiler'i çok ayrı uçlara götürmeye sebep olmuştur.

Yezidiler'in Hallac-ı Mansur hakkında çok aşırı fikirlere kapıldığı İbn Teymiyye tarafından da dile getirilmektedir. İbn Teymiyye, Yezidilerin, veli biri olarak gördükleri Hallac'a ibadet ettiklerini söyleyip onları uyarmaktadır.[252] Yezidilerin Hallac'a adadığı türbelerde ona hürmet ve saygının yahut kutsallığın ne boyutlara ulaştığını algılayabilme açısından önemli bir husustur.[253]

1.3.5. Abdülkadir Geylânî

Abdülkadir Geylani[254], İslam tasavvuf kültüründe olduğu gibi Yezidi inancında da önemli bir yere sahiptir.

---

[249] Hasan b. Adi nin oğlu.
[250] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 633.
[251] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s.
[252] İbn Teymiyye, **el-Vasiyyetü'l Kübra**, s. 287.
[253] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 82.
[254] Künyesi Muhyiddin Ebû Muhammed bin Ebî Sâlih olan Abdülkadir Geylânî, 470 (1077) yılında Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğmuştur. Soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı rivayet edilir. Geylânî, genç yaşında tahsil için Bağdat'a gitmiştir. Kadı Ebû Said Mahzûmî'den (hukukçu) fıkıh, Ebû Bekr bin el-Muzaffer ile diğer meşhur muhaddislerden hadis dinlemiş, bilâhare va'z ve tedrise başlamıştır. Ancak bir süre sonra tüm bunları bırakarak, halvete çekilip, riyazetle yaşamaya başlamıştır. Bu inziva döneminin yirmi beş yıl kadar sürdüğü söylenmektedir. Bundan sonra seyahate çıkıp, mücahede-i nefse ve sahralarda ikametle zühd ve ibadete koyulmuş, o sıralarda Şeyh Ahmed Debbas'la (tarîkat hırkasını giydiği

Yezidi menkıbelerinde ve sosyal hayatta etkisinin çok bariz ve baskın bir şekilde görülmesi Abdulkadir Geylani'nin Yezidiler nazarında neden bu kadar önemli olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Yezidiler için Şeyh Adi b. Müsafir'in ne denli önemli olduğu konusuna yukarıda değinmiştik. Yezidi dininin kurucusu olarak görülen Şeyh Adi ile Abdülkadir Geylani'nin birbirlerine olan muhabbeti tarih kaynaklarında zikredilmektedir. Adi b. Müsafir ile sohbet arkadaşı olan Abdülkadir Geylani'nin – belki de böyle bir münasebetten ötürü- Yezidi taifesinde etkilerini görmekteyiz.

Bu başlık altında öncelikle Yezidiler'in Şeyh Adi'sini Abdülkadir Geylani gözüyle nazar edip daha sonrasında Abdülkadir Geylani'yi Yezidiler nazarında ele alacağız.

Yezidi kurucusu olarak sahip çıkılan Şeyh Adi b. Müsafir, Abdulkadir Geylani ile beraber öğrenim görmüş onunla birlikte 1116 yılında hacca gitmiştir.[255] Kaynaklarda Abdülkadir Geylani'nin Adi b. Müsafir'e karşı fazlaca bir muhabbeti olduğu geçmektedir. O, Adi b. Müsafir'i şeyhlerin mertebece en yükseklerinden kabul etmektedir. Hatta onun veliler üzerindeki sultanlığını "Eğer Peygamberlik, kesbî yani çalışmakla elde edilen bir şey olsaydı onu mutlaka eş Şeyh Adi b. Müsafir elde ederdi" cümlesiyle ifade etmiştir.[256] Abdülkadir Geylani'nin menkıbelerinin nakledildiği bir kaynakta Adi b. Müsafir'in kerametlerinden çokça

---

şeyhi) sohbet edip, kendisinden ahz-ı tarikat etmiştir. Muhtemelen inziva döneminin sonunda oğlu ile birlikte hacca giden Geylani, Mekke'de tanıştığı birçok sûfîye hırka giydirmiştir. 561 (1166) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Abdülkadir Geylânî, önceleri Şâfiî mezhebinde iken daha sonra meşrebine daha uygun bulduğu Hanbelî mezhebine geçip, bu mezhebin savunucusu olmuştur. Bununla birlikte hayatının sonuna kadar her iki mezhebe göre fetva vermiştir. Hanbeli mezhebine geçmesi İbn Teymiyye gibi müteşeddid bir tasavvuf tenkitçisinin dahi takdirini kazanmasına sebep olmuştur.Abdülkadir Geylani'nin tasavvufu, şeriat ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı kalma esasına dayanmaktadır. O, her an Kur'an ve hadislere uygun hareket etmeyi şart koşar. Gazzâli'nin geliştirip sistematize ettiği Sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmiştir. Eserlerinde genel olarak, müridin bir müddet çile devresini geçirerek, dünyadan tamamıyla el çekmesi ve bundan sonra tekrar dünyaya dönüp, ondan haz ve nasibini alarak, başkalarını irşad etmesi, konularını işlemektedir. Adına izafetle Kâdiriyye ve bazan da Geylâniyye diye anılan tarîkatı, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından birisidir. Bkz. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyatı**, s. 151; c.2, s. 436-449; c.3, s. 191-363, c.5, s. 76; c.8, s. 366, 535; İz, **Tasavvuf**, s. 184-185; Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 240-241; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir Geylânî", **DİA**, İstanbul 1988, c.1, s. 234-235.

[255] Guest, **YezidilerinTarihi**, s. 44.

[256] Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 298; Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 31.

bahsedilmektedir.[257]Abdülkadir Geylani gibi zamanın Kütbü'l Arifin ve gavsü'l vâsilîni olarak görülen, feridi asır olarak görülen bir şahsiyetin Adi b. Müsafir hakkında söylediği bu yüksek değerdeki sözler Adi b. Müsafir'in gerçekten iyi ve etkili bir alim olduğunu destekler niteliktedir. Abdülkadir Geylani ile Adi b. Müsafir arasındaki bu münasebet ile ilgili Yezidi kaynaklarında da bazı veriler mevcuttur. Yezidi tarihinin anlatıldığı bir kaynakta ikinci dünya savaşı sırasında Abdülkadir Geylani'nin torunu olan Reşid Geylani ile bir Yezidi'nin münasebetinden bahsedilmektedir. Eğer bu bilgiyi doğru kabul edecek olursak Yezidiler ile Kadiri tarikatı mensuplarının ilişkilerinin Adi ve Geylani sonrasında da devam ettiğini söylemek mümkündür.[258]

Çok değerli İslam mutasavvıfı olan Abdülkadir Geylani, Yezidiler tarafından çok daha üst derece çıkarılmış olup, uluhiyet makamına yükseltilmiştir. Bu şekilde Yezidiler'in ona da ibadet ettiklerini kaynaklarda zikredilmektedir.[259] Yezidi ibadethanesinde bulunan Abdülkadir Geylani'ye ait olduğu söylenilen bir asanında bulunması ona atfedilen kutsiyetin başka bir göstergesidir.[260] Bunun yanı sıra Cebel Sim'an'da Şeyh Abdülkadir Geylani'ye adanmış bir mekan bulunmaktadır. Birkaç kutsal ağaç, kabaca yapılmış olan bir kubbe ve tutulması yasak olan iri balıkların bulunduğu bu su kaynağı Yezidiler'in kutsal olarak kabul ettikleri hac yerlerindedir.[261]

Yezidiler'in kutsal olarak gördükleri Abdülkadir Geylani'nin nesli de, diğer önem atfedilen mutasavvıflardan farklı olarak, ayrı bir konumu bulunmaktadır. Kast sisteminin bulunduğu ve bu kastlar arasında evlenmenin yasak olduğu Yezidiler'de, bu kastın en üstünde olan mirler kızlarını yalnızca kendi ailelerine ve bunun dışında

[257] Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 298. Eserde anlatılan kerametlerinden bir tanesi: Bir gün Şeyh Adi tekkesinden çıkıp gitmektedir. Yol üzerinde kabristandan geçerken Şeyh Adi yanındaki adama "Şu kabirde yatan adamın benden istediğini duyabiliyor musun?" sorar. O'da "Hayır" şeklinde cevap verir. O adam kabre doğru baktığında şiddetli bir şekilde duman çıktığını görür. Şeyh Adi kabre yanaşıp dua edince duman gider. Adi kabirde yatan adama "Nasıl, hoş musun?" diye sorar. Kabirdeki adam "Sen Allah'a yalvardın, Allah da günahlarımı affetti ve yanmakta olduğum ateşi bertaraf etti" der. Daha sonra tekrar tekkeye dönerler. Bkz. Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 302.

[258] Guest, **YezidilerinTarihi**, s. 319.

[259] Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 31.

[260] Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 55.

[261] Lescot, **Yezidiler**, s. 247.

sadece Abdülkadir Geylani'nin soyundan birine verebilmektedirler.[262] Kastlar arası evliliğin kesinlikle yasak olduğu, Yezidiler'de en yüksek derecedeki kastın kızlarını kendi dışında bir aileye vermeleri kendi nazarlarında çok büyük bir şeref olarak düşünülmektedir. Bu durumda, yine Abdülkadir Geylani'ye verilen değerin bir diğer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma okumaları sırasında yukarıda anlatılanlar dışında birde burada bahsedilenlerle çelişen bir hikayeye rastlamış bulunmaktayız. Bu hikaye Abdülkadir Geylani ile Adi b. Müsafir aralarındaki ilişkinin başlangıcıyla alakalıdır. Söz konusu hikayeye göre Bağdat'ta yaşayan Şeyh Abdülkadir Geylani, Şeyh Adi'nin ismini ve namını duyunca onu kıskanıp kin besler. Bundan dolayı da birliklerini hazırlayıp kendilerine göre çok daha küçük bir grup olan Yezidiler'in üzerine yürür. Maklub denilen bir bölgeye geldiğinde Şeyh Adi'yi rüyasında görür. Bu rüyada Şeyh Adi, güneş gibi aydın, şimşek gibi parlaktır. Şeyh Abdülkadir'e göklerden gelen bir ses "Ey dostum! Kendini boşuna yorma, evine dön ve Şeyh Adi'den vazgeç. Çünkü O, çok sevilen birisidir" der. Abdülkadir Geylani bu rüya ve daha başka kişiler tarafından onun hakkında anlatılanların etkisiyle ona hayran bir şekilde korkarak hemen geri döner. Böyle çabucak ve eli boş bir şekilde dönünce ona bu dönüşün sebebi sorulur. O da, "Susun. Bu adam yenilmez. Çünkü kendisine sürekli semavi bir güç eşlik etmektedir." diye cevap verir.[263]

Görüldüğü üzere bu hikaye diğer anlatımlarla çelişmektedir. Bunun yanı sıra diğer anlatımlarında tarihi kaynaklarla da çeliştiğini görmekteyiz. Geylani'nin asasının Yezidi mabedinde bulunduğuna dair Yezidi kaynaklar dışında bir veri bulunmamaktadır. Ayrıca onunla Adi b. Müsafir'in arasında bir husumet olduğuna dair de bir bilgi mevcut değilken, kaynaklarda onunla arasında güçlü bir muhabbet ve saygının olduğuna dair bilgiler geçmektedir.[264] Sonuç olarak diyebiliriz ki Abdülkadir Geylani ile Adi b. Müsafir arasındaki ilişki doğrudur. Fakat diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Yezidiler ona sevgide aşırıya gitmiş, ona uluhiyet atfetmişlerdir. Bu da tasavvufun şeriat ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı kalma esasına dayanan ve her an Kur'an ve hadislere uygun hareket etmeyi şart

[262] Mustafa Nuri Paşa, **Abede-i İblis**, s. 55.
[263] Iraklı Papaz İshok, **Yezidilerin Dini**, P. Gabriel Akyüz (Çev), Mardin 2001, s. 13-14.
[264] Tadifi, **Cevherden Gerdanlıklar**, s. 298-317.

koşan Abdülkadir Geylani'ye ve onun teslim olduğu İslam hükümlerine aykırı görülmektedir.[265]

1.3.6. Şems-i Tebrîzî

Tasavvuf motifleriyle bezenmiş olan Yezidi kültürü XIII. yüzyıla damgasını vuran ve Mevlana Celaleddin Rumi ile olan münasebeti sebebiyle nam salan mutasavvıf Şems-i Tebrîzî'dir.[266] Yezidi metinlerinde ona da atıflarda bulunulmaktadır.

Yezidi inancında Tanrı'nın ilk yarattığı yedi gizemden biri olarak kabul edilen Şeyh Şemseddin'in[267] Şems-i Tebrîzî ile özdeşleştirildiği görülmektedir.[268] Her hangi bir alaka ve bağlantıları bulunmayan bu kişilerin tıpkı Hasan b. Adî ile

---

[265] Uludağ,"**Abdülkâdir Geylânî**", s. 235.

[266] Asıl adı Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd Tebrîzî (ö. 645/1247)'dir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin sohbet şeyhi olan Şems-i Tebrîzî 582 (1186) yılı civarında Tebriz'de doğmuştur. Adı Muhammed olmasına rağmen daha çok Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrîzî lakaplarıyla anılmaktadır. Çok gezip dolaştığı için Tebrîz'de kendisine "Şems-i Perende "Uçan Şems" adı verildiği kaynaklarda geçmektedir. Orada ilk tahsilini tamamlamış, aynı şehirde sele (zembil) dokuyan Ebûbekr-i Sellebâf-ı Tebrizî'nin müridi olmuştur. Ayrıca Baba Kemal Cündî'den tarikat telkin ve terbiyesi görmüş, Şihâbuddîn-i Suhreverdî'den hırka giymiş, sonunda Kutb-i Zaman Rukneddîn-i Sicâsî ile sohbette bulunmuş, sulûkünü tamamlamış ve "ferdiyet" mertebesine ulaşmıştır. Şems-i Tebrizî ile ilgili kaynaklara baktığımızda gizemli bir şahsiyet görmekteyiz. Tebrizli Şemseddin'in, zamanında en yüksek islâmî bilgilerden, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve kelâm bilimlerinde yeter derecede ilerlemiş olduğunu ve dört mezhebin fıkıh esaslarına da âşinâ bulunduğunu ve bu cümleden olarak Şafiîler'in meşhur beş kitabında *Tenbih* adlı eseri de incelediğini göstermektedir. Kaynaklar tetkik edildiğinde Şems'in, Arap edebiyat ve filolojisinde de üstün bir bilgiye sahip olduğunu anlamaktayız. Bir çok yer dolaşan Şems-i Perende 26 Cemazelâhir 642/29. 11.1244 Cumartesi sabahı Konya'ya gelmiştir. Burada Mevlana ile tanışıncaya kadar ki süreç içerisinde ne yaptığına dair net bir bilgi yoktur. Çevredeki insanların (daha çok Mevlana'nın yakınları, talebesi ve sohbet arkadaşları) dedikoduları üzerine gecenin birinde Şems'in Konya'dan ayrıldığı bilinmektedir. 643 hicret yılının 21 Şevval Perşembe gününe rastlayan bu ayrılıştan sonra onun Şam gittiği anlaşılır. Bu ayrılık süresi 16 ay kadar sürer. Bu ayrılıştan dolayı çok daha kötü duruma düşen Mevlana büyük oğlu Sultan Veled'i bir grup ile Şems için Şam'a gönderir. Sultan Veled ve yol arkadaşları Şems'i bulduktan sonra ona Mevlana'nın hediyelerini verir, bütün dostların bu yaptıkları şeylerden ötürü pişman olduğunu söyleyerek onun Konya'ya gelmesi için ısrar ederler. Bu ısrar karşısında Şems dayanamaz ve tekrar Konya'ya döner. Fakat bu ikinci gelişten sonra yine dedikodular başlar. Daha sonra Şems yine kaybolur. Öldürüldüğü yada kaybolduğu konusunda çeşitli rivayetler olan Şems'in bu defa, bu ikici gidişten sonra, kimse izine rastlayamaz. Hayatı gizemlerle dolu olan Şems'in gidişi de yine aynı şekilde gizemli olmuştur. Onu bu kadar meşhur bir şahsiyet yapan ise geride bıraktığı Mevlana'dır. Bkz. Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 163; Bedîüzzaman Füruzanfer**, Mevlânâ Celâleddîn**, Feridun Nafiz Uzluk(Çev.), Damla Ofset Yayınları, Aralık 2005, s. 95-118; Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî" **DİA** , TDV Yayınevi, İstanbul 2010, c.38, s. 511; Sinan Yağmur, **Aşkın Gözyaşları**, Karatay Akademi, Konya 2012, s. 26; M. Nuri Gençosman, **Makâlât**, Ataç Yayınları, İstanbul 2015, s. 14-26.

[267] Bkz "Adeviyye'den Yezidiliğe Dönüşüm" başlığına. s. 40.

[268] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 166.

Hasan-ı Basrî arasında yapılan lakaplaştırmada olduğu gibi isim benzerliğinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Şems-i Tebrîzî'nin geçtiği bir ilahide ona da uluhiyet-kutsiyet addedildiğini görmekteyiz. İlahide bu konu şu şekilde geçmektedir:

"Bu dünya solgun bir dünyadır
İçindeki Ademoğlu imansızdır
Biz Tatar Şeyh Şems'e sığınırız."[269]

Yezidi ilahilerinde, başka bir yerde ise Hallac-ı Mansur ile aynı dizede yer almış ve Yezidi olarak gösterilmiştir. İlahi okuyan kişi ilk önce kendisini Hallac-ı Mansur, Tatar Türk, Şeyh Adi olarak addetmektedir. Ardından "Allah'a şükürler olsun Yezidiydim" diyerek hamd etmektedir.[270] Bu biraz daha onların Yezidi dininin kadim olduğu düşünceleriyle alakalı bir durum olarak görülmektedir. Şöyle ki, Yezidilere göre kendi dinleri çok eskidir ve taraftarları kendi inançlarını korudukları halde sadece ismen din değiştirerek Hristiyan yahut Müslüman olmuşlardır.[271] Bu durumda Hallac-ı Mansur'un veyahut Şems-i Tebrîzî'nin Müslüman olduklarını söylemesi, onlar için bir şey ifade etmemektedir. Başka bir deyişle Yezidiler'e göre bu durum onların Yezidiliğine halel getirmemektedir.

1.3.7. Ahmed er-Rüfâî

Yezidi literatüründe adı geçen bir diğer kişi ise Seyyid Ahmed olarak bilinen Ahmed er-Rüfâî'dir.[272] Onunla Şeyh Adi arasında geçen bir hikayenin anlatıldığı ilahide ismine rastlamaktayız. Anlatılan hikayeye göre Şeyh Adî, Laleş'e gittikten sonra ünü her tarafa duyulur. Şeyhler[273] arasında yeni bir şeyhin ortaya çıktığı yönünde bir söylenti yayılmaya başlar. Yalnızca o bölgedeki değil, İran'lılar arasında da keramet sahibi birinin ortaya çıktığı duyulur. Bu durum üzerine bazı Şeyhler bunun doğruluğunu araştırmaya koyulurlar. Şeyh Adî'nin yanına gelirler fakat Şeyh Adî onların karşısına çıkmayıp Mehmed Reşan adındaki bir müridi gönderir.

[269] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 168.
[270] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 308, 309.
[271] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 64.
[272] Ahmed er-Rüfâî (512/1118-578/1182), Rüfâiyye tarikatının kurucusu, muhaddis ve Şafiî fakihi bir Sûfidir. Kaynaklarda seyyid olduğu geçmektedir. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", **DİA** , TDV Yayınevi, İstanbul 1989, c.2, s. 122.
[273] Hikayede Müslüman dini liderler olarak geçmektedir.

Mehmed Reşan'ı bir kayanın üzerine tıpkı bir binek gibi bindirerek onları yanına getirmesini söyler.[274] Mehmed Reşan Şeyhlerin yanına giderek Şeyh Adî'nin davetini iletir. Gelen Şeyhler Mehmed Reşan'ı kayanın üzerinde görünce ilk önce Şeyh Adî zannederler ve kayanın bu şekilde canlanmasına imkan veremezler. Mehmed Reşan'a "Şeyh misin yoksa mürit mi?" diye sorarlar. O da Şeyh Adî'nin müridi olduğunu söyler. Sonrasında bu kişiler düzgün bir şekilde sıraya girerek Şeyh Adî'nin olduğu mağaraya girerler.[275] İçeri girdiklerin de Şeyh Adî'ye "Hürmetimiz ve övgülerimiz sana olsun ey Hakkari'nin sahibi" derler.[276]

İşte bu hikayede bahsi geçen Şeyhlerin lideri Ahmed er-Rüfai'dir.[277] Ahmed er-Rüfai mağara girdiklerinde yerlerinin dar olduğunu söyler. Mehmet Reşan, Ahmed er-Rüfai'ye gelenlerin lideri olarak sırtını duvara sürerse yerlerinin genişleyeceğini söyler.[278] Ardından Ahmed er-Rüfai abdest için su ister. Şeyh Adî çubuğunu kayaya vurarak su çıkarır.[279]

Hikayenin devamında daha başka kerametlerden bahsedilmektedir. Sonunda ise Şeyh Adî'yi ölçüp tartmaya gelen Ahmed er-Rüfai'ye sitemli bir hitapta bulunmaktadır:

"Ey Seyid Ahmed, bununla ikna olmadın mı?

Bu en ilke sıkı sıkıya sarılmayacak mısın?[280]

Neden sen kendini Şeyh Adî'ye teslim etmiyorsun?"[281]

Ardından eğer ikna olunmadıysa Meşet Dağı'na tırmanılması teklif edilerek düello yapılmaya çağrılır. Son olarak yalnızca Şeyh Adî'nin bunların hepsini yapabildiğinden ötürü sultan olduğu söylenerek ilahi noktalanır.[282]

---

[274] Anlaşıldığı kadarıyla Adî b. Müsafir dağlık bir alanda yaşadığı için müridine gelen şeyhleri mağarasına getirmesini söylemiştir.
[275] Bu cümle ile Şeyhlerin, Adî b. Müsafir'in üstünlüğünü kabul ettikleri anlatılmaya çalışılmıştır.
[276] Qewlê Şêxadî û Mêra, s. 313-318.
[277] İlahide "Seyid Ahmed" olarak geçmektedir.
[278] Burada ise bir çok toplumda var olan "Şeyhlerin kerameti olur" algısı kendini göstermektedir.
[279] Bu su Yezidiler tarafından zemzem olarak isimlendirilmektedir.
[280] Adî b. Müsafir'in gelmiş geçmiş tüm Şeyhlerin lideri anlamında kullanılmıştır.
[281] Qewlê Şêxadî û Mêra, s. 320.
[282] Qewlê Şêxadî û Mêra, s. 321.

1.3.8. Seyyid Nesimi ve Ebü'l –Vefâ'

Seyyid Nesîmî[283](ö. 820/1417)Yezidi metinlerinde mistik kaselerden içen bir diğer kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.[284] Çok yoğun bir şekilde olamasa da Yezidi kültüründe var olduğunu ve kutsal sayıldığını söyleyebiliriz. Ebü'l Vefâda[285] (ö. 501/1107) aynı şekilde Yezidi metinlerinde yer almıştır. Yukarıda Ahmed er-Rüfai'nin lider olarak anlatıldığı qawl'in başka bir dizesinde Ebü'l-Vefâ'dan lider gibi söz edilmektedir.[286]

Görülmektedir ki senkretik bir yapıya sahip olan Yezidiler'in kültür havzalarının büyük bir çoğunluğunu, meşhur İslam mutasavvıfları ve onlarla ilgili efsaneler oluşturmaktadır. Efsaneler denmesinin sebebi, bu anlatılanlarla ilgili İslam kaynaklarında bu şekilde bilgiler bulunmamasından kaynaklanmaktadır. İbadethanelerinde onlara addedilerek oluşturulmuş heykeller, kişisel eşyaların bulunması,Yezidiler'in onlara karşı ne denli itibar gösterdiklerinin ipuçlarını bizlere vermektedir. Bu konuyla ilgili örnek olarak, İslam kültürünün önemli simalarından biri olan Abdülkadir Geylani'ye ait asanın Yezidilerce kutsal sayılmasını göstermek mümkündür. Bununla ilgili İslam kaynaklarında da bazı hikaye-olaylar anlatılmaktadır. Asasıyla muhtaçların yardımına koşan Abdülkadir Geylani'nin bu asasının Yezidilerce sahiplenilmesi tabi ki dikkat çekicidir. Bunun dışında metinlerinde geçen mutasavvıfların neredeyse hepsi meşhur, zamanında nam salmış ve kerametleri anlatılagelmiş kişilerdir. Bu da haliyle sözlü kültürle beslenen Yezidiler'in bu şekilde Müslüman kesimden aktarılan hikayeleri kendilerine mal edip, biraz da değiştirmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Bu ise süreç içerisinde yavaş yavaş meydana gelmiştir. Ayrıca Yezidi metinlerinde Hristiyan, Yahudi ya da Zerdüşt kutsallarına ait izlerden ziyade İslam tasavvufuna ait ize ve mutasavvıf ismine rastlanılması dikkat çekicidir. Ancak bir gövdeden kopan parça gövdeye ait bu kadar kalıntıyı taşıyabilmektedir.

---

[283] Seyyid Nesimi (ö. 820/1417), kendisi hurûfîliği ile tanınmış mutasavvıf ve aynı zamanda şairdir. Ekseriyet Anadolu ve Halep'te yaşamıştır. Kalenderiler tarafından takdis edilmiş, Alevi-Bektaşiler'in yedi büyük şairinden biri olarak kabul edilmiştir. Bkz. A. Azmi Bilgin, "Nesîmî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, c.33, s. 4.

[284] Qewlê Hezar û Yek Nav, s. 141.

[285] Asıl adı Seyyid Muhammed b. Muhammed Ârizel-Bağdâdî'dir (ö. 501/1107). Vefâiyye tarikatının kurucusudur. Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 104; Ahmet Yaşar Ocak, " Ebü'l-Vefâ' el-Bağdâdî", **DİA**, Tdv Yayınevi, İstanbul 1994, c.10, s. 347.

[286] Qewlê Şêxadî û Mêra, s. 321.

Gerçek tarihi verilerle çok da ilgisi olmayan bu anlatılan hikayelerin oluşumunu kronolojik olarak tahmini bir sıraya koyarsak görebiliriz ki, Yezidiler bu meşhur şahsiyetlerin ilk olarak adlarını, kıymetlerini ve onlarla ilgili efsanelerini duymuş olmalı muhtemel görünmektedir. Ardından onlara gönülden bağlanarak benimseyip kendilerine mal etmişlerdir. Daha sonrasında ise bu sevgi ve bağlılıklarını bazı eşya, heykel veyahut ta türbelerle somutlaştırmışlardır. Bu şekilde bir dönüşümün yaşanması muhtemel görünmektedir. Ayrıca bu önemli şahsiyetlerin daha öncesinde de Yezidi olduklarını savunmaları çok da akla yatkın gelmemektedir. Çünkü, eğer onların söylediklerini kabul edersek; bu kişilerin en şiddetli azapları, hatta ölümü dahi göze alarak düşüncelerinden vazgeçmedikleri ortadayken Yezidiliğe bir işarette bulunmamaları açıklanamayacak bir durumdur.

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM TASAVVUFUNUN YEZİDİLİK İNANCINDAKİ İZLERİ

Hicri üçüncü asrın sonlarında bir akım olarak kendisini göstermeye başlayan tasavvuf, diğer oluşumlar gibi kısa vadeli olmayıp etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Her halde bunun en büyük sebeplerinden birisi, tasavvufun insanın manevi hayatına dokunmasından kaynaklanmaktadır. İç huzuru temin eden tasavvuf bunun yanında toplumun yaşam pratiğini de etkisi altına almıştır. Bir dönem her kişinin bir şeyhi olması gerektiği inancı Anadolu'da tasavvufun neredeyse her bölgeye ulaşmasına vesile olmuştur.

Tarihi veriler ele alındığında Yezidiliğin de inanç olarak tasavvufi görüşlerin çok yaygın olduğu bir dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Yezidiler'in eskiden Adeviyye tarikatına mensup kişilerden oluşması, onların köken olarak tasavvufi bir cereyandan gelmesini sağlamıştır. Tasavvufi bir yapıdan kopan Yezidiler'in inanç konuları, kültür hazinelerinin ağırlıklı olarak tasavvuftan oluşmasından ötürü, tasavvufi bakış açısıyla anlatılmaktadır. Bundan ötürü, tasavvufun Yezidilik üzerindeki baskın izlerini gösterebilmek adına, bu bölümde Yezidi inancına ait bazı konular ele alınmaya çalışılacaktır. Bölüm altında yaratılış, Hz. Adem ve cennetten çıkarılışı ve Melek Tavus konuları işlenecektir. Bunlar yapılırken tasavvuf ile aralarındaki benzerliklere işaret edilerek İslam tasavvufu ile Yezidiler arasındaki paralelliklerin gösterilmesine gayret edilecektir. Son olarak Yezidi metinlerinde yer alan tasavvufi kavramlar ele alınarak hangi anlamlarda kullanıldığına değinilecektir.

2.1. ÂLEMİN YARATILIŞI İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1.1. Yaratılış

Evrenin varoluşundan bugüne kadar milyarlarca yıl geçmiş olmasına rağmen evrenin başlangıcı hakkında arkeolojik herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. İşte bu sebepten ötürü fizik bilimi, evrenin yapısı ve karakteri hakkında kesin bir sonuca varamamaktadır. Bilimin henüz ulaşamadığı noktalar hakkında evrenin gizemli hikayesini, felsefede, kutsal metinlerde ve onların kaynaklık ettiği bazı mitlerde yahut bazı metafizik batıni bilgilerden ulaşabilmek mümkündür[287]

Alemin menşeinin araştırılması konusunu felsefenin ilk çağlarına kadar götürmemiz mümkündür. Bu konuda görüşleri olan filozofların hareket noktalarını ise daha çok gelenekle gelen mitoloji olmuştur.[288] Mitolojinin kendine has olan özelliklerinden dolayı ilk felsefenin en önemli problemlerinden olan ve aynı zamanda kozmolojinin temelinde bulunan madde problemi filozoflar tarafından irdelenmiş, çok farklı görüşler ortaya çıkmış ve etkileri çok geniş alanda kendisini göstermiştir.

Mitlerde gerçek şeylerin nasıl var olduğu -akıl dışı bir üslupla anlatılıyor olsa da- bu şeyler aslında hakikate dönük bir hikaye özelliği taşımaktadır. Kültürlerin ve dinlerin toplumsal hayattaki boşluklarını, bazen de olmayan boşluklarını, mitler doldurmaktadır. Burada şu noktayı göz önünde bulundurmamız gerekmektedir ki o da, mitolojinin dini bir boyutunun olduğu gerçeğidir. Bunun ise en belirgin göstergesi canlı ve cansızların nasıl meydana geldiğini anlatan hikaye ve metinlerdir. Bu metinler o dinin asli doktrinlerinin temelini oluşturan yaratılış mitleridir.[289] Bazen kurmaca, uydurma gibi gelen bu yaratılış mitolojileri aslında çok önemli bir işleve sahiptir. Mitolojinin içinde yer alan her ögeye kutsallık atfeder ve ayrıca beşeri faaliyetleri anlayabileceğimiz bir model oluşturur. Şöyle ki, dini çerçevede birçok toplumun yaptığı ilginç, saçma veyahut da akıl dışı gibi görülebilen etkinliklerinin

---

[287] Gönül Yonar, **Yaratılış Mitolojileri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 22.

[288] Yaratılışı efsane formunda alan bu filozofların yerini zamanla (MÖ. 700) gözlem ve deney yoluyla tabiatın ana ilkesinin ne olduğunu bulmaya çalışan almıştır. Hüsamettin Erdem, **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, Hü-Er Yayınları, Konya 2000, s. 72, 77.

[289] Kürşat Demirci, "Yaratma", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013, c.43, s. 331.

temelinde çoğu kez bu mitolojileri görmek mümkündür.[290] Bu yüzden bunların araştırılıp ortaya çıkarılması o dinlerin inanç ve öğretileri hakkında aydınlatıcı bilgiler elde etmemize fayda sağlayacaktır.

Yukarıdaki açıklamaları kozmogoninin oluşturulmasına sebep olarak ele aldığımızda bir çok dinin, yahut dinin içindeki farklı akım ve grupların bunu yapma çabasını daha iyi algılayabiliriz. İslam tasavvufunda da aynı şekilde kozmogoninin ele alındığını, buna önem verildiğini ve ilk sûfîlerin Tanrı alem ilişkisinin bir inanç meselesi olarak telakki edildiğini görmekteyiz.[291] Yine İslam tasavvufunda nedensellik problemi gibi tartışmalı bazı konuların burada çözülmeye çalışıldığı fark edilebilmektedir. Bu da İslam tasavvufunun doktrinlerini anlayabilmek için yaratılışı nasıl açıkladıklarının önemini ortaya koymaktadır.

Tasavvufta alemin yaratılışı hususuna nazar edildiğinde bir "İlk Akıl" ile karşı karşıya kalınmaktadır. Anlatıldığı kadarıyla Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı şeyin akıl olduğunu görmekteyiz. Burada bahsedilen ilk akıl köken olarak Yeni Eflatunculuk akımına kadar uzanmaktadır. Farabi, İbn Sina gibi meşşai filozoflar, alemin yoktan yaratılmasını mantıki açıdan izah etmekte zorlandıklarından ötürü, bu konuyu akıllar ile ilgili bir nazariye ile –kozmolojik akıllar nazariyesi- çözmeye çalışmışlardır. Bununla alem ile Tanrı arasında bir mutavassıt koyarak -akıl adında- onlara ilahi bir varlık gözüyle bakmışlardır.[292] Fakat her ne kadar İlahi varlık gözüyle bakmış olsalar da bu İlk Akıl Yeni Eflatun Felsefesi'nin sudur -taşma, kendiliğinden ortaya çıkma- anlayışından farklı olarak bir çeşit yaratma olarak kabul etmektedirler.[293] Bu haliyle ise tasavvuftaki anlatımla paralellik göstermektedir.

Tasavvufi anlatımlarda bahsedilen bu Akıl, Allah tarafından gizli bir nurdan yaratılmıştır. Fakat akıl bir zaman saklı kalır. Ezelî ilminde onu açığa çıkarmayı dileyince, aklın nefsinde ilmi, ruhunda fehmi, başında zühdü, gözlerinde hayatı,

[290] Mircea Eliade, **Mitlerin Yapısı**, Sema Rifat (Çev.), Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 15-16.
[291] Ekrem Demirli, "Yaratma", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013, c.43, s. 329.
[292] Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1989, c.2, s. 239.
[293] Mehmet s. Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2007, s. 176.

dilinde hikmeti, kulağında hayrı, kalbinde şefkati, himmetinde rahmeti ve içinde sabrı yerleştirir.[294]

Akıl bazı yerlerde ise inci olarak isimlendirilmektedir. İbn Arabî düşüncesinde bu durum açık olarak görülebilmektedir. Kendileri alemin yaratılışı bahsini açıklarken bu noktaya şu şekilde değinmiştir: "Hak Teâlâ evvelâ büyük bir beyaz inci yarattı. Heybet ve Celâl bakışlarıyla ona baktı. O inci hayadan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ve ondan bir duman meydana çıktı. Gökyüzünü dumandan ve yeryüzünü onun köpüğünden yarattı. Onun arşı su üzerinde oldu."[295]

İbn Arabî, konumuz açısından önemli olan "Büyük beyaz inci"[296] ibaresinden muradın, "hâkîkat-ı insaniye" mertebesi olan "Akl-ı Evvel" -İlk Akıl- olduğunu belirtmektedir.[297] Yani yukarıda bahsettiğimiz ilk akıl. Kâşânî'de aynı şekilde bu İlk Akıl'ın beyaz inci olduğunu söylemektedir. Buna sebep olarak ise onun en nezih ve basit bir mümkün olmasını göstermiştir. Akıl nasıl ki mümkün varlıkların en ulvîsi, en faziletlisi ve en şereflisidir; aynı şekilde inci de deniz cevherlerinin en yücesi, en değerlisi ve kıymetlisidir. Bu şekilde inci ile ilk akıl arasında irtibat kuran Kâşânî ilk yaratılan şeylerden muradın tek olduğu bahsini desteklemektedir.[298]

Alemin yaratılışında incinin işaret edildiği en önemli eserlerden bir tanesi ise Kürtçe Mevlit'tir. Mevlit, vahdet-i vücud anlayışını anlatan ve bunu en bariz şekilde ortaya çıkaran eserlerden bir tanesidir. Önemi ise ona verilen kıymetten gelmektedir. Özellikle Kürtler'in yoğun olarak ikamet ettiği bölgelerde yaygın olarak dinlenen, hayatlarıyla ilgili önemli hadiselerde genellikle ritüel olarak okutulan eserdir. Aynı zamanda Kürtler tarafından Kur'an'ı Kerim'den sonra en fazla okunan ve değer verilen yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kürtçe Mevlit'te incinin yerini bu defa cevher almaktadır. İbn Arabî'de hadis olarak rivayet edilen metin Kürtçe mevlit'te de anlatılmaktadır. Buna göre Allah

---

[294] Bkz, Yazıcıoğlu Ahmed, **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 16-17.
[295] Muhyiddin İbn Arabî,**Fütûhat-ı Mekkiyye**, Selahaddin Alpay (Çev.), Esma Yayınları, İstanbul 2009, s. 574; Muhyiddîn İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 50.
[296] Muhyiddîn İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, Ahmed Avni Konuk (Çev.), Ulus Matbaası, İstanbul 2005, s. 50.
[297] İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 50; İbn Arabî, **Fütûhat-ı Mekkiyye**, s. 574.
[298] Abdurrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, s. 243.

cevhere (inciye) heybet ve şefkat nazarıyla bakınca cevher çatlar ve ilk yarısı su gibi olur. O su kaynadığında köpük ile duman meydana gelir ve köpükten yeryüzü, dumandan ise gökyüzü oluşur. Diğer yarısından ise dört unsur meydana gelir.[299]

Yaratılış bahsinde ilk yaratılanı cevher olarak tanımlayan bir diğer önemli eser ise Erzurumlu İbrahimli Hakkı'nın(ö. 1194/1780) meşhur eseri *Mârifetnâme'*dir. Burada bütün ruh ve cisimlerin bu cevherden çıktığı söylenmektedir. Allah-u Teala muhabbeti ile cevhere baktığında, cevher hayadan erir ve onun özünden tüm nefislerin ilk şekli ve akabinde ruhlar alemi yaratılır. Bundan iki bin sene sonra ise bu defa cisimler alemini yaratmak için Allahu Teala bu cevhere muhabbetle bir kere daha nazar eder. Bu defa cevherin erimesiyle ise Arşı A'zam, Kürsi, Cennet, Cehennem, anasırı erbaa olan hava, su, ateş, toprak, dünya alemi ve diğer başka şeyler meydana gelmiştir. Arşı A'zamın yaratılışta önemli bir yeri vardır. Çünkü bu mekan meleklerin kıblesidir. Bununla ilgili pek çok tasvir bulunmaktadır.[300]

Yaratılışın bazı tasavvufî metinlerde Pazardan başlayarak Cuma gününe kadar altı günde tamamlandığı geçmektedir.[301]Allah_u Teâlâ kalemi yarattığında ise ona yazmasını emreder. Kalem "Ne yazacağım?" diye sorduğunda ise Allah: "Bütün olan ve olacakları yaz" diye emir verir. Bunun üzerine kalem bunları yazmıştır.[302] Kalemin arş üzerine yazdığı ilk yazı ise şöyledir:

"Gerçekte Allah Benim, Benden başka ilâh yoktur. Muhammed ise Benim Resûlümdür. Kim ki, kazama rıza gösterir, verdiğim belaya sabreder, nimetlerime şükrederse, onu sıddîklardan yazarım ve kıyamet günü sıddîklarla haşrederim. Kim ki kazama rıza göstermez, belalarıma sabretmez ve verdiğim nimetlere şükretmezse, gök kubbemin altından çıksın ve Benden başka ilâh arasın."[303]

---

[299] Bkz. Ertuşi, **Mevlid-i Nebî**, s. 7. Arşı Alâ'dan esfele-Safilîn'e kadar tüm alem vücut bulmuştur. Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s. 16.

[300] Arş-ı A'zam hakkında bahsedilen anlatımlar için bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, Mârifetnâme, s. 19. Ayrıca yaratılışın başında bir yılandan bahsedilmektedir. Bu, Arş-ı A'zamı başından kuyruğuna kadar çevreleyen, başı beyaz inciden, bedeni sarı altından ve gözleri kırmızı yakuttan olan, herbir kanadının tüyünde meleklerin tesbihatta bulunduğu ve yüz bin kanada sahip bir yılandır. Onun teşbihi ile diğer meleklere korku verdiğinden bahsedilir. Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s. 19-20.

[301] Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s. 17.

[302] Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s. 21;**Envâr-ül Aşıkîn**, s. 18.

[303]**Envâr-ül Aşıkîn**, s. 18. Daha az şekli için bkz. Ertuşi, **Mevlid-i Nebî**, s. 7.

Kalem ile Allah arasında geçen bir kaç diyalogdan sonra kalem devamla şunu yazmıştır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم

Bu ibarenin yazılmasının ardından büyük bir nur çıkmış ve bu nur ikiye bölünmüştür. Allah Teâlâ bunların birinden rahmet ve diğerinden mağfiret deryasını yaratır. Sonra Muhammed (as)'in ruhuna, bu denizlere girmesini emreder. İşte Resûl-i Ekrem bu denizlere girmekle âlemlere rahmet olmuştur.[304] Bundan sonra Fatiha suresinin her ayetini ayrı olarak kalemin yazdığını ve bundan sonra ayetin devamınca çıkan nur ile diğer başka şeylerin yaratıldığı geniş bir şekilde anlatılmaktadır.[305] Bunun devamında Allah arşı, sonra ruhu daha sonra da mahlukatın amellerinin yazıldığı bir levha olan "ılliyyin'i yaratmıştır. Bunlar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[306]

Bican'ın eserinde Ebû'l Leys'in[307] (ö. 373/983) rivayetiyle anlattığı önemli bir husus vardır. Allah Teâlâ yeryüzünü ilk önce bir kızıl el taşı büyüklüğünde yaratmıştır. Bu ilk yer Kâbe'dir. Sonra Allah gökleri yaratmış ve yerleri su üzerine döşemiştir. Yeryüzü burada çalkalanan bir gemi gibiyken Allah Teâlâ Arş'dan bir melek indirmek suretiyle ona yeri tutmasını emretmiştir. O da bir elini doğudan ve bir elini batıdan kaldırarak yeri omuzlar üstüne almıştır.[308] Bu şekilde evrenin yaratılması tamamlanmıştır.

---

[304] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 19.

[305] Konu hakkında bilgi için. **Envâr-ül Aşıkîn**, s.20.

[306] Allah'ın Arş-ı A'zam'ı yeşil cevherden yaratmış olup, onun yetmiş bin dilli oluğu söylenmektedir. Ayrıca onun nurdan yapılmış altıyüz bin perdesi vardır. Çok büyük olan arşı taşımak için dört melek yaratılmıştır. Arş-ı A'la'dan sonra ise Allah Ruhu yaratmıştır. Ruh ile ilgili sekiz görüş bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla ruhtan muradın, Cebrâil (as), Allah katında izzetli bir melek, Ferişteh (Melek), Yüzbin kanadı olan bir melek, İnsan suretinde yaratılan bir yaratık, insana benzeyen fakat insan olmayan ve son olarak da insan suretinde olan fakat ne insan ne de melek olan bir yaratık, son olarak da yaratılış olarak feriştehe ve suret olarak ise Adem olduğunu ifade etmektedir. Ruhtan sonrada İlliyyin yaratılmıştır. Bu zebercedden (zümrüd cinsinde bir taş) bir levha olup Arş-ı A'zam'ın altındadır. Ondan sonra da Allah kürsiyi yaratmıştır ki o da göze görünmeyen bir cevher olup Allah onu Arş-ı A'zam'ın bir kenarına asmıştır. (Hala orada asılıdır) Bkz. **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 21-25.

[307] Fakih, müfessir ve Sufi. Bkz. İshak Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandi", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c.36, s. 473.

[308] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 26.

Yukarıda ele aldığımız mutasavvıfların yaratılış hakkındaki görüşlerinden sonra şimdi Yezidiler'e ait yaratılış mitolojisine geçeceğiz. Şunu belirtmemiz gerekir ki Yezidî sözlü kültüründe yaratılış ile ilgili aktarımlar azımsanamayacak ölçüdedir. Bu sözlü kültür; ağızdan ağıza aktarıldığı ve kitapların, belgelerin yardımı olmaksızın hatırlanması gerektiği için, Yezidiler'in kutsal tarihi doğrusal ve nesnel olmaktan çok günceldir ve hatırlanmaya bağlıdır.[309]

Yezidiler, İslam tasavvufunda olduğu gibi Allah ın yaratıcı olduğuna inanırlar. Onlara göre yerde ve gökte ne varsa O yaratmıştır.[310] Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Yezidi klasik metinlerinde, kutsal kitap, qewl ve çiroklarında yaratılışın nasıl meydana geldiği anlatılmaktadır. Ancak buradaki anlatım karışık ve çelişik bir vaziyettedir. Fakat buna rağmen tasavvufi anlatımla Yezidi anlatım arasında bazı paralellikler görülmektedir. Şimdi bu paralellikleri birkaç başlık halinde ele almaya çalışacağız.

2.1.2. Tanrı'nın Faalliği, İnci ve Ondan Meydana Gelenler

Yezidi mitolojisinde yaratılışın başında bulunan, yani ilk yaratılan, bir inciden söz edilmektedir. Buradaki anlatımlara göre alem var edilmeden önce her yer bir karanlıktan ibarettir. Yalnızca Tanrı var olup, suların üzerinde, bir teknenin içindedir.[311] Tanrı kainatı yaratmak istediğinde ise daha önce yarattığı beyaz inciyi, yine yarattığı Anfar adlı kuşun sırtına koyar. Orada kırk bin yıl oturur. -İnci'nin içinde[312]-. Fakat buradaki inci mecazi olmaktan çok maddesel olarak kullanılmışa benzemektedir. Oysa tasavvufta inciden bir muradın olduğu ve bunun da Taayyün-ü evvel dediğimiz ilk akıl olduğu mutasavvıflarca özellikle belirtilmektedir. Bu da bizi şu noktaya vardırır ki o da, İslam tasavvufunda bunun bir bakıma benzetme olarak kullanılmış olmasıdır. Bunun yanı sıra alem var edilmeden önce karanlıktan ibaret olması hususu da tasavvufta ele alınan konulardan bir tanesidir. İbn Arabî'ye göre,

[309] Kreyenbroek/Xelîl Cındî,, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 47-48.
[310] Bkz. Said el-Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 15
[311] Kitab El-Aswad (Mıshefa Reş), s. 355; Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 43.
[312] Qewlê Zebûnî Meksûr, s. 108.

Allah-u Teala esma mertebesinde tecelli etmeden önce dipsiz bir karanlıkta bulunmaktadır.[313] Bu haliyle Yezidi anlatımı da bunu çağrıştırmaktadır.

Tekrar Yezidi metinlerine dönecek olursak Tanrı daha sonra ilk gün, yani Pazar günü Azazil adlı meleği yaratır ki, işte o, hepsinin başkanı olan Melek Tavus'tur. Pazartesi günü Tanrı Darda'il adlı meleği yaratır ki o da, Şeyh Hasan'[314]dır. Salı günü, İsrafil'i yaratır ki, Şeyh Şems'tir. Çarşamba günü, Cebrail adlı meleği yaratır ki, o Ebu Bekr'[315]dir. Perşembe günü, Azrail'i yaratır ki, Sacadin'dir. Cuma günü Şemna'il adlı meleği yaratır ki, o da Nasiru'ddin'dir. Cumartesi günü, Nura'il adlı meleği yaratır, ki o Fahruddin'[316]dir.[317] Aslında bu meleklerin kim olduğu ve sayısı konusunda kaynaklar aynı fikirde değildir. Bazen Şeyh Adi'nin adı da bu grupta geçmektedir.[318] Bazende sayısı altı olarak geçmektedir. Bunun nedeni belki de Allah'ın kendisinin de bu grubun içinde sayılmasındandır.[319]

Daha sonra Tanrı yedi göğü, yeryüzünü, güneşi ve ayı yaratır.[320] Bu güneşi ve ayı ezeli nurundan[321] yaratmıştır.[322] İnsanı, kuşları ve tüm hayvanları yarattıktan sonra onları pelerinin boşluğuna yerleştirir ve incinin üzerinden iner. Bu sırada melekler yanındadır.[323] Daha sonra yaratmış olduğu inciye yüksek sesle haykırır.[324]

---

[313] Toshihiko Izutsu, **İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar**, Ahmet Yüksel Özemre (Çev.), Üsküdar 1997, s. 23.

[314] Adani Şeyhleri'nin atasıdır. II. Adi'nin oğlu ve Yezidiler'in üçüncü halifesidir. Adaniler'in atası hakkında bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 25, 32; Halifeliği için bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur,** s. 38.

[315] Qatani Şeyhlerinin atasıdır. Bazı yerlerde yedi gizemin içinde onun yerine Şeyh Adi'yi zikredilmektdir. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur,** s. 38.

[316] Mushefa Reş'te bu kısım silinmiştir. Okunamamaktadır. Demlûcî'de bu şekilde geçmektedir. Bkz. Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 44.

[317] Mushefa Reş, s. 353. Ayrıca yaratılan bu dört gizem, yani Şems, Fexredin, Sacadin ve Nasiru'ddin, Şeyh Adi'nin Laleş'e ilk kez geldiği zaman karşılaştığı Ezdina Mir adındaki bir şahsiyetin oğulları oldukları söylenmektedir. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 37.

[318] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 58.

[319] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s.58.

[320] Burada her ne kadar göğü, güneşi, ayı Tanrı yaratmış gibi görünse de daha ileride, Mushefa Reş'te, bunları diğer yaratılan tanrıların yarattığı kaydedilmektedir. Başka bir yerinde ise göklerin incinin parçalanması sonucu oluştuğu geçmektedir. Gökler için bkz. **Mushefa Reş**, s. 355; Diğerleri için bkz.**Mushefa Reş**, s. 356.

[321] Bu durum bize Yezidilerin Güneşe yönelerek ibadet etmelerini açıklamaktadır. Güneş ve ay onlara göre Allah'ın nurudur.

[322] Züheyr Kazım Abbûd, **Melek Tawus**, Dâru Serdem, Süleymaniye 2005, s. 25.

[323] **Mushefa Reş**, s. 353.

Bu haykırma sonucunda inci düşerek dört parçaya ayrılır. Bunun sonucunda ise incinin içinden su fışkırır ve başsız, dipsiz, yolsuz ve kapısız bir okyanus haline gelir.[325] Yaratıldığı vakit hiçbir düzeni bulunmayan evren, Allah tarafından Cebrail'in gönderilmesiyle sistemli hale getirilir. Evrene yine Cebrail aracılığıyla dört yön konulur.[326]Sonra Tanrı Cebrail'i bir kuş biçiminde yaratarak dört bucağın yönetimini ona emanet eder.[327]

Bu cümlelere bakıldığında, yukarıda Fusûsu'l-Hikem'de hadis-i şerif olarak zikredilen metin ile paralellik arz ettiğini görmek mümkündür.[328] İki metinde de inci ve bu incinin parçalanması sonucu suyun fışkırması ve bundan dolayı da okyanusun meydana gelmesinden bahsedilmektedir. Tasavvufi eserlerde geçtiği üzere; arşın su üzerinde vaki olması ile inciden okyanusun meydana gelmesini anlatan ibarelerin aynı durumu anlatıyor olması muhtemel görünmektedir.

Anlatılanlara bakıldığında Tanrı'nın tüm bu olanlarda faal olduğu görülmektedir. Oysa ki bazı Yezidi modern kaynaklarda yeryüzündeki bitkilerin ve hayvanların yaşamının yaratılması ve oluşumu görevi yedi Melek'e tahsis edilmiştir.[329] Mushefa Reş'in son kısmında ise, ilk başta anlatılanın aksine, Yedi Melek'e farklı yaratma görevleri verilmiştir.[330] Yukarıda da belirtildiği üzere gerek metinler arasında, gerekse bir metnin içindeki anlatımlarda dahi çelişkiler bulunmaktadır. İnsanı ise burada görüldüğü üzere bizzat Allah yaratmış olmasına rağmen bazı Yezidi modern metinlerde Melek Tavus'un Allah'ın emriyle insan suretini yarattığı geçmektedir.[331]

Buradan da anlaşılacağı üzere Tanrı alemin yaratılış kısmında faal olmasına karşın dünya ile ilgili meselelere uzaktan ilgi duymaktadır. Bu hususdaki görevlerini

---

[324] Mushefa Reş'in daha sonra ki satırlarında Tanrı'nın İnci'ye kızdığı için haykırıdğı geçmektedir. Bu haykırma sonucu kırılan inci parçalarından dağlar, çınlamasından kum tepeleri, dumanından da gökler meydana gelmiştir. Bir Qewl'de ise incinin artık Tanrı'yı taşıyacak takati kalmadığı için şiddetle patladığı geçmektedir. İnciye kızması için bkz. **Mushefa Reş**, s. 355; İncinin takatsizlikten patlaması için bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 108; **Qewle Afirîna Dinyaye**, s. 122.
[325] **Qewle Afirîna Dinyaye**, s. 123.
[326] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 43.
[327] **Mushefa Reş**, s. 353-354.
[328] Bkz "Yaratılış" başlığı, s. 69.
[329] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 66.
[330] Bkz. Mushefa Reş, s. 356.
[331] Adnan Zengin, "**Yezidi İnanç ve Adetleri**" , (Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1987), s. 3.

ilk olarak Cebrail'e devretmiştir. Dikkat edilecek diğer bir husus ise burada Melek Tavus diğer meleklerin başkanı olmasına karşın Tanrı dünyanın yönetimini ona devretmemiştir.

2.1.3. Yeryüzünün Sallanması, İlk Yaratılan Yer ve Yaratılışın Kalemle Yazılması

Yezidilere göre Tanrı dünyayı Cebrail'e emanet ettikten sonra bir gemi[332] yaratır[333] ve insan, hayvan ve her tür kuştan çift halinde ikişer ikişer gemiye yerleştirir. Bu şekilde geminin başında olan Tanrı otuz bin yıl dünyanın içinde gezinir. Daha önce geçtiği üzere tasavvufta Kabe, alemin yaratılışında var edilen ilk mekan olarak geçmektedir. Tabi ki bu durum Kabe'nin kutsallığı dışında ona yüklenilen anlamlarla alakalıdır. Yezidi metinlerinde ise bu konu biraz daha farklı anlatılmaktadır. İslam tasavvufuna göre Allah ilk önce Kabe'yi- Müslümanlar için en kutsal yeri- yaratırken, Yezidilere göre ise Tanrı o yeri uzun bir süre aramaktadır. Bu gezinme sırasında gemi delinir ve bu deliği bir yılan kapatır.[334] Yezidilere ait bazı qewllerde bu gezinmenin yine okyanus üzerinde, Tanrı ve yanındaki dört dostu ile olduğu geçmektedir.[335] Anlaşıldığı kadarıyla gezinme bir şekilde geçmektedir. Bir müddet sonra Tanrı Laleş'in olduğu yere gelerek konaklar. "Burası hakikatin yeridir"[336] der. Daha sonrasında ise dünyanın içerisinde haykırır. Bu ikinci haykırma sonucunda ise yoğunlaşma meydana gelerek denizleri meydana gelir ve dünya yeryüzüne dönüşür ve titremeye devam ederler.[337] Görüldüğü üzere bazı nüanslarla ilk yaratılan mekan kavramı ve bunların ibadet için yönelinen yerler olması benzerlik arz etmektedir. Ayrıca burada da görülmektedir ki tasavvufta olduğu gibi yeryüzü sallanmaktadır. Tasavvufi anlatımlara göre, bir meleğin Allah'ın emriyle inip yeryüzünü tutmasıyla sallanmanın bittiğini görülürken Yezidi metinlerinde sallanmanın son bulması biraz daha farklı anlatılmaktadır.

---

[332] Başka bir yerde ise Tanrı'nın at üstünde okyanusta gezdiği kaydedilmektedir. Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 110.
[333] **Mushefa Reş**, s. 354.
[334] **Mushefa Reş**, s. 354.
[335] **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 110. Bunlar başta yaratılan yedi gizemden dördüdür. Bunlar dört elementle ilişkilendirilirler. Bu dört dost Şeyh Adi, Melik Şeyh Sin, Nasirdin ve Secadin'dir. Dünyayı bunlar hareket ettirmişlerdir. Bu konunun dört elementle ilişkilendirilmesi için bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, s. 58; Bkz. **Qewlê Qere Ferqan**, s. 179.
[336] Laleş daha yeryüzünde yaratılmadan önce gökte yaratılmıştır. Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 109.
[337] **Mushefa Reş**, s. 354.

Anlatımlara göre Tanrı Cebrail'e parçalanan beyaz İnci'nin iki parçasını getirmesini buyurur. Bu iki parçanın birini yeryüzünün altına diğerini ise göğün girişine kapı olarak koyar. Sonra da bunların içine güneşi ve ayı yerleştirir. Bunların kırpıntılarında ise yıldızları yaratarak onları göğe süs olarak asar.[338] Bu sırada yer hala sakinleşmemiştir. Bir çatlak meydana gelir. Tanrı bilir ki, o gizem olmaksızın yer sakinleşmeyecek. Yezidilere göre o gizem Laleş'tir.[339] Kırk yıl boyunca katılaşmayan yer Laleş'in yere inmesiyle maya tutar.[340] Ayrıca yeryüzünü süslemek üzere meyve ağaçlarını, bitkileri ve dağları yaratır.[341] Bu şekilde yeryüzünde düzen meydana gelmiş olur. Allah yere inip kalemi alarak yaratılışı yazmaya başlar.[342]

İslam tasavvufunda kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek her şeyi kaydeden ve ilahi bir araç olarak görülen kalem[343] ise yukarıda belirtildiği üzere İslam tasavvufuna göre İlk Akıl'ı ifade etmektedir. Yezidi metinlerinde de görüldüğü üzere tasavvufta olduğu gibi yaratılış kalem ile yazılmıştır. Ancak metne bakıldığında buradaki kalem ifadesi incide olduğu gibi nesneyi andırmaktadır. İslam tasavvufundaki gibi farklı anlamları ihata ediyor görünmemektedir. Ayrıca tasavvufa göre kalem Allah'ın emriyle yazarken -bir fail gibi- Yezidiler'e göre ise kalem bir araç şeklinde Tanrı tarafından kullanılarak yaratılış yazılmıştır.

Görülmektedir ki alemin yaratılışı hususunda tasavvufi bazı metinler ve Yezidi inancı içerisinde; Tanrı'nın yaratılışın başında denizde tekne içerisinde gezinmesi, haftanın her bir gününde ayrı bir meleğin yaratılması -aynı zamanda da kutsal sayılan kişilerin- ve yaratma işlemi bittikten sonra görevleri bir meleğe veya meleklere devretmesi konularında farklılıklar bulunmaktaysa da, Alemin yaratılmasının başında Tanrı'nın faal olması, yaratılan ilk şeyin beyaz inci olması ve onun parçalanmasıyla okyanusların husule gelmesi, arzın ilk mekanının en kutsal mekan olması ve son olarak yaratılışın kalem ile yazılması konularında benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca tasavvuftaki anlatımda kullanılan ve Allah ile yaratılanlar

[338] **Mushefa Reş**, s. 354.
[339] Yezidi inancına göre yeryüzünde yaratılan ilk yer Laleş'tir ve Yeryüzünün merkezinde burası vardır. Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 109.
[340] **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 111; Yeryüzünün katılaşmasını sağlayan maya sevgidir. Bkz. **Qewlê Zebûnî Meksûr**, s. 109.
[341] **Mushefa Reş**, s. 354.
[342] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 44; Zengin, "Yezidi İnanç ve Adetleri", s. 1.
[343] Yavuz, "Kalem", **DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 2001, No. (24), s. 243-244.

arasında bir aracı, bağlantı görevi gören "İlk Akıl", felsefi bir oluşum olan Yeni Eflatunculuk'un -özellikle Plotinos (MS 270)- yaratma da bahsettiği "Nous" ile benzerlik arz etmektedir. Buradaki Nous'ta akıl anlamında kullanılmıştır.[344] Yezidi mitolojisinde ise Tanrı'nın sadece yaratma da faal olması ve devamında aleme müdahale etmemesi, yine bir felsefi düşünce biçimi olan deizm ile benzerlik göstermektedir.[345]

2.2. HZ ADEM İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

2.2.1. Hz. Adem'in Yaratılışı

Yahudilik ve Hristiyanlık'tan İslam literatürüne geçen rivayetlerin mevcudiyeti bir vakıadır[346] Bazı alimlerin itikadi ve ameli konularla ilgisi olmayan ve Kur'an'ı Kerim'de ayrıntısı bulunmayan mevzularla ilgili Tevrat ve Zebur gibi diğer kutsal kitaplardan elde ettikleri bilgilerle açıklama yapmaları bu sonucu doğurmuştur. Ayrıca bir de Hristiyan ve Yahudi iken Müslüman olanların varlığı da İslam literatürüne bu tür bilgilerin intikalini neredeyse kaçınılmaz hale getirmiştir.[347] İtikadi ve ameli alana dahil olmayan bu konulardan birisi de insanlığın kökeni hususudur. Yaratılış mitolojilerinde alemin meydana gelmesinden sonra ilk insanın nasıl vücud bulduğu işlenmektedir. Semavi kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'in hangi maddeden yaratıldığı, İblis'in secde etmeme hadisesi, yasak meyveden yemesi ve cezalandırılması ile ilgili hususlar hakkında çok farklı rivayetler bulunmaktadır.[348] Hz. Adem'in yaratılışının nasıl olduğu Kur'an'ı Kerim ve Tevrat'ta geçmektedir. Bu konuyla ilgili bir çok yerde İslam literatüründe ve daha çok Tevrat tefsirlerinde ve apokrif kabul edilen metinlerde geçen hikayeleri yaygın olarak görebilmek mümkündür.[349] Yukarıda bahsettiğimiz İsrailiyyat hadisesini de göz önünde bulundurursak bu tür İslam dışı kaynaklardan İslam literatürüne geçen hikayelerin azımsanmayacak ölçüde olduğu fark edilebilmektedir. Tasavvufunda bu

[344] Fakat burada Tanrı'nın İlk Akıl'ı yaratmasından farklı olarak Tanrı'nın bir kaynak olup taşması söz konusudur. Bkz. Erdem, **İlk Çağ Felsefe Tarihi**, s. 322-323.
[345] Aydın, **Din Felsefesi**, s. 178.
[346] Kaynaklarda İsrâiliyyat olarak tanımlanan bu konunun cevazı hususunda İslam alimlerince tartışma söz konusu olmuştur. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyyat",**DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2001, c.23, s. 196-197.
[347] Hatiboğlu, "İsrâiliyyat" , s. 195-196.
[348] Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1988, c.1, s. 358.
[349] Bolay, "Âdem", s. 358.

şekilde Hz. Adem ile ilgili İsrailiyyattan hali olmayan bir takım anlatımları mevcuttur.

Tasavvufta alemin yaratılmasından sonra insanın yaratılışından bahsedilmektedir. Orada anlatıldığına göre Allah bunu yapmayı dilediği vakit, Azrail'e yerin her tarafından ve her çeşit topraktan getirmesini emreder. Hz. Âdem için getirilen birçok renkteki toprak birbirini tutmaz. Allah bu toprağın balçık haline getirilmesini emreder. Son Peygamber Hz. Muhammed'i yaratmak için ise yerin ortasından, şu an medfun olduğu yerden Cebrâil ve mukarreb melekler toprak alır ve onu cennet sularıyla bir de şarabıyla yıkar. İşte bu toprak bir *ak inci* halini alır. Sonra Cebrâil bunu Cennet'in bütün ırmaklarına daldırır. Melekler bunun Ahir zaman Peygamber'i olduğunu bilirler. Hz. Adem'in cesedi bu şekilde kırk yıl beklemiştir.[350] Bu noktada Kürtçe Mevlit'te ek olarak başka bir anlatım geçmektedir. Buna göre Cebrail Aleyhisselam'a, meydana getirilen bu *ak inci*nin yeryüzü ve gökyüzü etrafında tavaf ettirilmesi emredilmiştir.[351]

Daha sonra ruha, kalıba girmesi için emredince insan tam olarak vücud bulmuştur.[352] Burada ilk yaratılan kişinin Hz. Adem yahut Hz. Muhammed (sav) olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda ilk yaratılan kişinin hatta ilk yaratılan mahlukun Hz. Muhammed (sav) olduğu ifade edilmektedir. Bu konu tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye olarak bir kavramın meydana gelmesine sebep olmuştur. Konumuz açısından önemli olan bu hususu burada açıklamayı uygun görmekteyiz.

Bir tasavvuf terimi olan "Hakîkat-i Muhammediyye", Hz. Muhammed'in Yüce Zattan -Yani Allah- ortaya çıkan, Yüce Allah'ın isimleri gibi isimleri bulunan,

---

[350] Bkz. Ertuşi, Mevlid-i Nebî, s. 8; Zeynel Abidin el-Amedi, **Şerhâni li'l-Manzûmeteyni**, s. 26. Konuk'un ifadesine göre hakiki Âdem Hz. Muhammed'dir. Çünkü ilk yaratılan ruh onun ruhudur. Bundan dolayı ona "Ebu'l-ervâh"(ruhların babası) denilmektedir. Bkz. İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 31-33.

[351] Ertuşi, **Mevlid-i Nebî**, s. 9. Kürtçe Mevlid'in bir şerhinde ise, bu ak incinin iki defa dolaştırıldığı ve ikinci tavafın Hazreti Adem'e ruh üflenmesinden sonra diğer başka meleklerce yüz yıl boyunca sürdüğü geçmektedir. Bkz.Amedi, **Şerhâni li'l-Manzûmeteyni**,s. 26-27.

[352] Bkz.**Envâr-ül Aşıkîn**, s. 36-37.

ism-i azam[353] olan ikinci varlık olarak kabul edilmesidir.[354] İkinci varlıktan kasıt Allah'ın ilk yarattığı şey ilk taayyün-ilk akıldır[355]. Bu fikre ilk olarak Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de rastlamaktayız. O, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i nurundan yarattığını ileri sürmüş; fakat açıkça Hakîkat-i Muhammediye'den bahsetmemiştir.[356]

Genel anlamda baktığımızda bu kavramı açıklarken tasavvufçularda çıkış noktası olarak naklettikleri şu hadisi görmekteyiz. Peygamber Efendimiz bir hadisinde: "Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı benim aklımdır", diğer rivayette: "Benim ruhumu" ve diğer rivayette de: "Benim nurumu yarattı"[357], buyurduğu gibi, başka rivayetlerinde de: "İlk önce Kalem'i", "İlk önce Levh'i yarattı", buyurmuştur. Buradaki murad ise şu şekilde açıklanmaktadır: Yüce Allah ilk önce bir cevher yaratmıştır. O cevher hayata sebep olması bakımından ruh, âlemi aydınlatması bakımından nur, âlemi sevk-ü idaresi bakımından akl-ı evvel ve kitabeti itibariyle kalem ve sahife olması itibariyle de Levh-i evvel'dir. Fakat hepsinde müsemma bir cevherdir.[358]

Abdülkadir Geylânî *Sırr'ül-Esrar* adlı eserinde alemin yaratılışına yer vermiş, bu konuya ayrı bir bab ayırarak önemle üzerinde durmuştur. Burada verdiği bilgiler Hakikat-i Muhammediye'nin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Ona göre Alah Teâla, cemâli nurundan ilk önce Hz. Muhammed'in (sa) nurunu yaratmıştır ki, bu nur her şeyden -alemlerden de- öncedir.[359] Geylâni bunu şu hadisi şerifi nakletmekle desteklemektedir:

"Allah, önce ruhumu yarattı. Allah, önce nurumu yarattı. Allah, önce kalemi yarattı. Allah, önce aklı yarattı."

---

[353] Tasavvufçu Gümüşhanevi Hz. Muhammed'i şu şekilde tanımlamaktadır: İlk taayunla beraber olan zattır. Esma'ul-hüsnası vardır ve Allah'ın ism-i a'zamıdır. Bkz. İbrahim Sarmış, **Teorik ve Pratik açıdan Tasavvuf ve İslam**, s. 218.
[354] Sarmış, **Teorik ve Pratik açıdan Tasavvuf ve İslam**, s. 219.
[382] Mahmud Erol Kılıç, **Şeyh-i Ekber**, Sufi Kitap, İstanbul 2015, s. 300.
[356]Mehmet Demirci, "Hakîkat-i Muhammediye",**DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997, c.15, s. 179.
[357] Aynülkudât Hemedânî, **Temhîdât**, s. 176.
[358] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 21.
[359] Geylânî, **Sırr'ül-Esrar**, s. 17.

Geylânî'ye göre bu hadiste murad edilen tek şey vardır ki o da, Hakikat-ı Muhammediye'dir. Bu Hz. Muhammed'in (sa) gerçek yönüdür. Diğerleri ise ona takılan bazı adlardır. Geylani, Hz. Muhammed'e zulümattan yana saf olduğu için nur; her şeyi idrak ettiği için akıl, ilim onunla yayıldığı için de kalem adının verildiğini söylemektedir.[360]

Fakat bunların aslı olan, Ruh-u Muhammedî kâinatın özü, evveli ve aslıdır. Burada Geylânî konuyu yine bir hadis vererek besler: " Ben Allah'tan; müminler de benden..."[361]

Ona göre Alah Teâlâ, lahut aleminde ve ahsen-i takvim'de; bütün ruhları onun (sa) ruhundan yaratmıştır ki O (sa), bütün insanlığın adıdır. Vatan-ı aslî'dir.[362] Bu yaratılıştan dört bin yıl sonra ise, Hz. Muhammed'in göz nurundan arş, arştan da kâinatın kalan kısmı yaratılmıştır.[363]

Hâkîkat-i Muhammediye, lafzından da anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in hakikatinin ne olduğunun açıklanmasıdır. Tasavvufçulara göre Hz. Muhammed "İnsan-ı Kamil"dir.[364] Çünkü Allah, Hz. Muhammed'i kemalinden yaratmıştır. Cemal ve celalinin mazharı yaptığı zaman, Hz. Muhammed'deki her hakikati kendi isim ve sıfatlarının hakikatinden yaratmıştır.[365]

Hakikat-i Muhammediye anlayışına göre Allah-u Teâlâ Hz. Muhammed'i kendi nefsinden yaratmıştır.[366] Bütün mahlukatı da ondan yaratılmıştır. İbn Arabi, onu Hak ile alem arasında bir berzah olarak görmüştür. Allah tek bir *ayn*[367] vücuda getirmiştir. Diğer bütün aynlar ise ondan çıkmadır. İbn Arabi'nin ifadesi ile " O ve ondan çıkan halifeleri tıpkı bir tohumdan çıkan tohumlar gibidir. O tohumların

---

[360] Geylânî, **Sırr'ül-Esrar**, s. 17-18.
[361] Geylânî, **Sırr'ül-Esrar**, s. 18.
[362] Geylânî, **Sırr'ül-Esrar**, s. 18.
[363] Geylânî, **Sırr'ül-Esrar**, s. 18.
[364] İbn Arabi, Muhammed ed-Demirtaş ve Abdulkerim Cîlî de bu görüştedir. Ayrıca Abdulkerim Cîlî'nin bu isimle müsemma müstakil bir eseri mevcuttur. İbn Arabi için bkz. İbn Arabi, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 301. Demirtaş için bkz. Sarmış, **Teorik ve Pratik açıdan Tasavvuf ve İslam**, s. 218.
[365] Sarmış, **Teorik ve Pratik açıdan Tasavvuf ve İslam**, s. 220.
[366] Sarmış, **Teorik ve Pratik açıdan Tasavvuf ve İslam**, s. 220-222.
[367] Ayn: İbn Arabi'ye göre ilk yaratılan şey. Kendi ifadesi ile bu kalem veya el-akl'dır yahut başka bir şeyin olması mümkündür Bkz. Bu konu hakkında bilgi için. İbn Arabi, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 301.

verdiği her şeyi o, bir tohum onlarak vermiştir."[368] Anlaşıldığı üzere yaratma esas olarak Hz. Muhammed'den sonra başlamaktadır. Ayrıca yaratılan bütün mevcudat bu Hakîkat-i Muhammediyye'nin tafsilatından ibarettir.[369] Yani her şey onun nurudur. Onun nurunun bir nüshasıdır. Yansıması veya görünümüdür. O ise nüsha-i câmiâ'[370]dır. O da nurunu Allah'tan almıştır.

Aynı şekilde Hemedânî'de de bu görüşe rastlamamız mümkündür. Onun düşünce dünyasına göre Hak Teâlâ varlıkları yaratmak istediğinde önce kendi Ehadiyyet güneşinin nurundan, nûr-i Muhammedî'yi varlığa getirmiş, diğer varlıkları da bu nurdan yaratmıştır.[371] Bu görüşü benimseyen Aynü'l-Kudât, halk/yaratma kavramını "yoktan icâd ve ihtirâ" yerine "takdir, zuhur ve sudur" şeklinde anlamıştır.[372] Ona göre Hz. Musa'nın tur dağında "Rabbim! Bana kendini göster" dediği vakit orada ki ağaç tarafından: Ey Musa! Bil ki ben, bütün Alemlerin Rabbi olan Allah'ım!" diyerek seslenildiğinde, o ağaç Hz. Muhammed'in nurudur. Hemedânî'ye göre O -Hz. Muhammed- Allah'ın görünen tarafıdır.[373]

Başka bir yerde ise Hemedânî, sâlikler'de son ve birleşmenin ancak ve ancak Muhammedin Nuru olduğunu ifade eder. Devamında ise şöyle söyler: "Ancak Muhammed Mustafa'nın intiha ve ittisalinin kime olduğunu bilemem? "Beni gören muhakkak Hakk'ı görmüştür." bu sözü beyan etmektedir."[374]

Bir çok mutasavvıf tarafından ileri sürülen Hakîkat-i Muhammediyye görüşü örnek olarak zikrettiğimiz mutasavvıflar dışında taraftar bulmasına karşın bir o kadar eleştiri ve tartışma konusu da olmuştur. Kimi tasavvuf kitaplarında bu konu ayrıntılarıyla anlatılmış, açıklanması için birçok çaba sarf edilmişken, kimi tasavvuf eserlerinde yahut başka eserlerde ise şiddetle karşı çıkılmıştır. Bu görüşlerinden dolayı mutasavvıflara sert ithamlarda bulunulmuştur. Diğer yandan ise halk arasında da -bu dereceye varmasa da- inanılan bir görüş olarak kabul edilmiştir. Nitekim bir çok dini merasimde okunan yahut okutulan mevlütlerde bu konu hikayeleştirilmiş

[368] Kılıç, **Şeyh-i Ekber**, s. 301.
[369] Kılıç, **Şeyh-i Ekber**, s. 301.
[370] Kılıç, **Şeyh-i Ekber**, s.301.
[371] Hemedânî, **Temhîdât**, s. 146.
[372] Hemedânî, **Temhîdât**, s. 146.
[373] Hemedânî, **Temhîdât**, s. 83.
[374] Hemedânî, **Temhîdât**, s. 207.

olarak işlenmektedir. İsmi halk arasında yaygın olmamasına rağmen geleneksel İslam literatüründe yaratılış konusunun anlatıldığı sözel-yazılı metinlerde sıkça işlenen bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İslam coğrafyasındaki dini oluşumların buna paralel olan görüşleri de bu düşüncenin dini gruplar üzerinde etkileri olduğunu akla getirmektedir. Bununla ilgili Yezidi metinlerine göz atmak konunun açıklığa kavuşması açısından faydalı olacaktır.

Tasavvufta olduğu gibi Yezidiler'e göre de alemin yaratılışından sonra insanın yaratılışı anlatılmaktadır. Yezidiler'e göre, Hz. Adem, sadece Yezidiler'in atası olduğundan onlar için önem arz etmektedir. Senkretik bir yapıya sahip olan Yezidiler'in bu karakteristik özelliği birçok konuda olduğu gibi burada da kendisini göstermektedir. Kaynaklarda geçtiği üzere, Allah tüm yeryüzünü yaratıp güzelleştirdikten sonra halının[375] üzerine bir taht yaratıp üstüne çıkar.[376] Burada Meleklere hitaben "Ey Melekler, Adem'le Havva'yı yaratacağım, onları insan yapacağım ve ikisinden, Adem'in belinden gelmek üzere Şehr bin Cebr doğacak, ve ondan tek bir halk türeyecek yeryüzünde; Azazil'in, yani Melekê Tavus'un toplumu olan Yezidi halkıdır bu. Sonra Şeyh Adi bin Misafir'i Suriye'den göndereceğim ve o gelip Laleş'te kalacak" diye söyler.[377]

Sonrasında tasavvufi metinlerde de bahsedildiği gibi Yezidiler'e göre de Tanrı kutsal ülkeye inip Cebrail'e dünyanın dört bucağından toprak getirmesini buyurur. Cebrail bu emir gereği dört unsuru -toprak, hava, ateş ve su- getirir. Tanrı bu elementlerle bir adam yapıp ona ruh[378] bağışlar.[379] Ruhun Adem'in bedenine girmesi ise O'nun kaseden içmesi ile olur.[380] Kaseden içen Adem bu sebeple hapşırarak uyanır ve bu şekilde hayat bulmuş olur. Buradaki kase onun uluhiyyet

[375] Diğer metinlere baktığımızda bu halının yer olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 110.
[376] Çağdaş bazı Yezidi kaynaklarda Tanrı'nın gökyüzü tabakalarını üst üste koyarak tırmandığı geçmektedir. Mushefa Reş'te ise halının üzerine taht yarattığı söylenmektedir. Gökyüzü tabakaları için bkz. Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 43; halı için bkz, **Mushefa Reş**, s. 354.
[377] **Mushefa Reş**, s. 354.
[378] Adem'in bedeni ruh üflenmeden önce hareketsizdir. Bunun üzerine Yedi gizem (Başlangıçta yaratılan Melekler) aşağıya inerek Ruha neden içeriye (yani Adem'in bedenine) girmediğini sorarlar. Ruh ise Şibab ve Def olmadan, yani onlarda aşağıya inmeden bedene girmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Şibab ve def aşağı iner ve Ruh da Ademin bedenine girer. Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 112.
[379] **Mushefa Reş**, s. 354.
[380] Bkz. **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 113; **Qewlê Afirîna Dinyayê**, s. 126.

aleminden maddi alemine geçişi sağlayan bir aracı durumundadır. Uyandığında "Bu yer ne kadar da hoştur. Her yerde yeşil bitkiler var. Gün güçlü adamların günüdür" der.[381]

Bazı Yezidi modern metinlerde ise bu hikayeye bazı eklemeler yapılmaktadır. Rivayete göre Allah Adem'i ve sonrasında sol kaburgasından yarattığı Havva'yı ilk önce yeryüzüne yerleştirir. Onlar üreyip çoğalırlar ve yeryüzünü doldururlar. Bundan dolayı Allah onlara faniliği takdir ederek on bin seneye kadar hepsini helak eder. Onu hamd ile tesbih eden ve kutsayan cinler dışında yeryüzünde kimse kalmaz.[382] Bu şekilde yaratma-helak etme işleyişi beş nesil boyunca devam eder. Altıncı nesilde, şuanki insanlığın atası olan, Adem yaratılır.[383]

Görülmektedir ki, insanlığın ilk atası olan Adem'in yaratılışında yeryüzünün dört bir yanından toprak getirilmesi hususu tasavvufi metinlerle benzerlik arz etmektedir. Bunun kökeni ise Tevrat tefsirlerinde veya apokrif metinlerde bulunmaktadır.[384] Daha önemlisi tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye olarak tanımlanan Allah'ın kendi nefsinden Hz. Muhammed'in yaratılmış olması, Hz Muhammed'e (sav) bir bakıma uluhiyyet atfedildiği hususunu akla getirmektedir. Ayrıca Yezidi metinlerinde yaratılışın başında meleklerin yaratılmasının bir mumun diğer bir mumu yakmasına benzetilmesi -yani öz olarak aynı olması- ve metinlerin bir çok yerinde kutsal şahsiyetlerin konumlarının bazen insan, bazen peygamber hatta bazen Tanrı yerinde kullanılması tasavvuftaki bu konuyla değerlendirildiğinde dikkat çekicidir. Şöyle ki her iki oluşumda da insan ile Allah arasında yer değiştirmenin, birbiri yerine kullanılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

2.2.2. İblisin Hz Adem'e Secde Etmeme Hadisesi

Bilinen bir durumdur ki, Hz. Adem yaratıldığında Allah meleklere secde emri vermiştir ve İblis dışındaki herkes secdede bulunmuştur. Bu konunun tasavvuftaki yansımasının çok farklı noktalarda sonuçlandığını görmekteyiz. İblis ile ilgili önemli ve bir o kadar da meşhur görüşlere sahip olan kişi hiç şüphesiz Hallac-ı

[381] **Qawlê Afirîna Dinyayê**, s. 126-127.
[382] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 46.
[383] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 46.
[384] Bolay, "Âdem", s. 358.

Mansur olmuştur. Hallac İblis ve Adem'e secde etmemesine getirdiği yorumuyla kendinden sonra gelenleri derinden etkilemiştir.

Hallâc İblis'in secde etmemesini tevhid, sadakat, aşk ile ilişkilendirip, İblis'i adeta haklı gösteren farklı bir yorum getirmiştir. Hallac'a göre bütün yaratıcı ve ölümsüz oluşların temelinde isyan vardır. Ona göre İblis, Adem'e secde etmeyerek Allah'a şirk koşmamış -çünkü Allah bunu emretmişti- ve öyle bir Allah aşkına sahip ki, İblis kovulup cennetten uzaklaştırılmayı dahi göze almıştır. Hallâc-ı Mansûr bu durumu şöyle zikreder:

"Gök sakinleri içinde İblis gibi muvahhid yoktu. Fakat gözden düştü. Seyr-ü sülûkünde nazardan uzaklaştırıldı.

Ma'bûd'a tecrîd üzere ibadet etmişti.

Ve tefrîde varınca lânetlendi ve daha fazlasını isteyince de huzurdan kovulup uzaklaştırıldı.

Hak ona: << Secde et! >> demişti. << Senden gayrıya secde etmem! >> diye karşılık verdi.

Hak dedi: << O halde lanetim üzerine dökülecek. >><< Senden başkasına secde etmem! >> diye tekrarladı.[385]

Hallâc'a göre Allah'ın emri ayrı, iradesi ayrıdır. Allah bir şeyi emredince, onu istemiştir denemez. Nitekim İblise << secde et >> emrini yöneltmiştir ama, iradesi kendisinden gayrıya secde edilmemesi yönündedir.[386] Bu konuyu Hallâc şu şeklide işlemiştir:

" İblis'le Hz. Mûsa Tûr Dağının yamacında karşılaştılar. Mûsa sordu: << Ey İblis, secde etmekten seni alıkoyan neydi? >> İblis cevap verdi: << Tek ma'bud davası. Eğer Âdem'e secde etseydim senin gibi olurdum. Biliyorsun, sana bir kerecik << bak şu dağa >> dendi de hemen bakıverdin. Oysaki bana bin kere secde etmekliğim emredildiği halde, inancıma olan sımsıkı bağlılığım yüzünden secde etmedim.

[385] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 110.
[386] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 112.

Mûsa dedi: << Fakat emre karşı gelmiş oldun! >> Cevap verdi: << Fakat o bir imtihandı. Emir değil! >>[387]

Burada görüldüğü üzere İblis suçundan beraat ettirilmiştirki, aslında suçlu değildir. Bu şekilde o aslında sınavı kaybetmemiş bilakis kazanmıştır.

Yezidi anlatımlarına baktığımızda da tasavvuftaki anlatımlara benzer bir durum görülmektedir. Allah Adem'in yaratılışını tamamladıktan sonra, Melek Tavus'a Adem için secde etmesini emreder. Burada adı geçen Melek Tavus'ta murad İslami kaynaklarda geçen İblis'tir. Secde etme ile ilgili sınav hakkındaki rivayetlerde iki farklı görüşe rastlamaktayız. Bunlardan birincisine göre Melek Tavus kibirlenerek secde etmeyi kabul etmez ve isyan eder. Buna gerekçe olarak ise "Şüphesiz ki ben nurdan yaratıldım. Adem ise topraktan yaratıldı." diyerek secde etmez. Bunun sebebi Adem'in -Melek Tavus'a göre- maddesel olarak daha düşük derecede olmasıdır. Bunun üzerine Allah ona kızar ve cennetten kovmak ister. Ancak çok geçmeden Melek Tavus'un acziyetini anlayıp bu yaptığından dolayı onu affederek makamında bırakır.[388]

Görüldüğü üzere burada hata işleyip akabinde affedilen bir Melek Tavus portresi karşımıza çıkmaktadır. Oysaki daha sonraki metinlerde bunun değişik versiyonlarını görmekteyiz.

İkinci anlatıma göre ise Allah, Adem yaratılmadan kırk bin sene önce meleklere hitaben: " Benden başkasına secde etmeyin." diye buyurur. Daha sonra Adem yaratılır ve ruhsuz, cansız bir kalıp şeklinde bekletilir. Bundan sonra Allah meleklere emrederek cansız haldeki Adem'e ruh üfürülmesini ister. Fakat ruh buna yanaşmaz ve der ki: "Bu kalıba girmeyeceğim, çünkü bu yeryüzünde fesat çıkaracak." Fakat ruh üflenir ve akabinde Allah meleklerden ona secde etmesini ister. Bu melekler Allah'ın başta yarattığı yedi melektir. Bunlardan altısı[389] secde eder. Fakat Azâzîl secde etmez ve Allah'a der ki: " Sana kimseyi ortak koşmam; çünkü sen bize senden başkasına secde etmememizi emretmiştin. Ayrıca o topraktan

[387] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 112.
[388] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 46.
[389] Secde edenler Cebrail, Azrail, Derdail, Şemnail, Mikail ve Azafil'dir. Bkz. Azad Said Sımo, **El-Yezidiyye**, Mektebetü İslami Yayınları, Beyrut 2001, s. 68.

ben ise nurdanım. Allah da ona: "Seni bu yüksek zekandan dolayı Meleklerin Tavusu yapıyorum."[390] diyerek onu ödüllendirir.[391]

Görüldüğü üzere Adem'e secde hususunda Melek Tavus'a iki ayrı ve aynı zamanda zıt bir rol üstlendirilmiştir. Hikayenin devamında ise bu defa Adem'in cennetten çıkarılması ile ilgili rivayetlerde farklılıklar bulunmaktadır. Yukarıda Adem'den intikam almak isteyen bir Melek Tavus varken Yezidiler onu bu günahtan da temize çıkararak ona yine farklı bir rol biçmişlerdir. Bu rivayetlerde İblis'in masum gösterilmesi ise görüldüğü üzere tasavvufi metinlerle paralellik arz etmektedir. Bu konunun ayrıntılarını İblis başlığı altında ayrıntılarıyla vermeye gayret göstereceğiz.

2.2.3. Hz Adem'in Cennetten Çıkarılması

Dinlere ait mitolojiler tetkik edildiğinde görülmektedir ki Hz Adem'in nasıl yaratıldığından ziyade nasıl cennetten çıkarıldığı mevzu bahis edilmektedir. İnsanların yeryüzüne inerek çoğalıp ikamet etmesine sebep olarak gösterilen ilk hatanın işlendiği bu hadise birçok farklı ve ilginç rivayetleri içerisinde barındırmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere İsrailiyyat burada da kendisini göstermiş olup İslami oluşumlarda tesirleri belirgin bir şekilde hissedilmiştir.

Tasavvufta anlatıldığı üzere Alah-u Teâlâ Hz. Adem'i yarattığı vakit melekleri secde ettirmiştir. Daha önce açıkladığımız üzere iblis secde etmediği için de kovulmuştur.

Allah-u Teâlâ Hz. Adem'e bir çok ikramda bulunmuştur. Cennetin nimetlerini O ve eşi Havva'ya sunduğu halde yalnızca bir ağacı onlara yasak kıldığını başta Kur'anı Kerim'de görmekteyiz. Bu ağaç, Eflaki'ye göre buğday ağacıdır.[392] Allah bu ağaçtan yedikleri takdir de Adem ve Havva'nın zalimlerden olacağını beyan etmiştir.[393] Âdem (as)'de: "Ya Rab, ahdini kabul ettim" diyerek söz

[390] Yezidilere göre Allah Çarşamba günü Azazil'i Melek Tavus makamına getirmiştir. Bundan dolayı Çarşamba günü Yezidiler'de kutsaldır. Nitekim Yezidiler'de Nisan ayının ilk Çarşambası da yılın başı olarak kutlanmaktadır. Bkz. Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 68.
[391] Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 68.
[392] Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 513.
[393] Bkz. Bakara, 2/30-32.

vermiştir.[394] Fakat Hz. Adem ve Havva o ağaçtan yemiştir. Bu konu birçok dini metinlerde işlenmiştir.

Konunun Tevrat'ta, İslami literatüre ve Yezidi metinlerine yakın bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Oradaki anlatıma göre Adem ağaçtan yediğinden ötürü Tanrı ona bunu neden yaptığını sorarak kızar. O ise bunu Havva'dan dolayı yaptığını söyler. Bunun üzerine Tanrı Havva'ya "Bu yaptığın nedir?" diye sorar. Havvada kendisini yılanın aldattığını ve bu yüzden o ağaçtan yediğini söyler. Tanrı bunun üzerine, yılanı lanetleyerek karnı üzerinde yürüme, ömür boyu toprak yeme ve kadının zürriyeti ile arasına düşmanlık koyma ile cezalandırır. Kadını ise doğum acısı ve kocaya tabi olma ile erkeği de toprağa dönünceye kadar rızkını alnının teriyle kazanması ile cezalandırmıştır.[395]

İslami kaynaklarda ise bu konu şu şekilde ele alınmıştır. Hz Adem'e olan izzet ve ikram karşısında İblis bu durumu çekemeyip onları bulundukları yerden çıkarmayı düşünmüştür. Fakat -bazı klasik tefsir ve kısası enbiyalarda geçen- bazı rivayetlere göre cennete girmek için fırsat kollayan İblis'i cennet bekçileri içeriye koymazlar. İblis'in cennete nasıl girdiği hususunda da çok farklı hikayeler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi İblis'in yılan kılığına girip onları kandırmasıdır.[396] Başka bir hikayeye göre ise İblis cennetin kapısında beklerken kendisinin yakın arkadaşı yılan[397] çıkagelmiş ve İblis'in "Senin ağzının içinde cennete girebilir miyim?" ricasına "Hay hay" diyerek onu cennete sokmuştur.[398] Bir diğer rivayette ise İblis Hz. Adem ile Havva'nın cennette en güzel şekilde ağırlandığını duyunca kıskançlık krizine girer ve "Yazıklar olsun! Ben kaç bin senedir Allah'a kulluk ettiğim halde cennet yüzü görmedim; bu adam daha dün yaratıldığı halde Allah ona cennette keyif çattırıyor ..." diye söylenir. Sonra da cennetin kapısının önünde hile ile Âdem'i oradan çıkarmak için beklemeye başlar. Bir yandan da ibadetle meşgul olur ki, artık herkes tarafından halis bir kul olarak tanınır. Bu bekleyiş üç yüz sene

[394] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 40.
[395] Joseph Campbell, **Batı Mitolojisi**, Kudret Emiroğlu (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 33-34.
[396] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 40.
[397] O zamanlar yılanın dört bacaklı olup Horasan devesi görünümüne sahip olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Mustafa Öztürk, Âdem, Cennet ve Düşüş, **Milel ve Nihal Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, 2004, s. 160-161.
[398] Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, **Kısasu'l-Enbiya(Araisu'l-Mecalis)**, Mektebetu'l Cmuhuriyeti'l Arabiyyeti, Kahire 2000, s. 29.

sürer.[399] Bu uzun bekleyişten sonra cennet kapısından birisi çıkagelir. Bu çıkıp gelen Tavus kuşudur. İblis Tavus'u karşısında görünce kim olduğunu sorar. O da cennet kuşlarından biri olduğunu söyler.[400] İblis onu bir şekilde kandırır.[401] Tavus ise İblis'e, kendisini içeriye koyamayacağını ve buna Allah dışında yalnızca bir kişinin muktedir olduğunu söyler. O kişi Hz. Adem'in yardımcısı olan yılandır. O ve yılan, birlikte İblisi cennetin içine gizlice götürürler.[402]

İblis, yılan ve tavus üçlüsünün Adem ve Havva'nın cennetten çıkarılışında etkin rol oynadıkları görülmekle beraber bunun nasıl olduğu konusu farklı rivayetlerle anlatılmaktadır. Kâşânî ve İbn Arabî'ye göre de bunlar cennetten kovulmada etkili olmuşlardır. Ona göre Hz. Adem ve Havva cennette dolaşırken bir tavus görürler ve evvela Havva sonrasında Hz Adem ona yanaşırlar. O sırada cennet duvarının arkasından bir yılanın kuyruğuna tutunarak cennete çıkmış ve Hz. Adem ve Havva'yı vesveselemiştir.[403]

İblis, bu ağacın meyvesini yemeleri için Hz. Âdem ve Havva'ya telkinde bulunduğunda Havva hemen inanmasına rağmen Hz. Âdem yemeye ilk önce yanaşmaz. Havva ısrar eder ve kendisi yasak ağaçtan bir yemiş koparark yer. Havva, Hz. Âdem'e tabi olduğu için ona bir şey olmamıştır. Sonra Hz. Âdem'e

---

[399] Sa'lebî, **Kısasu'l-Enbiya**, s. 29-30.

[400] Kuşların Cebrâili olduğu Attâr'ın eserinde rivayet edilmiştir. Başka bir yerde kuşların başkanı olarak geçmektedir. Bkz. Sa'lebî, **Kısasu'l-Enbiya**, s. 29. Attar; **Mantık al-Tayr**, s. 66.

[401] Tavus geldiği vakit İblis O'na: "Ey Kerim bir şekilde yaratılan, sen kimsin? İsmin ne? Senden daha güzel bir mahluk görmedim". Tavus: "Ben ben cennet kuşlarından birisiyim. Adım Tavus." Bunun üzerine İblis ağlamaya başlar. Tavus: " Sen kimsin ve neden ağlıyorsun?". İblis: " Ben kerrubiyyun meleklerindenim. Güzelliğini kaybedeceğine üzüldüğüm için ağlıyorum." Tavus: "Ben mi kaybedeceğim? Ne için?". İblis: "Evet. Sen yok olacaksın. Ebedilik ağacından yiyen canlılar dışında herkes yok olacak. Ebedilik ağacından yiyenler ise ebedi olacaklardır." Tavus: "Nerede o ağaç?" İblis: "Cennet'te". Tavus: "Yerini kim gösterebilir?" İblis: " Beni içeriye koyarsan sana gösterebilirim." Tavus: " Seni cennete nasıl girdirebilirim? Orası öyle bir yerdir ki, Allah'ın ve Cennet'in bekçilerinin izni olmadan kimse giremez ve çıkamaz. Yalnızca Allah'ın yarattıkların birini sana söyleyeceğim ki ancak o bu işe muktedirdir. O da Adem'in hizmetkarıdır." İblis: "Kimdir O ?" Tavus: "Yılan" İblis: " Acele et. Çünkü biz sonsuz mutluluğa sahip olacağız." Tavus bunun üzerine yılanın yanına gelerek İblis'i ve ondan duyduklarını anlatır. Bu şekilde onu içeriye almaya karar verirler. Sa'lebî, **Kısasu'l-Enbiya**, s. 29-30.

[402] Sa'lebî, **Kısasu'l-Enbiya**, s. 30.

[403] Kâşânî, s. 25; İbn Arabî, **Tefsir-i Kebir/ Te'vilât**, s. 61.

"Bak, yedim de bir şey olmadı." diyerek bir yemiş daha koparıp Hz. Âdem'e uzatır. Hz. Âdem onun ısrarına dayanamayıp yemişten yer.[404]

Tüm bu olanların neticesinde Allah-u Teâlâ onları cezalandırır. Verilen cezalar Tevrat'ta zikredilenler ile uyumludur. Buna göre o zamana kadar deve gibi ayakları olan yılana yerde sürünme cezası verilir. Havva, hayız olma ve daha başka cezalara çarptırılır. Hz. Adem de cennetten çıkarılma, İblis'in Adem'in çocuklarına musallat kılınması ve daha başka cezalar ile cezalandırılır. Allah, Tavusu da cennetten çıkarır ve meskenini sulu yerlerde ve rızkını yerde yaratır.[405]

Envâr-ül Aşıkîn de geçen ifadelerde Allahu Teâlâ daha sonra Âdem'i tevbe kapısından geçirip Hindistan'da Serendib'e, Havva'yı rahmet kapısından Cidde'ye indirmiştir. İblis'i lânet kapısından çıkarıp atmış ve Tavus'u da gazap kapısından çıkarıp çöllere bırakmıştır.[406]

Attar eserinde Tavus'un nedametini hikaye formatında işlemiştir. Tavus burada pişmanlığını vurgulayarak " Bir yerde benimle çirkin yılan dost oldu da bu yüzden horlukla cennetten sürüldüm. Cennete karşılık bana halvet bucağını verdiler. Ayağım, ayağıma şiddetli bir bağ kesildi." demiştir. Attar Tavus'un nihai amacının cennet olduğunu özellikle belirtmiştir.[407]

Yezidi metinlerine baktığımızda ise tıpkı secde hususunda olduğu gibi bu konuda da farklı rivayetler bulunmaktadır. Yukarıda Melek Tavus'un Adem'e secde etmemesiyle ilgili birinci aktarımda bahsedildiği gibi Melek Tavus cezalandırılır ve bundan sonra Adem'den intikam almak ister. Tasavvuftaki anlatıma paralel olarak Adem'in saf ve gaflet anından yararlanarak onu, buğday ağacından yemesi için kandırır. Bunu yaparken ona "Bu sonsuzluk ağacıdır. Eğer bunu yemezsen sonsuz olamayacaksın" diyerek ikna eder. Adem'de onun tuzağına düşerek o ağaçtan yer.[408] Burada tıpkı tasavvufta olduğu gibi İblis'in çekememezliği ve sonucunda intikam alması söz konusu olmuştur.

---

[404] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 40-41; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Camiul-Beyan**, c.1, Müessesetü'r-Risaleti, Beyrut 1994, s. 177-178.
[405] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 41-47.
[406] **Envâr-ül Aşıkîn**, s. 47.
[407] Attar, **Mantık al-Tayr**, s. 66.
[408] Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 46.

Anlatım bu şekilde verilirken Yezidiliğin senkretik yapısı burada da kendisini göstermiş olup farklı rivayetler bulunmaktadır. Diğer bir rivayete göre, Allah evreni yarattıktan sonra Melek Tavus'u Firdevs'in ortasında, Ayn'ül felek[409] adı verilen, içi ilahi kudretle dolu yere koyar. Melek Tavus'un her sabah Levh-i Mahfuz[410]'dan Allah'ın emriyle bir talimat alması zorunlu kılınır.[411]

Melek Tavus bir Pazar günü Levh-i Mahfuz'un kapısını açar. Allah ona bir emirde bulunur. Orada Allah Teala'nın kendisine avucuyla bütün denizlerin suyunu ölçmesini emrettiğini görür. İlk önce bunu yapamayacağını düşünür fakat Allah emri tekrar edince gider ve bu emri başarı ile yerine getirir. Bu şekilde her gün Levh-i Mahfuz'da onun yapması için bir emir[412] görülür. Dördüncü gün Levh-i Mahfuz'da Adem'in suretinin ateş, hava ve sudan yaratması emir olunur. Bunun üzerine Melek Tavus bunu da yaparak Adem'e şekil verir. Perşembe günü ise Allah Melek Tavus'a Adem'in kulağına bir alet[413] ile üç kere üflemesini emreder. Melek Tavus'un Adem'in kulağına seslenmesi ile Adem hemen ayağa kalkar.[414]

Cuma günü ise Bari Teala Levh-i Mahfuz'da Adem'i Firdevs cennetine koymasını emreder. Adem orada kırk yıl kalır. Melek Tavus, Adem'in üzerinde müdebbirdir -Allah'ın emri üzerine-. Daha sonra Havvada yaratılır ve onlar Firdevs'te beraber ikamet ederler. Bir süre sonra Melek Tavus Levh-i Mahfuz'da Allah'ın emrini görür ki, bu emir Adem ile Havva'nın cennetten çıkarılmasıdır. Çünkü artık vadeleri dolmuştur. İnsanoğlunun döllenmesi gerekmektedir. Melek Tavus bu emirden dolayı Adem'i buğday ağacı ile doyurur ve bu şekilde onu Firdevs'ten çıkararak yer yüzüne indirir.[415]

Görüldüğü üzere burada Melek Tavus Allah'ın sağ kolu olan bir rol üstlenmiştir. Hatta Adem'i yer yüzünde gaflet uykusundan uyandırıp ona beşeri işleri

---

[409] Levh-i Mahfuz'un ortasındaki yer. Bkz. Adnan Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.
[410] Bütün nesne ve olaylara ilişkin İlâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap. Burada ise daha çok bir yer anlamına gelmektedir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz**", DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 2003, c.27, s. 151.
[411] Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 2.
[412] İkinci gün yeryüzünü karışıyla ölçmesi, üçüncü gün ruh hazinelerine gitmesi emrolunur. Bkz. Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.
[413] Klarnet yahut zurna gibi bir alet. Bkz. Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.
[414] Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.
[415] Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.

öğreten de odur. Nitekim Adem gaflet uykusundan uyandığında Melek Tavus'u karşısında görür ve teşekkür etmek için kim olduğunu sorar. O'da der ki : " Benim adım muallim ve müdebbirdir."

İlk naklettiğimiz hikayede hatası affolunan Melek Tavus'un hatası bu hikayede silinmiş onun yerine kademesi yükseltilerek sorumluluk Tanrı'ya verilmiştir.

Tasavvuf ve Yezidi metinlerine bakıldığında görülmektedir ki, İblis'in Hz Adem'e secde etmemesi ve bundan dolayı suçlanmaması, ardından Hz. Adem'in cennette ikametinin İblis tarafından sonlandırılması, yasak ağacın buğday ağacı olması konuları benzerlik göstermektedir. Ayrıca tasavvufta işlendiği şekliyle İblis'in cennete girmek için yılan ve Tavus kuşundan yardım alması, Yezidi kutsal mekanında bulunan yılan sembolü düşünüldüğünde dikkat çekicidir.

2.3. MELEKLER İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Yezidi inancının tasavvuf geleneğinden kopan bir unsur olarak günümüze kadar geldiğini gösteren en önemli belirti her iki oluşumun İblis'e –Azazil Meleği- bakış açısındaki benzerliklerdir. Bizde tezimizin ana temasını oluşturan konulardan birisi olan "Melekler" kavramını bu başlık altında ele almaya gayret göstereceğiz. Bu kısımda Melek Tavus'un ne olduğu, gerek tasavvufta gerekse Yezidiler de neyi ifade ettiği açıklanacaktır. Ayrıca Melek Tavus'la ilgili anlatımlardaki benzerlik ile paralelliklere vurgu yapılacaktır.

2.3.1. Yezidiler'de Melekler

Yezidi kültüründe melek kavramı önemli bir yere sahiptir. Nitekim Mushefa Reş'te geçtiği üzere Tanrı'nın ilk yarattığı şeylerden birisi de meleklerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Yezidi metinlerine baktığımızda Tanrı'nın haftanın yedi gününde yedi -bazı rivayetlere göre altı- melek yarattığını görmekteyiz.[416] Bunlar, Pazar gününden başlamak üzere, Azazil, Darda'il, İsrafil, Cebrail, Azrail, Semna'il ve

[416] "Tanrı'nın Faalliği, İnci ve Ondan Meydana Gelenler" başlığına bkz

Nura'il'dir. Fakat ruh göçü inancına sahip Yezidiler'in sözlü kültürlerinin süreç içerisinde uğradığı değişimler, burada da etkisini göstermiştir.[417]

Konuya başlamadan önce şunu belirtmemiz gerekir ki, Yezidi kültüründe ruh göçü pratik anlamda etkisini yoğun olarak göstermektedir. Yezidiler'e göre ölülerin ruhları, hak ettiklerine göre ya cennete ya da cehenneme gider; ancak genellikle dünyaya başka bir bedende, kimi zaman hayvan bedeninde olmak üzere yeniden gelirler.[418] Bu durum Yezidi Qewl ve Çiroklarında geçen aynı pozisyonda farklı isimlerin dile getirilmesi hususunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Nitekim aşağıda ilah-melek-insan üçlüsünün Yezidi literatüründe sıklıkla yer değiştirdiğini örneklerle açıklayacağız.

Yezidi inanışına göre, Tanrı'nın ilk yarattığı melek, Azâzil; yani Melek Tavus'tur. Diğer meleklerin isimleri ise metinlerde değişkenlik göstermekle beraber çoğu zaman aynı kişilerdir. Bunlar Şemsedin, Fexredin, Secadin, Nasırdin ve bazen de Şeyh Hesen ve Şeyh Adi'dir. Bu yedili grup yaratıldıktan sonra kâseden içip dünyaya gelmişlerdir. Bunun neticesinde söz konusu melekler dünyanın padişahı olmuşlardır.[419]

Yedileri oluşturan meleklerden dördü çoğu zaman ayrı bir grup olarak, "Dört Dost" ya da "Melek" olarak tarif edilmektedir. Ayrıca bu dörtten her birinin dört elementle ilişkisi olduğu da söylenmektedir. Bu kişiler ise Ezdina Mir'in dört oğlunun adlarıdır: Şemsedin, Fexredin, Secadin ve Nasırdin.[420] Her ne kadar Yezidi metinlerinde bu ve diğer meleklerden övgü ve saygı ile bahsediliyor olsa da hiç şüphesiz bunların içinde Melek Tavus çok büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Melek

[417] Yezidi inanç esaslarından bir diğerini ise tenasüh inancı Sâbiîliğin etkisiyle geçtiği söylenmektedir. Yezidiler insan ruhunun bu dünyada işlediği kötülük veya iyiliklere göre bir başka insana veyahut da başka bir hayvana geçtiğine inanmaktadırlar. Bu inanca göre cehennem bu dünyada yaşanmaktadır. Kötü insanlar eşek, köpek, domuz veya başka hayvanların suretinde inkarne olduktan sonra belli bir süre acı çeker ve sonra tekrar insan olurlar. Fakat bununla beraber Yezidi kutsal metinlerinde cennet ve cehennem inançlarına rastlanmaktadır. Kaynaklara bakıldığında cennet ve cehennem inancının eskiden var olduğu, bunların inkarının ise süreç içerisinde meydana geldiği görülmektedir. Bilgi için Bkz. Lescot, **Yezidiler**, s. 61; Adnan Bülent Baloğlu, "Tenâsüh", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2011, c.40, s. 444; Bozan, **Şeyh 'Adî b. Müsafir**, s. 32.

[418] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 67.

[419] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 58. Ayrıca Kâse için Bölüm II."Yezidi Metinlerinde Geçen Diğer Bazı Tasavvufi Kavram Ve Simgeler" başlığına bkz.

[420] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 58; **Qewlê Hezar û Yek Nav**, s. 140.

Tavus'a -şeytan yahut iblise- kesinlikle laneti kabul etmezler. Hatta bunu çağrıştıran bazı kelimeleri dahi kullanmak yasaktır.[421] Bu noktada Melek Tavus'a yapılan lanete karşı çıkma nasıl meydana gelmiştir sorusu akla gelmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde söylenebilir ki, İblis'i lanetlemeye karşı çıkma ve onu benimsemenin arkasında tasavvufi bir düşünce biçiminin olması muhtemel görünmektedir. Zira on sekizinci yüzyıla kadar Yezidiler'e karşı Melek Tavus yahut şeytana tapma ile ilgili bir itham bulunmamaktadır. Oysa tasavvuftaki İblis ile ilgili anlatılar daha eskiye dayanmaktadır. Yezidiler'in diğer insanlar tarafından dışlanmasına sebep olan Melek Tavus'un konumu bu yüzden ayrı bir önem arz etmektedir. Bundan ötürü Melek Tavus'u ayrı bir başlık içerisinde ele almayı uygun gördük.

2.3.1.1. Melek Tavus ve Yezidi İnancındaki Yeri

Arapça bir kelime olan Tavus, yüz güzelliği ve tazelik anlamlarına gelmektedir. İbadetinin çokluğuyla ve yüzünün güzelliğiyle meşhur olan -cennetten kovulmadan önce- ayrıca cinlerden olmasına rağmen meleklerle beraber olan İblis'e Yezidiler bu ismi vermişlerdir.[422] Tavus lafzı İblis'in vasıflarını ihata ettiği için bu ifadeyi kullandıkları düşünülmektedir.

Yezidi inancında önemli bir yere sahip olan Melek Tavus Hristiyanlık ve İslamiyet'teki Şeytan'dır.[423] Fakat daha önce belirtildiği üzere Yezidiler'de eytan ve İblis terimleri kullanmak yasaktır. Çünkü onlara göre bu isimler, Müslümanlar'ın peygamberlerinin nefret ettiği Melek Tavus'a kara çalmak için Müslümanlar'ın kullandıkları küfürlü adlandırmalardır.[424] Bu konudaki hassasiyetleri malum iken aynı zamanda Yezidilerin taptıkları bütün güçler arasında en çok da Melek Tavus'un niteliği problem oluşturmaktadır.[425] Onun hakkında karışık ve birçok varyantı olan efsaneler dile getirilmektedir.

---

[421] Bunun, yani lanete karşı çıkışın arkasında ise "Yezid'e lanet edilmesine" karşı bir tepki olması mümkündür. Nitekim bir dönem alimler de içerisinde olmak üzere Yezid'e pekçok kesim tarafından lanet edilmiştir. Hala günümüzde "Yezid" isminin çocuklara verilmemesi, ahlaken kötü olan kişiler için "Yezidi" tabirinin kullanılması bunun etkilerini gösteren sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yezidiler'de Yezid'e lanete karşı çıkış, zamanla İblis'e lanete karşı çıkışa dönüşmüş olması muhtemel görülmektedir.

[422] Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 62.

[423] Lescot, **Yezidiler**, s. 44.

[424] Lescot, **Yezidiler**, s. 44.

[425] Lescot, **Yezidiler**, s. 44.

Bu varyantların birinde geçen rivayetlere göre, Tanrı melekleri yarattıktan sonra Melek Tavus'u onlara başkan yapmıştır.[426] Her ne kadar *Mushefa Reş*'te alemin idaresi Cebrail'e verildiği söyleniyorsa da bu daha sonraki metinlerde Melek Tavus diye geçmektedir.[427]

Yezidiler'in önemli kutsal kitaplarından olan *Kitabu-l Cilve*'de ise Melek Tavus'un başka bir yüzü karşımıza çıkmaktadır. Burada Melek Tavus halka şu şekilde seslenir:

"Ben ki vardım, varım, sonsuza dek var olacağım; tüm yaratılmışlara hükmüm geçer, tüm olaylar ve benim erkim altındaki varlıklarla ilgili her şey, benim buyruğumla olur. Kim buna inanır da gerektiğinde beni çağırırsa, ben hemen onun yanındayım, benim var olmadığım hiçbir yer düşünülemez."[428]

Birkaç satır ilerde ise "Başka hiçbir Tanrı, benim işlerime ve yaptıklarıma karışamaz: Ben neye karar verirsem, o olur."[429]

Burada görüldüğü üzere Yezidiler Melek Tavus'u ilah olarak kabul etmektedirler. Bu duruma rağmen fikir olarak iç içe geçmiş metinlerinde Melek Tavus ve diğer melekler Tanrının yarattığı varlıklar olarak geçmektedir. Bu durumu belki şu şekilde izah edebiliriz: Tanrı yaratılışın başında altı ilah yarattı. Bu yaratılan Tanrılar Allah'ın özünden ve nurundan meydana geldi. *Mushefa Reş'te* bu bir lambanın başka bir yanan lambadan yakılmasına benzetilmektedir.[430] Yani bu altı Tanrı'nın hepsi öz olarak birdir.

Hepsi öz olarak bir olmasına rağmen daha öncede belirttiğimiz üzere Melek Tavus onlardan ayrı bir konuma sahiptir. Yezidiler Melek Tavus'un alemde mutlak bir saltanatının olduğu düşüncesindedirler. Tanrı'nın hilafına dahi olsa, Melek Tavus

[426] **Mushefa Reş**, s. 353.
[427] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 116.
[428] **Kitab el-Cilve**, s. 349.
[429] **Kitab el-Cilve**, s. 350.
[430] **Mushefa Reş**, s. 356.

diğer ilahların yapamadığı şeyleri yapmaya muktedirdir.[431] Bu konuda hikayeler rivayet ederler. Bu hikayelerden birisi şudur:

"Allah Meryem oğlu İsa'ya kızdı. Onu alıp yeryüzüne inerek bir kuyuya koydu ve kuyunun ağzına büyük bir taş bıraktı. Bu fakir İsa burada açlık, susuzluk çekerek yalnız bir şekilde kaldı. Tanrılar'ı sıra sıra çağırmaya başladı. Onlardan hiçbiri Allah korkusundan cevap veremedi. En sonunda İsa'nın aklına Melek Tavus geldi. Bu defa onu yardıma çağırdı. Melek Tavus sesi duyduğunda yere indi ve onu kuyudan çıkardı. Daha sonra İsa'yı göğe çıkardı. Allah celle celaluhu İsa'yı gördüğünde ona sordu: Seni kim çıkardı? Meryem bin İsa dedi ki: Beni Melek Tavus çıkardı. Allah ona dedi ki: Tasalanma! Çünkü Melek Tavus Benim yanımda azizdir. Ona hiçbir şey zor değildir. Diğerleri emrimden dolayı seni hapsolunduğun yerden çıkarmaya cesaret edemediler."[432] Şayet bu rivayetler doğru kabul edilirse, Yezidi inancında Melek Tavus'un her şeye gücü yeten bir ilah olduğunu söylemek mümkündür.

Melek Tavus'a ilah rolünü veren hikayeler dışında başka roller atfeden anlatımlarda mevcuttur. Melek Tavus ile ilgili metinlere bakıldığında, cennette Adem'le ilişkilendirilen karakterler de karşımıza çıkmaktadır. Karakterler diyoruz çünkü bu bağlantı ile ilgili farklı hikayeler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Allah alemi ve sonrasında Adem'i yaratmıştır. Allah Adem'in nasıl bir hayat süreceği ile ilgili konuda yetkiyi Melek Tavus'a vermiştir. O da bu şekilde bir karar alarak Adem'in yeryüzüne inmesine sebep olmuştur.[433] Yezidi klasik metinlerinde geçen hikaye yaklaşık olarak bu şekildedir. Burada görüldüğü üzere Melek Tavus Allah'ın en önemli yardımcısı rolündedir.[434] Adem'i günaha sokan kişi olsa da, bunu Allah'ın emri ile yapmıştır. Başka efsanelerde ise Melek Tavus'a daha da önemli bir rol atfedilmektedir. Bu hikayenin varyantlarından birinde geçen bilgiye göre insanın bedenini toprak, ateş, suyla şekil veren odur. Adem'e ruh veren -kulağına üfleyerek- yine odur.[435]

---

[431] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 116.
[432] Deveci,**el-Yezidiyye**, s. 116-117.
[433] Bölüm II, Hz. Adem'in Yaratılışı başlığına bkz.
[434] Lescot, **Yezidiler**, s. 49.
[435] Lescot, **Yezidiler**, s. 51-52.

Bu kadar önemli ve göz önünde olan Melek Tavus tüm bunlardan önce, daha yaratılışın başında, diğer melekler gibi sıradan bir melektir. Allah tüm melekler içinde onu seçerek kendisine yardımcı olarak alır. Ona itaati diğer tüm meleklere farz kılar. Çok yüksek derecelere terfi eden Melek Tavus, bu durumdan ötürü kibirlenmeye başlar. Haddi aştığından dolayı Allah ona kızar ve cehennem ateşine atar. Melek Tavus burada azap ve acılar içinde yedi bin sene kalır. Bu zaman zarfı içinde o kadar çok ağlar ki gözyaşlarından yedi kâb kâse[436] dolar. Bundan sonra Allah onu affeder ve onu tekrar Firdevs[437] cennetinin en yüksek derecesine getirir[438]. Melek Tavus'u en iyilerin ve azizlerin makamına yükseltir ve kendisine yakın kılarak mülküne ortak eder.[439]

Görülmektedir ki, Yezidi metinlerine bakıldığında Melek Tavus ile ilgili anlatımların birbirinden farklı olduğu ortadadır. Bir yerde İlah olarak ele alınırken, başka bir yerde Allah'ın sağ kolu olan bir melek karşımıza çıkmaktadır. Sözlü kültürle inanç sistemlerini oluşturmuş olan Yezidiler, çevreden aldıkları farklı hikayeleri bazen kendilerine uyarlamış, bazen de karıştırarak sistemsiz hikayeler meydana getirmişlerdir. Bunun yanı sıra hikayelerde Melek Tavus'a itibarını geri kazandırma çabası da görülmektedir. Burada ise akla hiç şüphesiz İblis ile ilgili farklı yaklaşımlarıyla bir dönem öne çıkan tasavvufî düşünce ve mutasavvıflar akla gelmektedir.

2.3.2. Azazil Meleğine Yaklaşım Açısından Yezidilik ve Tasavvuf

Yezidi inancında yaratılan ilk dört melekten biri olan Azazil, Melek Tavus'un diğer bir adını oluştururken; tasavvuf geleneğinde Azazil, İblis'i ifade etmektedir.

[436] Hak Teâlâ Melek Tavus'un gözyaşı ile dolu olan yedi kasenin cehennemin bir köşesinde saklanmasını ister. Ta ki Şeyh Adî yeryüzünden gelip ümmetini yakan cehennem ateşini söndüreceği zamana kadar. Bkz. Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 46.

[437] Firdevs: Cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biri. Bkz. M. Sait Özervarlı, "Firdevs",**DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1996, c.13, s. 23.

[438] Melek Tavus affedilip eski yerine döndüğü zaman diğer melekler onunla alay edip eğlenirler. Melek Tavus onları Hak Teâlâ'ya şikayet eder. Allah'da bu durumdan ötürü onlara kızıp lanetler. Bkz. Demlûcî, **el-Yezidiyye**, s. 45.

[439] Demlûcî, **el-Yezidyye**, s. 45.

Yani Azazil ifadesi kullanıldığında her iki grupta da aynı çağrışım meydana gelmektedir.[440]

Yezidilikte Azazil'in -Melek Tavusun- daha önce kibrinden ötürü cezalandırılıp tekrar bağışlandığı hususu ele alınmıştı. Bu rivayet Adem'in yaratılışından öncesini anlatmaktadır. Yani Melek Tavus ilk cezasını aldığında ve akabinde affedilip cennete tekrar yerleştirildiğinde insan hala yaratılmamıştır. Ademin yaratılışından sonra ise Melek Tavus'un secde etmeme hususu, Yezidi teolojisini öyle çok meşgul etmiş olacak ki önceleri pişman olan bir melek tasavvuru var iken sonraları bu hikaye daha da değişip görev biçimine dönüşecektir. Bu konu ile ilgili hikayeye göre Allah evreni yarattıktan sonra Melek Tavus'u Firdevs'in ortasında, Ayn'ül felek[441] adı verilen, içi ilahi kudretle dolu yere koyar. Melek Tavus'un her sabah Levh-i Mahfuz'dan Allah'ın emriyle bir talimat alması zorunlu kılınır.[442] Aldığı emirler doğrultusunda bir gün Adem ile Havva'nın cennetten çıkarılması emrolunca Melek Tavus bir şekilde onları Cennet'ten çıkarır.[443]

Görüldüğü üzere burada Melek Tavus, Allah'ın sağ kolu olan bir rolü üstlenmiştir. Hatta Adem'i yer yüzünde gaflet uykusundan uyandırıp ona beşeri işleri öğreten de odur. Nitekim Adem gaflet uykusundan uyandığında Melek Tavus'u karşısında görür ve teşekkür etmek için kim olduğunu sorar. O'da der ki : " Benim adım muallim ve müdebbirdir."

Naklettiğimiz hikayeler göz önüne alındığında Adem'in cennetten çıkaran Melek Tavus'un bu hatası da silinmiş onun yerine kademesi yükseltilerek sorumluluk Tanrı'ya verilmiştir. Tüm bunlar ise Melek Tavus'un konumu açısından Yezidi literatüründe fazlaca yer işgal ettiğinin en önemli göstergelerindendir.

Burada şu konuyu da zikretmemiz gerekir ki, o da Yezidilerde Melek Tavus'la ilgili olarak meydana gelen kutsallık, sevgi, benimseme ve sahip çıkma beraberinde hassasiyeti de getirmiştir. Yezidiler Şeytan kelimesinden muradın Melek Tavus olduğunu bilmelerine rağmen bu ismin kullanılmasına asla tahammül

---

[440] Yezidlerdeki kullanım için bkz. Mushefa Reş, s. 353; İslam literatüründeki kullanım için bkz. Salih Tuğ, "Azâzîl",**DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c.4, s. 311.
[441] Levh-i Mahfuz'un ortasındaki yer. Bkz. Adnan Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.
[442] Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 2.
[443] Bkz. Zengin, **Yezidi İnanç ve Adetleri**, s. 3.

etmezler. Şeytan kelimesini yahut onu çağrıştıran sözcükleri hatta aynı vezindeki kelimeleri dahi kullanmazlar. Bunu -meçhul- bir şahsa kullanılan pis ve kötü bir sıfat olarak değerlendirmektedirler.[444] Bu konudan çok rahatsız olduklarını İslami kaynaklarda bulunmayan fakat kendilerinin anlatageldikleri bir hikayeyle görebilmekteyiz. Anlatılan efsaneye göre bir seferinde Muhammed cennete çıkar. Orada Allah'ı, Melek Tavus'la ve diğer meleklerle büyük bir toplantı halinde bulur. Konuşmaya katılmak ister; ama Melek Tavus, basit bir ölümlü olan Muhammed'in fazlalık teşkil ettiğini ifade eder. Ardından da ona çekilmesini emreder. Muhammed ona kabaca cevap verir. Melek Tavus ise bundan dolayı öfkelenir ve onu tutup yeryüzüne fırlatır. Düştüğü yerden kalkan Muhammed, öfkeden çıldırmış bir halde meleğe bu ismi takar. O zamandan beri Müslümanlar ona böyle hitap ederler.[445]

Yezidiler'in bu ve bunları çağrıştıran diğer başka kelimeleri, Melek Tavus ile Muhammed arasında ki husumetten dolayı kesinlikle kullanmamaktadırlar. . Onlara göre Melek Tavus, meleklerin en güçlüsü ve en iyisidir; bu yüzden de daha çok ona dua etmektedirler.[446]

Görülmektedir ki Melek Tavus, Yezidi inancında önemli bir yere sahiptir. Çünkü Melek Tavus Tanrı ile Yezidiler arasındaki bir aracı melektir ve insanları doğrudan doğruya Tanrı'ya götüren, Tanrı'dan bağımsız fakat Tanrı'nın karşıtı olmayan bir karakterdir.[447] Yezidi inancına göre şeytan, Tanrı'ya olan gerçek sevgisinden dolayı secde etmemiştir.[448] Bu şekilde sınavı kaybeden değil aslında kazanan olmuştur.

Yezidiler'in Melek Tavus hakkında bahsedilen rivayetler her ne kadar onları Şeytana tapıyormuş gibi göstermiş olsa da; aslında tasavvufi çevrelerde bir dönem çok fazla konuşulup tartışılmıştır. Bunun neticesinde o çağın önemli sûfîlerine ait bu konuyla ilgili çok dikkat çekici tespitler bulunmaktadır.

---

[444] Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 66-67.
[445] Lescot, **Yezidiler**, s. 45.
[446] Lescot,**Yezidiler**, s. 44.
[447] Birgül Açıkyıldız Şengül, "**Êzidîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi**",**Kürt Tarihi**, Sayı: 15, s. 11-12.
[448] Şengül, "**Êzidîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi**", Sayı: 15, s. 13.

İlk olarak böyle bir tespitte bulunabilmek için Yezidiler'in Melek Tavus diye bahsettikleri; Müslümanlar'a göre Şeytan yahut İblis'in sınav, hata, ceza, aşk kavramlarında nasıl yer aldığı ve bu bölümleri nasıl geçtiğine bakmamız gerekmektedir.

Şeytanın cezalandırılmasının tasavvuftaki kader inancı ile uzlaştırılması geleneği Sufi Sehl bin Abdullah Tüsterî ile başlamaktadır. Tüsterî'ye göre şeytan kendisinin arkadaşı ve ustasıdır.[449] Fakat İblis'in lanetlenmesi meselesini eserinde açık olarak işleyen ilk kişi olarak Hallac-ı Mansur'u görmekteyiz. Hallac'ın şeytan konusundaki fikirleri daha öncede belirtildiği üzere çok dikkat çekicidir.

Hallac'a göre her yaratılışın temelinde var olan isyan ezelden ebede iki çehre ile görünmektedir: Müsbet ve menfi. Birincisi erdirici, ikincisi öldürücü, süründürücü. Bu tâsinde Hallac bu iki tip isyanı iki büyük mümessil, İblis ve Hz. Muhammed etrafında dile getirecektir.[450] Bu konu Tavâsın'da şöyle anlatılmaktadır:

"Ahmed ile İblis'ten başka hiç kimseye iddiacı olmak yaraşmamıştır. Şu var ki; İblis'in gözden düşmesine mukabil Ahmed için gözün gözü açıldı.

İblîs'e << secde et!>> dendi, Ahmed'e : << Bak! >> O secde etmedi, Ahmed de sağa sola bakmadı.

<< Gözü ne şaştı, ne de haddi aştı. >>

İblis önce niyaz etmiş, Hakk'ın yoluna çağırmıştı. Lakin sonunda kendi kuvvetine sığındı. Ahmed ise önce iddia etmişti, fakat neticede kendi gücüne bel bağlamaktan vazgeçti."[451]

Hallâc-ı Mansûr'un şu cümleleri ise İblis hakkındaki düşüncelerini özetler niteliktedir:

" Dostum ve üstadım, İblis'le Firavun'dur.

[449] Şengül, "**Êzidîlik DinindeMelek Tavus İnancı ve İkonografisi**", Sayı: 15, s. 14.
[450] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 109.
[451] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 109.

İblis ateşle tehdit edildiği halde davasından dönmedi. Firavun da öyle: Denizde boğuldu da yine iddiasından dönmedi. Ve asla vasıta kabul etmedi.

Ve ben... Öldürülsem, asılsam, elim – ayağım doğransa yine dönmem sözlerimden!"[452]

İblis'i kendisine dost ve üstad yani yol gösterici olarak gören Hallac'a göre İblis de o kadar büyük bir aşk vardır ki Allah' a karşı tefrit boyuna varmıştır ve bunun sonucunda cennetten uzaklaştırılmıştır.[453] Hallac'ın İblis diliyle zikrettiği bu diyalog aracılığıyla onun Allah'tan başkasına secde etmemesini gerekçelendirmeyi amaçlamıştır. İblis'in diliyle şöyle demektedir: "Ben gariban bir aşığım. Allah O'na dedi ki: Sen kibirlendin! O da dedi ki: Eğer benim için seninle bir lahza olsaydı o zaman kibirlenmek, böbürlenmek bana layık olurdu. Ben seni ezelden beri tanıyan kişiyim. Ben ondan daha hayırlıyım. Hizmette daha kıdemliyim. Her iki dünyada da seni benden daha iyi bilen yok. Senin benden isteğin ve benimde senden bir isteğim var. Senin isteğin önce geldi ki o da, benim senden başkasına secde etmemdir. Eğer ben secde etmezsem aslıma dönmem gerekiyor. Çünkü beni ateşten yarattın ve ateşte ateşe döner. Takdir ve tercih senindir."[454]

Hallac'a göre, İblis, bu büyük aşkıyla aslında sınavı kazanmıştır. Çünkü her ne kadar Allah'ın emri bu yönde olsa da iradesi aslında tersi yöndedir. Yani aslında bu bir emirden ziyade imtihandır.[455] Nitekim bu durum İblis'in Hz Musa ile diyaloğunda özellikle anlatılmaktadır.[456] Ona göre İblis hem gökte hem de yerde yol göstericidir. Gökyüzünde meleklere iyilikleri gösterirken yeryüzünde kötülükleri göstererek aslında bir anlamda Allah'ın yardımcısı olur.[457]

Hallac İblisi muvahhidlerin ilki ve tevhid konusunda da öğretmeni olarak görmektedir. Deveci, Hallac ile alakalı şunları kaydetmektedir: Hallac'ın daha da ileri giderek ve İblis hakkında daha aşırı ve onu ilahlaştırdığına dair emareler mevcuttur. Der ki: İblis Allah'ın mahlukatı değildir. Belki Allah'ın zıttıdır. Bu şu

[452] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 116.
[453] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 116.
[454] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 118.
[455] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 110-112.
[456] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 112.
[457] Öztürk, **Kitâb'üt –Tavâsin**, s. 114-115.

sözden çıkarılır. "O Allah'la beraber yaratıcıdır. Allah karpuzu yarattığında Oda Ebu Cehil karpuzunu yarattı."[458]

Hallac'ın bu şekilde savunduğu ve üstad olarak gördüğü İblis'in lanetlenmesi meselesi sadece onu değil, Hicri 5. ve 6. yüzyıllarda yaşayan mutasavvıfları da yakından meşgul etmiştir. Bu dönemde yaşamış ve düşünce hayatlarıyla, fikirleriyle tarzlarını ortaya koymuş mutasavvıfların İblis hakkındaki görüşlerini burada zikretmekte fayda vardır.

Hiç kuşkusuz bunun başında ise Ahmed Gazâlî (ö. 505/1111) gelmektedir. Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Ahmed Gazâlî meşhur Şafîi alimi olan İmam Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed el Gazâlî'nin kardeşidir.[459] Şeyh 'Adî'nin arkadaşı ve Şeyh 'Adî'nin öğretileri üzerinde etkileri sayısız olan Ahmed Gazâlî şeytanı 'tektanrıcıların efendisi' olarak tanımlamaktadır.[460] Bir gün minberde "İblis'in tevhidini bilmeyen zındıktır.[461] İblis'e Seyyidi'nden başkasına secde etmesi emredildi. O da reddetti. Sonra şunu dile getirdi: Ben ancak sana karşı alçak gönüllü olurum. Senden başkası haşa ve kella... [462] diyerek bu konuda ki görüşünün hangi noktaya vardığını göstermiştir.

Burada şunu belirtmekte fayda görmekteyiz ki, İblisin cezalandırılması ile ilgili sorunlar, iyilik ve kötülük, dolayısıyla kader ve özgür irade sorunlarıyla yakından ilgilidir. Bu sorunlar, İslam düşüncesinin başlangıç döneminden bu yana ilahiyat tartışmalarının konularından birisi olmuştur. Çünkü Allah'tan başka fail yoksa eğer, o zaman insanın rolü nedir? İnsanın eylemleri ve hareketleri ne ölçüde kendisine mal edilebilir? Kötülüğün kaynağı nedir? gibi sorulara cevap arayışı bir çok görüşünün temelini oluşturmuştur. Tasavvuf ehli, her şeyi kuşatan kaderin sorgusuz sualsiz benimsenmesinin, insanın etkinlikleri ve imanı açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinin gayet farkındaydı. Buna karşın ilk zahitler,

---

[458] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 120.
[459] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 120.
[460] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 120; Şengül, "**Êzidîlik DinindeMelek Tavus İnancı ve İkonografisi"**, Sayı: 15, s. 14.
[461] Başka bir kaynakta "kafirdir" diye geçmektedir. Bkz. Schımmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 210.
[462] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 120-121.

alınyazılarından hiçbir zaman emin değillerdi; yaptıkları fazlaca ibadetlere rağmen her an ebedi bir buyrukla cehenneme gönderilme korkusu taşımaktaydılar.[463]

Bu sorunu sonraki mutasavvıflar aşk ilkesini devreye sokarak çözmeye çalışmışlardır. Züht, mihnet ve muhabbet yoluyla fenaya ulaşmış birisinin iradesi, Allah'ın iradesinde baki olur. Bu durumda artık insan, herhangi bir eylemi kendisine bağlayamaz ki artık deyim yerindeyse İlahi irade ile yaşar. Bundan dolayı da cebr-i mahmud'a katlanır.[464]

Ahmed Gazâlî'den sonra sırada aşk ve tasavvufî hallerin ayrıntılı tevilleriyle popülerlik kazanan Gazâlî'nin müridi olan Aynü'l –Kudât el-Hemedânî[465] (1098/1132'de idam edilmiştir) bulunmaktadır.[466] Aynü'l-Kudât el-Hemedâni'ye göre hakikate ermek için Muhammed ve İblis'i rehber edinmek gerekir.

Temelde Hemedâni'nin İblis anlayışını nur kavramıyla sistemleştirdiğini görmekteyiz. Mutasavvıflarca nefsin mertebeleri ve renkler arasında ilişki kurulmuştur. Buna göre birinci mertebeden başlayarak, beyaz nur -alameti İslam- görünmektedir. Ardından sırasıyla, sarı -alameti İman-, koyu mavi -alameti İhsân-, yeşil -itminan-, açık mavi -alameti ikân-, kırmızı -alameti irfan- renkler müşahede edilir. Son yedinci renk ise nûr-i siyahtır ve alameti heyemandır.[467] Siyah cevherin nurudur. İlahi zattır ve celalin rengidir. Bunun da ötesi zümrüt dağıdır ki o da ezeli ve ebedi hayatın rengidir.[468]

Ahmed Gazâli'nin bu son nûr-i siyah ile neyi kastettiği net olmamasına rağmen; Hemedân'i bunun, yani nûr-i Muhammed'in diğer yarısı olan nûr-i siyah ile kastedilenin İblis'in nuru olduğunu açıklar.[469] Ayrıca bu nurun mahiyeti hakkında bilgi verir. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir haberle de bunu desteklemektedir. "Allah Teâlâ benim nurumu kendi nurundan, İblis'in nûrunu ise İzzet nârından

[463] Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 211.
[464] Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 212.
[465] Şengül, "**Êzidîlik DinindeMelek Tavus İnancı ve İkonografisi"**, Sayı: 15, s. 14
[466] Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s. 312.
[467] Heyeman: Aşıklık durumu.
[468] Halil Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 150.
[469] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 150.

yarattı."[470] Burada görüldüğü üzere Hemedâni'ye göre Nur-i Muhammed cemal nuru, nur-i siyahı celal nuru olarak tarif etmektedir.[471]

Birçok sûfî tarafından dile getirilen bu görüşü gerçek anlamda temellendirenin Hemedânî olduğunu söyleyebiliriz. İblis'i şu şekilde tarif etmektedir:

"O divane aşığa sen dünyada İblis dersin. Ancak ilahi alemde ne ad verildiğini ne bileceksin? Eğer onun adını bilseydin, ona bu ismi verdiğin için kendini kafir kabul ederdin..."[472]

Aynü'l-Kudât, İblis'in Allah'ın emrine karşı gelmesini gerçekte kendi iradesiyle yaptığını düşünmez. Bu, daha büyük ezeli bir iradenin içinde gerçekleşen bir olaydır. Bu anlamda gerçek yapan ve yaratan Allah'tır ve gerçekte İblis de onun fiillerinden birisidir.[473] Hemedâni'nin İblis'in "secde emrine karşı" gelmesi meselesine getirdiği yorum Yezidilik'teki Allah'ın önceden verdiği emre itaat sonucu İblis'in secde etmemesi rivayetine paralel olduğu görülmektedir. Nitekim Aynü'l-Kudât'a göre sevgilinin emri bazen iradesi olmayabilir.[474] İblis, Allah'ın iradesinin "kendisine secde etmemek" olduğunu biliyordu.[475] Hallac'ın eserinde bahsettiği üzere, bu bir emir değil imtihandır. Hemedâni'ye göre bu imtihanı kazanan İblis olmuştur.[476]

İblisin secde emrine itaat etmeme hadisesinin bu şekildeki çözümü, mutasavvıf çevrede konuşulup tartışılmış ve ilk ortaya çıkışından çok daha zaman sonralarında dahi etkisini devam ettirmiştir. İlk olarak Tüsterî'nin (ö. 283/896) bahsettiği bu konu süreç içerisinde kuram haline gelmiş, değişime uğraşmış ve artık bir sistem üzerine oturtulmuştur. Bir çok yerde olduğu gibi Anadolu'da da rüzgarını estirmiştir. Hakkari'li Ahmede Xane'nin (ö. 1119/1707) meşhur eseri olan Mem û Zin'deki şu beyitler bu konuda zikredilmeye değerdir:

"...

[470] Hemedâni, **Temhîdât**, s. 185.
[471] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 151.
[472] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 153.
[473] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 155.
[474] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 156.
[475] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 157.
[476] Baltacı, **Aşıklar Sultanı**, s. 157.

İblîs’e feqîrê bê cinayet

Hındî te hebû dıgel înayet

Her rojê dı kır hezar-ı taet

Lewra ku te da wî îstîtaet

Wî secde ne kır lı xeyrê Mabûd

Gêra te jı ber dere xwe merdûd

Yek secde ne bır lı pêşê exyar

Qehra te kıre mıxelledun-nar

Elqisse: jı hîkmeta te agah

Ferdek me ne dî, tebarekallah!

…”[477]

“fakir, günahsız İblis

senin yanında bir değeri vardı

her gün bin ibadet yapardı

çünkü sen ona o kuvveti vermiştin

mabudun en hayırlısına secde etmedi

böylece sende onu kapından kovdun

En hayırlıların önünde bir secde etmedi

Senin gazabın onu muhalledun nar yaptı (Ateşte daimi kalıcı)

El kıssa: senin bilginin hikmeti

[477] Ehmedê Xanî, **Mem û Zîn**, M. E. Bozarslan (Çev.), Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 31.

Bizden hiçbirimiz görmedi, tebarekallah,

Tasavvuf ehlinin oluşturduğu çevrede özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda bu konunun ciddi anlamda tartışılmış olması ve Şeyh 'Adi'nin arkadaşı olan Ahmed Gazâli'nin bu konudaki iddialı olan görüşleri, bizlere Şeyh 'Adi'nin de bu görüşlerden haberdar olduğunu kuvvetle muhtemel göstermektedir. Lescot'a göre 'Adi ve Bağdat'ta eğitim görmüş olanlar bu öğretiden haberdardılar. Bu öğretiyi daha sonra aktardıkları Kürt köylüleri, gerçek anlamını anlayamadıkları için bu öğretiyi değiştirmişlerdi. Şeytanın aşk için çektiği bu cezanın ebedi olmayacağını kabul ettikten sonra tövbesi sayesinde onun tekrar eski hiyerarşisine kavuştuğunu düşünmüşlerdir. Bu hatayı unutmak için ise kolay bir adım kafi olmuştur. Geleneğin son bir değişimi sayesinde, Yezidiler'de Allah'ın en önemli yardımcısı olmuştur.[478] Bu değişimi algılayabilmek için hikayelerde geçen İblis'in, sınavı kazanan tek kişi olduğunu hatırda bulundurmak gerekmektedir.

Daha önce Yezidilikte İblis'in secde etmeyerek sınavı kaybettiği değil de kazandığı ve bunun sonucunda Allah tarafından Meleklerin Tavus'u seçildiğini belirtmiştik. Çünkü Allah'ın asıl istediği şeyi yapan tek kişi İblis olmuştur. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki tasavvufi literatürde Melek Tavus tabirine çalışma sırasında rastlanılmamıştır. Fakat iblis ve Melek Tavus ifade ettiği anlamlar incelendiğinde ikisi arasındaki paralellikler fazlasıyla görülmektedir.[479] Şeyh 'Adi'ye nisbet edilen Yezidiler'den tevarüs eden rivayetlerin özellikle bu şekilde olan varyantlarının bazı tasavvuf ehlinin İblis hakkındaki görüşleriyle paralellikler olması düşündürücüdür. Bu noktada İslam ile yalnızca isimlendirme konusunda ihtilaf olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Müslümanlar'a göre İblis'in ilk yaratıldığında ki adı Azazil'dir.[480] Güzelliği ve çokça ibadeti sebebiyle Meleklerin Tavusu olarak isimlendirilmiştir. Adem'e secde sınavını kaybettikten sonra ise Şeytan veya İblis diye isimlendirilip Allah'ın rahmetinden kovulmuştur.[481] O halde bu bilgileri beraber

[478] Lescot, **Yezidiler**, s. 49.
[479] Tasavvufta Melek Tavus tabiri geçmese de, "Tavus kuşu" kavramına rastlanmaktadır. Sûfî anlatıma göre Hz. Adem Cennetten çıkarıldığında, İblis ile beraber Tavus Kuşu da kovulmuştur.
[480] Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında "azazil" kelimesi geçmesine rağmen Kur'an'ı Kerim'de bu kavrama rastlanmaz. Fakat İslam literatüründe bu kelimeye rastlanmaktadır. Bkz. Tuğ, "**Azâzîl**",s. 312.
[481] Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 67.

değerlendirdiğimiz takdirde her ne kadar Yezidiler istemese de onların Melek Tavus diye zikrettikleri, aslında İblis'tir.

2.3.3. Sembol Olarak Melek Tavus

Yezidi literatürü ele alındığında, onların Melek Tavus olarak isimlendirdikleri ve en yüce olarak saydıkları meleği iki şekilde tasvir ettikleri görülmektedir. Bunlardan ilki horoz simgesidir. Melek Tavus Horoz şeklinde birçok yerde resmedilmiştir. Diğeri ise Tavus kuşu simgesidir. Yezidi ve tasavvuf metinlerinin karşılaştırılarak incelenmesi hususunda horoz ve Tavus kuşunun tasavvufta hangi anlamlarda kullanıldığını incelemek, sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına, şüphesiz çok önemlidir. Bazı tasavvufi eserlerde horoz ile tavus kuşu'nun bazı karakterleri sembolize ettiğini yahut özellikle Tavus kuşunun bazı hikayelere konu olduğunu görmek mümkündür.

2.3.3.1. Tasavvufta Horoz

Yezidiler'in inanç esasları oluşturulurken kullanılan argümanların biricik olmaması ve pek çoğunun tasavvufi alanlarda mecazi bir dille kullanılan kavramları ihtiva etmesi dikkat çekici olmakla beraber "Yezidiler tarafından kullanılan terimlerin tasavvufta bir karşılığı var mıdır?" sorusunu da akla getirmektedir. Bu noktada, tavus kuşu simgesinin gölgesinde kalmış horoz simgesi göze çarpmaktadır. Yezidiler'de Melek Tavus'u tasvir etmek için kullanılan horoz simgesi aynı zamanda tasavvufta da bazı konularda kendisine yer edinmiştir. Bundan dolayı bazı araştırmacılara göre Yezidiler'deki horoz simgesi de kaynağını tasavvuftan almaktadır.[482]

Tasavvufta anlatıldığı üzere Hz. Muhammed (sav) Miraca çıktığı vakit birinci kat semada horoz şeklinde bir melek görmüştür. Bu meleğin başı çok büyük ayakları ise yerden daha aşağıdadır. Kanatları ise açıldığı vakit bütün doğu ve batıyı saracak uzunluktadır. Azameti ile bahsedilen bu melek makam olarak sidretül-

[482] Deveci, **el-Yezidiyye**, s. 121.

müntehada'dır.[483] Vücudu beyaz inciden, gözleri ise kırmızı yakuttandır. Bundan ötürü, yani bu meleğin horoza benzemesinden ötürü beyaz horozu beslemenin çokça faydasının olduğu, ev halkını ve hatta komşularını dahi felaketlerden koruduğu hadis olarak nakledilmiştir.[484]

Bahsedilen melek hem horoz şeklinde, hem de Allah-u Teala'ya en yakın yerde bulunmaktadır. Ayrıca orası tüm işlerin karara bağlandığı yer olarak da geçmektedir. O halde Yezidiler'in kendilerince Allah'a en yakın olarak gördükleri Melek Tavus'u horoz şeklinde tasvir etmiş olmaları bu bahsedilen bilgilerle bağlantısı kurulduğunda olası görülmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in horoz şeklindeki bu melek ile miraçta karşılaşması bazı minyatürlere dahi konu olmuştur.[485] Ayrıca bazı dini mimarilerde horozun figür olarak kullanılması ilgi çekicidir.[486] Bu durum ise o dönemde insanlar nazarında horoz mefhumunun dini bir anlamı ifade ettiğini göstermektedir. Bu da göstermektedir ki bu tutum o dönemde çok da gölgede kalmış, kimselerin bilmediği bir inanış değildir. Daha önemlisi ise burada bahsedilen horoz imajının tasavvufta tavus kuşuna karşılık gelmiş olmasıdır. Bu konuyla ilgili başka bir yerde horoz ve tavus kuşundan muradın bir olduğuna dair veriler mevcuttur. Tasavvuf literatüründe Sidretü'l Münteha'nın anlatıldığı bir bölümde, Sidre'de yaratılan minare şeklindeki bir direkten bahsedilmektedir. Bu direğin başında inciden yapılmış bir kubbe mevcuttur. İşte bu kubbenin üzerinde çeşitli renkteki cevherlerden yaratılmış tavus kuşu şeklinde bir melek bulunmaktadır. Çok büyük ve azametli olduğu bahsedilen bu meleğe "*arşın horozu*" denildiği kaydedilmektedir. Bu durumda yukarıda bahsedilen horoz şeklindeki melek ile tavus kuşu şeklindeki melek aynı mefhumu ifade etmektedir.[487]

Bahsedilen horoz şeklindeki bu melek kaynaklarda geçtiği kadarıyla çok önemlidir. Bu meleğin beş vakit namazı insanlara bildirdiği ve her gece dünya

---

[483] Sidretü'l-Münteha:Cennetin son noktasında bulunan, aşağıdan ve yukarıdan gelen her şeyin neticelendiği, mahlukat ile ilgili bütün bilgilerin mevcut olduğu ötesinin Allah dışındakiler için gaybı içeren bir nokta ağaç olarak düşünülen bir makamdır. Bkz. Ebu'l Kâsım Câru'llah Mahmûd Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Halîl Me'mûn Şîha(thk), Dârul Meârif, Beyrut 2009, s. 1060.

[484] Kara Dâvudzâde Mehmed Efendi, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 238.

[485] Filiz Çağman, "Ahmed Mûsâ", **DİA**, Tdv yayınları, İstanbul 1989, c.2, s. 108.

[486] Bu gün Afyon müzesinde bulunan, Ulu camiye (1273) ait ahşap tavan süslemelerinde horoz figürlerinin bulunduğu görülmektedir. Bkz. Gönül Öney**, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Kültür yayınları, Ankara 1992, s. 141.

[487] Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s. 22-23.

semasına indiği, Allah'ın en çok sevdiği sesin horoz sesi olduğu anlatılmaktadır. Bu melek gecenin üçte ikisi geçtiği vakit dünya semasına inerek şöyle seslenir: "Hani günahlarının affını isteyenler? Hani Alemlerin Rabbi olan Hz. Allah'a ihtiyaçları ve istekleri olanlar? Kalkıp istiğfar etsinler, Yüce Yaratan'a."[488] Hadis olarak verilen bu rivayet hadis kaynaklarında Allah'ın semaya inmesi şeklinde nakledilmektedir.[489] Fakat burada semaya inenin Allah'a en yakın bir makamda bulunan horoz şeklindeki melek, ya da tavus kuşu şeklindeki melek olduğu geçmektedir. Kıyamete kadar bu meleğin her gece semaya inerek aynı ritüeli ifa ettiği ifade edilmektedir. Bunu destekleyen başka rivayetlerde mevcuttur. Yine hadis olduğu söylenilen bir rivayete göre Peygamber efendimiz bir defasında şöyle buyurmuşlardır: "Beyaz horoz, benim en doğru arkadaşım ve dostumdur. O horoz, benim düşmanım olan şeytanın düşmanıdır. Beslendiği evin sahibini, çoluk çocuklarını ve hatta çevresindeki dokuz ev halkını korur."[490]

Görüldüğü üzere İslami kaynaklar ele alındığında horoz ve tavus kuşu ile ilgili rivayetlerin mevcut olduğu görülmektedir. Fakat ağırlık daha çok horoz tabirine verilmiştir. Horoz ile ilgili olumlu anlamda başta Buhari ve Müslim olmak üzere pek çok hadis kaynaklarında rivayetler mevcuttur. Öyle ki horoza sövmenin kişileri namaza çağırdığından ötürü mekruh olduğu hükmü kaynaklarda nakledilmiştir.[491] Şayet bu rivayetler doğruysa, horoza kutsiyet atfedildiğini söylemek mümkündür. Bu durumda Yezidiler'in Melek Tavusu çok yüce ve kutsal kabul etmeleri ve onu horoz şeklinde tasvir etmeleri tasavvufi bir düşünce biçiminin etkisiyle meydana gelmiş olması mümkün görünmektedir. Yalnızca Yezidiler'de eğilim İslami kültürün aksine Tavus kuşuna doğru olmuştur. Nitekim bu meleğe İslami kaynaklarda geçtiği

---

[488] Kara Dâvudzâde, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 239-240.

[489] Hadisin tam metni şöyledir: Ebu hureyre şöyle dedi: Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurdu: "Rabbimiz Tebareke ve Teâlâ gecenin son üçte birinde her gece dünya semasına iner ve şöyle der: Kim bana dua ederse ona icabet ederim. Kim benden bir şey isterse onu ona veririm. Her kimde benden bağışlanma dilerse onu bağışlarım." Bkz. Ebû Abdillâh b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhari (ö. 256/870), **Sahih-i Buhari**, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987, c.1, s. 384; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875), **Sahih-i Müslim**, Hanifi Akın (Çev.), Polen Yayınları, İstanbul 2008, s. 313-314.

[490] Kara Dâvudzâde**, Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 238.

[491] Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), **Müsned**, Şuayb Arnavuti (Thk.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, c.36, s. 13; Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/889), **Sünen**, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk.), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, c.04, s. 327; Diyanet İşleri Başkanlığı, **Hadislerle İslam**, DİB Yayınları, c.3, Ankara 2014, s. 423.

gibi Diku'l Arş değil de Melek Tavus ismini vermişlerdir. O halde Yezidiler için en önemli melek olan Melek Tavus için kullanılan iki simgeden biri olan Tavus kuşu sembolünün de tasavvuftaki karşılığı konumuz açısından önem arz etmektedir.

2.3.3.2. Tasavvufta Tavus Kuşu

Tavus'un daha önce İblis'in cennet kapısından girmesine yardımcı olduğunu yukarıda izah ettik. Oradaki anlatıma göre İblis, Tavus'un yardımcısı rolündedir. Buna benzer bir anlatımı İbn Arabî'de görmekteyiz. İbn Arabî Bakara suresi 37. Ayeti tefsir ederken Adem ile Havva'nın yasak meyveden yemesi ile ilgili anlatımların olduğunu söyler ve kıssasını anlatır. Buradaki anlatıma göre Adem ile Havva cennette istedikleri gibi dolaşırken, tavus kuşu onları gizlice izlemektedir. Derken cennet sularının üzerinde onlara görünür. Havva tavusa yaklaşır, Adem'de onu izler. Şeytan ise o sırada cennet duvarının arkasındadır. O şekilde Adem ile Havva'ya vesvese verir.[492] Burada ki anlatımda görüldüğü üzere Adem ile Havva'yı İblis'e yaklaştırmak için çabalayan Tavus'tur.

Tavus kuşunun sembolik olarak anlatıldığı bir diğer rivayet ise Bakara 260'ta geçen dört kuş hadisesidir. Ayette geçtiği üzere Hz. İbrahim, Rabbine ölüyü nasıl dirilttiğini sorar. Bunun üzerine Allah-u Teala ona dört kuş yakalamasını ve onları parçalayıp her birinden birer parça bir dağın başına koymasını söyler. Bu ayette geçen dört kuşu İbn Arabî bu dört kuştan birisinin tavus kuşu olduğunu ve bunun kendini beğenmişliğin sembolü olduğunu söyler.[493] Aynı şekilde buradaki kuşları Mevlana'da yorumlamış ve o da bu kuşlardan birinin tavus olduğunu söylemiştir. Ona göre tavusun ifade ettiği anlam ise makam sevgisidir.[494] Bican'ın eserinde de – daha önce zikredilen- Hz. Adem meyveyi yediği için cezalandırılanlar arasında Tavus'ta geçmektedir. Fakat evvelinde orada ne yaptığı yahut neden sonrasında cezalandırıldığından bahsedilmemektedir.

Tasavvufi anlatımlarda yukarıda görüldüğü üzere, Adem'in cennetten çıkarılması bahsinde Tavus'un etkin rol aldığı görülmektedir. O da cezalı olarak yeryüzüne inmiştir Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere Attar meşhur eseri

---

[492] İbn. Arabî, **Te'vilât**, s. 61.
[493] İbn Arabî, **Te'vilât**, s. 158.
[494] Sâfi Arpauş, "Tasavvufta "Mantıku't-tayr", Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, 2005/2, s. 131.

Mantıku't-Tayr'da Tavus kuşunun cennet özleminden bahsetmektedir. Buradaki rivayetleri doğru kabul ettiğimiz takdirde tasavvufta Tavus Kuşunun İblis ve Adem'in ilk suçuyla ilişkilendirildiğini söylememiz mümkün olmaktadır. Tasavvufta İblise sahip çıkılmışken Yezidiler bunun yanında Tavus'u da -Melek Tavus- sahiplenerek ona ayrı ve özel bir konum atfetmişlerdir.

Yezidiler'in ona verdiği önemi ilk olarak köken oluşturma çabalarıyla görmekteyiz. Yezidi kaynaklarda Melek Tavus'un simge olarak dahi nereden geldiği konusu işlenmiş ve kadimliği bir bakıma ispat edilmeye çalışılmıştır. Yezidiler bunu hikaye formatında ele almışlarıdır. Kaynaklara baktığımızda Yezidi literatürünün Melek Tavus simgesini Hz İbrahim'e kadar götürdüklerini görmekteyiz.[495] Öyle tahmin ediyoruz ki, bununla kendilerinin sonradan ortaya çıkmış bir oluşum olduğunu iddia edenlere cevap vermeyi amaçlamaktadırlar. Nitekim bu şekilde diğer birçok yapılanmalar gibi kendilerini sağlam bir temel üzerine oturtmaya çalışmaktadırlar.

Melek Tavus'un Yezidi sembolü olarak neden kullanıldığını anlatan hikayeye göre Melek Tavus heykeli sancak olarak Hz. İbrahim tarafından Kabe'nin içinde bulunmaktadır. Onun muhafızlığını ise Ebi Süfyan, Yezid'in dedesi, yapmaktadır. Hz. Muhammed Mekke'yi fethedince Ebi Süfyan Hz. İbrahim'in hatıralarını alıp korumaya karar verir. Bu şekilde oğluna miras olarak kalır. Muaviye'den sonra Yezid'e kalan bu Melek Tavus simgesini taşıyan sancaklar devletin resmi sembolü haline gelir. Hz. İbrahim'den gelen Tavus kuşu simgesinin ölülerin diriltilmesi hadisesindeki Tavus kuşu olması muhtemeldir. Bu yüzden irtibat kurulmuş olması muhtemel görünmektedir. Yezidiler tarafından Ebi Süfyan'dan da tevarüsü sağlanarak sembolün saflığının öne çıkarılmış olduğu düşünülmektedir.[496]

---

[495] Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 61.

[496] Tavus kuşu sembolünün Yezidiler'e nereden miras kaldığı detaylı olarak kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Yezidiler'e göre bir zamanlar Melek Tavus'un heykeli (bir şekilde yapılmış hali) Kabe'nin içinde bulunmakta olup, koruyuculuğunu ise Ebi Süfyan yapmaktaydı. Hz. Muhammed Mekke'yi fethettiği sırada orayı da (kabeyi) onun elinden alır. Ardından ise dikili putları gidip yıkar. Daha sonrasında ise Ebi Süfyan'a eman vererek "Kim Ebi Süfyan'ın evine girerse emin olacaktır" der. Bu şekilde konumu yükselen Ebi Süfyan bu yedi sancağı (Melek Tavus simgeleri olan) Kureyşliler için kutsal olduğu ve Hz. İbrahim'in hatırası olduğu için alıp korur. Bu sancaklar Ebi Süfyan'ın himayesinde kalır ve oğlu Muaviye'ye miras olarak bırakır. Muaviye'de Hz. Ömer döneminde atandığı Şam'a götürür. Hicri 40 yılında Muaviye ile kurulan Emevi Devleti'nin başına

2.4. YEZİDİ METİNLERİNDE GEÇEN BAZI TASAVVUFİ KAVRAM VE SİMGELER

Yezidi metinlerinde, tasavvufla ilişkili olarak geçen ifadelerin yanın da tasavvufa özel bazı kavramların da kullanıldığı görülmektedir. Bu başlık altında Yezidiler'in kullandığı bazı tasavvufi kavramlara değinilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Derviş

Kelime itibariyle "muhtaç, yoksul ve dilenci" anlamlarına gelen "derviş" kelimesi, bir tarikata ve şeyhe bağlı olan mürid, sûfiyâne hayat yaşayan kişi demektir. Bu kelime erken dönemden itibaren zâhidliği ve zühdü, sûfiyi ve tasavvufu ifade etmektedir. Hem yoksul, hem de zengin bile olsa her yönden Allah'a muhtaç olduğunun bilincinde olan sûfi anlamında kullanılmıştır.[497] Seyfeddin el-Bâharzî, dervişe en çok yaraşan rengin ise siyah olduğunu ve renklerin siyahta yok olduğunu belirtmektedir. İbn Hafif'e göre de sûfînin siyah giymesi gerektiğini savunmakatadır.[498]

Bununla beraber Yezidi kültüründe de derviş tabirine rastlamaktayız. Yezidilere ait ilahilerde bu kelime karşımıza çıkmaktadır:

"...

Ne hoş bir sabah bu

Elime bir siyah hat verdi

Ve dedi: Derviş gel, padişah seni çağırıyor

Seni gökyüzüne çağırıyor.

---

hicri 60'ta Yezid (Muaviye'nin oğlu) geçer. Yezid devletin simgesini beyaz bayrak, sancağı da Melek Tavus simgesi olarak yapmıştır. Bu simgeler savaşlarda askerlere teberrük ve hamaset vermesi amacıyla öncü askerlerin elinde ki sancakların üstünde bulundurulmuştur. Fakat 132'de Emevi Devleti bir savaş sonucunda yıkılmıştır. Kullanılan bu sancaklar ise Emir İbrahim tarafından alınıp Irak'a götürülmüştür. İşte Yezidiler Melek Tavus sancağının bu şekilde kendilerine ulaştıkları düşüncesindedirler. Bkz.Sımo, **El-Yezidiyye**, s. 61-62.

[497] Tahsin Yazıcı, "Derviş", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1994, c.9, s. 189.

[498] Süleyman Uludağ, "Hırka", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1998, c.17, s. 374.

…,,[499]

Bu ilahiyi söyleyen kişi derviş olarak nitelendirilmektedir. Bunun gibi daha başka şiirlerinde atfedildiği kişiler bu kelime ile lakaplandırılmışlardır.[500] Anlaşıldığı kadarıyla Yezidi dinine mensup bir mistiği işaret etmektedir. Yine Yezidiler de kullanılan bir tabir olan "Feqir"[501] kavramı için de derviş isimlendirilmesi yapılmıştır.[502]

2.4.2. Hırka

Sözlükte "delmek, yırtmak" anlamına gelen "hırka" kelimesi Sûfilerin ve tarikat mensuplarının giydiği özel elbise olarak tanımlanmaktadır. Hicri I. ve II. yüzyıllarda yaşamış olan bazı zahidler, zühd ve takvalarının sembolü olarak giymişlerdir.[503] Bir tarikata intisap eden veyahut da her hangi bir tarikata bağlı olmayıp da tasavvufa ilgi duyanlara giydirilen kıyafet de hırka diye adlandırılır. İkinci anlamda hırkayı giyenlerin sûfîlerden feyz alacağı onların edebini takınacağı ve sonucunda müritlik makamına erişeceği beklenmektedir.[504] Tarikatlar döneminde hırka giymeye büyük önem verilmiş, bazı tarikatlara göre feyiz alma yollarından biri olarak kabul edilmiştir.[505]

Yezidiler de hırkaya büyük önem vermişlerdir. Onlara göre Allah dışında yaratılan ilk şey hırkadır. Yezidiler'in dini liderlerinin, dini otoritelerinin sembolü olan hırka, onlara göre yeryüzüne indirilen ve yer ile görünmeyen dünya arasında geçişi sağlayan bir kapı, yamalı bir elbisedir.[506] Bazı ilahilerinde bu kapı gökyüzü olarak da tabir edilmiştir.[507] Onlara göre hırkayı Sultan Ezi'nin yardımıyla yapan ve önceliği veren[508] Allah, her şeyden önce hırkaya yapılan hacca tapmıştır.[509] Piri olarak ise Sultan Ezi işaret edilir. Ondan sonra da Şeyh Adî ve diğer kutsal adamlar

[499] **Qewlê Qere Ferqan**, s. 178.
[500] Bunlarda bazıları "Derwiş Qatani, Derwiş Hebib, Derwiş Qotik ,Derwiş Tacedin" dir. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 96.
[501] Feqir kavramı için "Feqir" başlığına bkz .
[502] Bkz. **Qewle Qere Ferqan**, s. 170.
[503] Uludağ, "Hırka", s. 374.
[504] Uludağ, "Hırka", s. 373.
[505] Uludağ, "Hırka", s. 374.
[506] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 59.
[507] **Qewle Zebûnî Meksûr**, s. 108.
[508] **Qewlê Qere Ferqan**, s. 181-182.
[509] **Du'a Ziyaretbûn**, s. 195.

giymişlerdir. Yezidiler hırkayı imanları olarak görmektedirler.[510] Onlara göre de hırka siyah renkte olmalıdır.[511]

2.4.3. Kâse

Aynı şekilde bir tasavvuf terimi olan kâse, ilahi aşkın şarabıyla mest olan kişinin vücudu, gönlü anlamlarında kullanılmıştır.[512]

Yezidiler de ise bir çok anlamda kullanılan kase, daha çok batınî dünyadan seküler dünyaya geçişi sağlayan bir araç olarak görülmektedir.[513] Onlara göre Yedi Gizem kâseden içerek yeryüzüne hükümran olmuşlardır.[514] Bu şekilde, bu kavram liderlikle ilişkilendirilmektedir.[515]

2.4.4. Şeyh

Müritlere yol gösteren ve irşad eden kimse anlamında kullanılan tasavvufi bir terimdir. Sözlük anlamı olarak yaşlı kimse anlamına gelmekle beraber, tasavvufta pir, veli ve mürşid ile aynı anlamda kullanılmıştır. Tasavvufi anlamda Şeyh sıfatının kullanılması hicri X. asrın ortalarına denk gelmektedir.[516]

Yezidiler'de de şeyh tabiri kullanılmaktadır. Şeyhler, Emirler'den sonra Yezidiler'in ikinci kastını oluşturmaktadır.[517] Onlara göre yeryüzüne inen yedi melekten her biri insan suretinde iner ve herhangi bir eşleşme olmadan soy bırakır. İnanışa göre Şeyh ailelerinin soyu da bunlardan gelmektedir. Resmi görevleri müritlere ruhani rehberlik etmektir. Törenlere katılırlar ve bunun karşılığında da müritlerden düzenli olarak belli bir miktar para almaktadırlar.[518]

---

[510] **Qewlê Qere Ferqan**, s. 182.
[511] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 59.
[512] Süleyman Uludağ, "Şürb", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2010, c.39, s. 269.
[513] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 60.
[514] **Qewlê Hezar û Yek Nav**, s. 141.
[515] Kreyenbroek /Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 61.
[516] Reşat Öngören, "Şeyh" maddesi, **TDV İslam Asiklopedisi**, TDV Yayınevi, İstanbul 2010, c.39, s. 50.
[517] Yezidiler'in dini tabakları için bkz. Lescot, **Yezidile**r, s. 77.
[518] Lescot, **Yezidiler**, s. 43; Tasavvufta olduğu gibi Şeyhin öğrencisi anlamında değil, sosyal anlamda onlara bağlı sıradan insanları temsil etmektedir. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 28-29.

2.4.5. Pir

Tarikat kurucusu, salike rehberlik yapan kimse anlamlarında kullanılan bir tasavvuf terimidir. Farsça olan bu kelime veli, mürşid, şeyhle aynı anlamlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda Pir kelimesinin tasavvufi manasıyla ilk olarak IX. ve X. yy. da kullanıldığı kaydedilmektedir.[519]

Yezidilerde ise pirler görev olarak yaklaşık olarak Yezidi şeyhleri[520] ile aynı anlamdadır. Ünvan farklılığı ise etnik aidiyetten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Şeyhler'in Adi'nin soyundan geldiği kabul edilir. Pirler ise velinin bazı Kürt müritlerinin soyundan gelmektedir ve Kürttürler. Şeyhler'e merasimlerde yardım eden ve yokluğunda yerine geçen kimse olarak tanımlanabilirler.[521] Her ne kadar Pirler, Şeyhler ile yakın derecede gibi görünsede aralarındaki statü farkı bazı noktalarda görülmektedir. Müritlerden Pirler'e gelen hediyelerin miktarı, Şeyhler'inki kadar olamamaktadır.[522] Bununla beraber Yezidi ilahilerine baktığımızda onlardan övgü ile bahsedildiğini görebiliriz.[523]

2.4.6. İnci

Yukarıda bahsedildiği üzere tasavvuf ve Yezidi mitolojisinde inci ilk yaratılan cevher olarak geçmektedir. Her iki anlatımda özellikle bu kavramın geçmiş olması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra tasavvufta inci kelimesi Taayyün-i evvel'i -ilk akıl- tasvir etmek için kullanmışken Yezidiler bunu olduğu gibi ilk akla gelen anlamıyla gerçek manada kullanmışlardır.[524]

2.4.7. Kalenderi

Yezidi metinlerinde geçen bir diğer tasavvufi terim ise Kalender-Kalenderî'dir. Kalender-Kalenderî olarak adlandırılan kişiler bulundukları toplumda

[519] Bkz. Safî Arpaguş, "Pîr", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, c.34, s. 273.
[520] Yezidi kastının ikinci sırasını oluşturur. Bkz. Lescot, **Yezidiler**, s. 77.
[521] Lescot, **Yezidiler**, s. 81.
[522] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 32.
[523] Bkz. **Qewlê Pîr Dawud İlahisi**, s. 227.
[524] Bkz Tanrı'nın Faalliği, İnci ve Ondan Meydana Gelenler Başlığına.

düzene uymayan, kılık kıyafetlerine dikkat etmeyen, maceraperest gezgin bir mistik grubu oluşturmaktadır.[525]

Yezidi metinlerinde de bu terime rastlamaktayız. Yedi gizem Tanrı'nın kalenderileri olarak tarif edilmektedir.[526] Ayrıca bir Yezidi hikayesinde de bir dervişten bahsedilirken Kalenderiler'in nitelikleriyle aktarım yapılmaktadır.[527]

2.4.8. Vahdet-i Vücud

Vahdet-i Vücud, Tanrı, alem ve insan arasındaki ilişkiyi açıklayan ve varlığın birliği temeline dayanan bir düşünce sistemidir. Tasavvufun temel konularında birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, vahdet-i vücud tasavvufta kavram olmaktan ziyade düşünce sistemi olarak daha çok yer edinmiştir. Yezidi metinlerinde de aynı şekilde bu düşünceyi taşıyan cümlelere rastlanmaktadır.

Vahdet-i vücud düşüncesi, Yezidi metinlerinden birinde şu şekilde geçmektedir:

"Bir kale ile bin temel

Bir Pazar ile bin dükkan

Bir baş ile bin lisan"[528]

Aktarılan dizelerde kendisini çeşitli dışsal biçimlerde ifade eden tek özden bahsedilmektedir. Bu da tam olarak vahdet-i vücudu tanımlayan bir ifadedir.

Başka yerlerde ise Şeyh Adi' Allah'ın bir tezahürü olarak gösterilmektedir.[529] Bu durumun, Yezidiler'in vahdet-i vücud düşüncesine sahip zihinleri neticesinde ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Vahdet-i Vücud düşüncesi göz önüne alındığında her şeyin Tanrı'dan ibaret olduğu doğru kabul edilirse, Yezidiler'in bu düşünce sistemini metinlerine bu şekilde yansıtmaları tabi olarak görülmektedir.

---

[525] Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 66-67.
[526] Kreyenbroek/Xelîl Cındî,**Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 141.
[527] Kreyenbroek/Xelîl Cındî, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, s. 472.
[528] **Qewlê Hezar û Yek Nav**, s. 139. İlahinin ismi de vahdet-i vücud düşüncesine uygun olarak verilmiştir.
[529] **Qewlê Qere Ferqan**, s. 171.

Yezidi metinlerinde geçen vahdet-i vücud düşüncesine uygun ifadelerin yanı sıra Adî b. Müsafir'e olağanüstü hallerin nispet edildiği bazı eserler de görmek mümkündür. Bu eserlerden birinde iddia edildiği üzere 'Adî b. Müsafir'in katı ve selefi çizgiye bağlı olan risalelerine rağmen, şiirleri daha taşkınlık arz eden bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu eserler sufî tarza uygun olarak şatahat içeren bir görüntü sergilemektedir.[530] Bu şiirlerin bir tanesinde 'Adî b. Müsafîr'in diğer eserleriyle uyuşmayan ifadelere yer verilmiştir. Allah'la bütünleşmeden bahsedilen bu şiirde, 'Adî b. Müsafir'in tüm kulların Sultanı olduğu ve onun Allah ile yoldaş, iki arkadaş gibi olduğu da geçmektedir. Şatahat olarak adlandırılan bu durum 'Adî b. Müsafîr'in eserlerindeki tonla uygunluk arzetmemektedir. Örnek olarak Bayezid-i Bistâmî'nin şatahat nevinden ifadelerine sıklıkla bir çok yerde rastlanılmasına ve bunu inkar etmemesine rağmen; İslami kaynaklarda yahut kendisine nispet edilen eserlerde 'Adî b. Müsafir'in bu tarz ifadelerine dem vurulmamakta, aksine onun zahid, salih, büyük bir alim ve mutasavvıf olduğu özellikle vurgulanmaktadır.[531] Ayrıca onun hayatı ve günümüze ulaşan eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, onun hulul, vahdet-i vücud yahut nazari tasavvuf çizgisinde bir alim olduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Allah'ı bir şeye benzetip keyfiyet addetmekten insanları sakındıran bir zatın bu kelimeleri sarf ettiğini söylemek ona karşı yapılmış bir haksızlık olduğunu akla getirmektedir.[532] Kaldı ki tasavvufu vahdet-i vücut konusunda sert bir dille eleştiren İbn Teymiyye 'Adî b. Müsafîr'inbu düşünce biçimine sahip olması durumunda onu, affetmeyerek

---

[530] Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 46. Bu şiirlerden bir tanesi şöyledir:
"Allah beni yanına çağırttı; ve Yanına kadar gittim.
Bana içki sundu, yaşam koydu önüme
Ve iyi bir yol arkadaşım oldu
Yoldaşım oldu, hücremde sevdiğim Biri oldu.
Bütün şarap kadehleriyle bana güç verdi
Ve kadehlerin içinde tuttuğunu verdi
Derken aşkın ev sahipleri isteklerime boyun eğdiler:
Ve Allah'ın bütün hizmetçileri karşısında Sultan oldum.
Yeryüzünde ki bütün krallar bana kibirsizce geldiler.
Süvarilerim her toprağa dörtnala girdiler,
Cennetin her köşesinde şerifime davullar çalındı.
Ve egemenliğimin müjdesi doğuda ve batıda yankılandı." Bkz. Frank, **Scheich 'Adî, der grosse Heilige der Jezîdîs**, s. 108-110.

[531] İbn Hallikân, **Vefayatü'l-A'yan ve Ebnai'z-Zaman**, s. 254; İbn Teymiyye, **el-Vasiyyetü'l Kübrâ**, s. 287-91; Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, s. 344; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, s. 12.

[532] Bkz. 'Adî B. Müsafir'in eseri *Ehl-i Sünne ve'l Cemaa İtikadı*, Bozan, **Şeyh 'Adî b. Müsafir**, s. 187-188 içerisinde.

eleştirmesi kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu durumda ona nispet edilen bu şiirin, onun hakkında ezici bir çoğunluğun bu tür ithamlarda bulunmaması dolayısıyla, ona aidiyetinin güç olduğunu belirtilmesi gerekmektedir.[533] O halde muhtemelen söz konusu edilen inanç ve fikirler tarikat mensuplarınca daha sonraki süreçte kendisine nispet edilmiş ve bu şekilde Adî b. Müsafîr'i kendi geleneklerine uygun hale getirmeye çalışmışlardır.

[533] Krş. Bozan, **Şeyh 'Adî B. Müsafir**, s. 75.

SONUÇ

Yezidilik senkretik ve gizli yapısıyla az araştırılmış bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinlerini daha çok sözlü kültürle aktarmaları, yazılı kaynaklarının çok az olması hasebiyle senkretik bir inanç sistemi meydana gelmiştir. Bu yüzden Yezidiler'in kökeni üzerine yapılan araştırmaların çok farklı uçlarda olduğunu görmekteyiz. Fakat dikkatlice incelendiğinde tasavvufi ögelerin çok yoğunlukta olduğu görülebilmektedir. Bunun ise pek tabi tarihsel bir arka planı bulunmaktadır.

Yezidiliğin ilk olarak XIII. yüzyılda belirgin değişimler yaşadığı ve batıni temayüller gösterdiği tarihi kaynaklarda geçmektedir. Yezidiler'in inançlarıyla ilgili ifrat ve tefrit boyutunda aşırıya kaçtıkları o dönemde Anadolu'nun genel havasının bu tür durumlara uygun olduğunu söylemek mümkündür. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, Yezidiliğin dönüşüm yaşadığı bu dönemde pek çok kesim içerisinde de farklı eğilimler baş göstermiştir. Bu bağlamda sebep sonuç ilişkisinin doğru bir şekilde tespit edebilme adına aynı dönemde Yezidiler'in yoğun olarak yaşadığı yer olan Anadolu'da vuku bulan temayülleri ele alıp incelemek doğru sonuçlara ulaşmada bizlere katkı sağlamaktadır.

Anadolu'da meydana gelen iki büyük göç dalgası neticesinde sosyal, kültürel ve dini anlamda önemli değişimler meydana gelmiştir. Özellikle de İslamlaşmada rol oynayacak pek çok âlim, mutasavvıf ve tarikat erbabı Anadolu'ya, tabi olarak çeşitli dini ve fikri cereyanların taşıyıcısı olarak, gelmişlerdir. Bu dönemde özellikle tasavvuf cereyanı kendisini yoğun bir biçimde hissettirmiş, birçok yerde tekkeler vücuda gelmiştir. Ayrıca Moğol istilası sebebiyle Anadolu'da darmadağın olan manevi gücün tesisi için tasavvufa ve tasavvuf erbabına başvurulmuştur.

Anadolu'nun birçok yerine -ücra köşelere kadar– dervişler gönderilmiş, bu şekilde sosyal diriliş sağlanmaya çalışılmıştır. Sultan iktidar iken, tasavvuf da bir anlamda muktedir olmuştur. Bu arada pek çok tarikat vücud bulmuş ve toplulukları peşlerinden sürüklemişlerdir. Hatta bunun sonucu bazen isyana kadar gitmiştir. Genel anlamda Anadolu'da hakim olan tasavvufi havadan pek çok kesim, doğal olarak nasiplenmiştir. Bu sebeplerden ötürü Yezidiler'in de bu akım ve cereyanlardan yüksek ihtimalle etkilendiği ve dini liderleri konusunda aşırıya giderek tanrılaştırdıkları olası görülmektedir. Nitekim o dönemde aşırıcılık yalnızca kendilerinde değil birçok tarikat da varlığını hissettirmiştir.

Sosyal gerçeklikler haricinde Yezidi metinlerinde mevcut olan tasavvufi simge ve karakterler de bizleri bu ihtimalin kuvvetli olduğu kanısına vardırmaktadır. Hasan-ı Basrî, Hallac-ı Mansûr, Rabia el-Adeviyye, Cüneyd Bağdâdi, Bayezid-i Bistami ve Abdülkadir Geylânî gibi meşhur mutasavvıfların Yezidi literatüründeki yoğun etkileri-içerik olmaktan ziyade şekilsel olarak- çok dikkat çekicidir. Bu kişiler Yezidi efsanelerinde baş rol almışlar ve bir çoğu kutsal olarak kabul edilmişlerdir. Yezidiler'in kutsal mekanı Laleş'te bir çoğunun makamlarının bulunması sevgi ve bağlılığın hangi raddeye ulaştığını özetler niteliktedir.

Yezidi inancında sadece mutasavvıflarla alakalı bağlantılar mevcut değildir. Bunun dışında Yezidiliğin yaratılış, Hz. Adem'e secde ve onun cennet'ten kovulmasıyla alakalı anlatılarında bir çok paralel kayıtlar mevcut bulunmaktadır. Özellikle Alemin ilk yaratıldığı özün bir inci olması, Azazil'in Hz. Adem'e secde etmeyerek yanlış değil de doğru bir hareket de bulunduğu ve Hz. Adem'in cennetten çıkarılmasında Tavus'un rolünün olduğuna dair konularda tasavvufla benzer düşüncelere rastlamaktayız. Bunun yanı sıra Yezidi qawl ve çiroklarındaki tasavvufi sembollerin fazlaca bulunması, Yezidiler'in tasavvufi kültürden geldiği izlenimini uyandırmaktadır.

Tüm anlatılanlar dikkate alındığında Adeviyye tarikatına mensup olan bu kişilerin, Müslüman iken, namaz kılıyor -Cuma namazına katıldıkları nakledilmektedir- ve Kur'an-ı Kerîm'i kutsal sayıyorken neden Yezidiliğe dönüştükleri ve bulundukları duruma zıt bir alanın içine girdikleri önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunların, tespit edilebildiği kadarıyla bazı sebepleri vardır. Moğol istilasıyla birlikte meydana gelen kaosta azımsanmayacak ölçüde bir değişimin meydana gelmiş olmasının ilk sebebi, Yezidiler'in yazılı her hangi bir kaynağa sahip olmamalarını öne sürebiliriz. Bilindiği üzere Yezidiler sözlü geleneğe sahiptirler. Ayrıca okuma yazma bilen kişilerin de neredeyse bulunmaması bu topluluğun elde ettiği bilgilerin zamanla yok olmasına veyahut da değişmesine neden olmuştur. Kendi bilgileri ile etraftan duyulan bilgiler zamanla karıştırılmış, olağanüstü hikayeler ortaya çıkarılmış olması muhtemel görülmektedir. Sözlü olarak elde edilen bilgilerin karıştırılması, değişmesi veya yok olması insanın doğasında olan bir durum olmasından ötürü bu kişilerde de aynı vaziyet hasıl olmuştur. İkinci bir sebep ise, bu topluluğun halktan tecrid edilmiş bir şekilde hayat sürmeleridir. Halktan uzakta, izole bir şekilde yaşayan tarikat üyeleri her hangi bir toplumsal baskıya, toplumsal kontrol mekanizmasına sahip değillerdir. Bu da onların ifratta zirveye doğru yol almalarını kolaylaştırmış olup, değişimleri daha gözden uzak bir şekilde meydana gelmiştir. Nitekim Yezidiler'in diğer toplumlardan farklı görüşlere sahip olduğu fark edildiğinde onlar, bu noktada çok ileri bir durumdaydılar. Onlara liderlik yapan Şeyhleri'nin tutumları onların değişimlerini tabi olarak etkilemiştir. Nitekim Hasan b. Adî dönemine kadar bu tür değişimlerden söz edilmemesi, kişiliği tartışma konusu olan ve aşırılığa göz yumduğu nakledilen Hasan b. Adî'den sonra farklılaşmanın başlaması toplumdan ziyade liderlerinin toplum içine karışmayan bu grup üzerindeki baskın etkisini göstermektedir. En önemli sebeplerden bir diğeri ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 'Adî b. Müsafîr'in yüce kişiliğidir. Onunla ilgili klasik kaynaklarda pek çok iltifat geçmektedir. İslami kaynaklarda 'Adî b. Müsafîr'in hakkında olumsuz bir naklin olmadığını ve onun hakkındaki övgü dolu sözlerin çok azını dahi göz önüne alırsak, onun oldukça etkili ve manevi anlamda yüksek derecede birisi olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu derecede olmayan Şeyhler'in dahi müritleri tarafından olağanüstü niteliklerle vasıflandırılması, tarihi kaynaklarda manevi yönü kuvvetli kişiliğinden bahsedilen 'Adî b. Müsafîr'in müntesiplerinin onun hakkında ifrata kaçmalarını tabileştirmektedir. Vefatıyla beraber, bağlılarında meydana gelen üzüntü, ifratta sınırın kaçmasına sebep olması muhtemel görünmektedir. Tüm bunların üzerine bir de çevredeki insanların dışlayıcı, olumsuz bakışlarının eklenmesiyle, etki-tepki kuralınca, bu insanların İslamiyet'e

olan bakış açıları olumsuzlaşmış ve dinlerini olabildiğince İslami figürlerden arındırmaya gayret göstermişlerdir. İslamiyet'teki pek çok ritüelin alternatifini kendi dinlerinde ihdas etme yoluna girmişlerdir ki bu şekilde Yezidilik meydana gelmiştir.

Tüm bunların haricinde Yezidiler'in İblis hakkındaki görüşleri kafayı karıştıran ayrı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Adî b. Müsafîr'in böyle bir görüşe sahip olduğuna dair her hangi bir veri henüz mevcut değildir. Ayrıca böyle bir görüşe sahip olsaydı dönemin ulemaları tarafından en azından birileri tarafından tenkit edileceği kanaatindeyiz. Bu durumda Yezidiler'in bu konudan nasıl haberdar olduğu sorusu akla gelmektedir. O dönemde revaçta olan bu düşüncelerin gezip dolaşan dervişler tarafından dile getirilmesi, anlatılan hikaye yahut kasidelerle kültürlerine geçmiş olabileceği mümkün görünmektedir.

Nitekim Yezidiler'in inançlarının büyük çoğunluğunun referanslarını daha makul şekliyle tasavvufi camiada bulmak mümkündür. Yezidiler tasavvufi düşünceleri içeriklerinden soyutlayarak kendilerine mal etmişlerdir. Bu yüzden şekilsel anlamda bakıldığında heretik düşünce ve ifadeler ellerinde kalmıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Yezidi kültür ve inancında tasavvufi motifler çokça bulunmaktadır. Onlar bunu kabul etmediği sürece ve resmi kayıtlar bulunmadığı sürece her ne kadar paralellikler bulmuş olursak olalım iddianın ötesine maalesef geçememekteyiz. Zaten bu tezi hazırlamaktaki amacımız bu durumu kesin bir dille ispat etmek değil ihtimalin kuvvet derecesini belirlemek olmuştur. Çalışmalar neticesinde görebildiğimiz kadarıyla şu kadarını diyebiliriz ki, Yezidiliğin İslam tasavvufunun değişime uğramış bir devamı niteliğinde olması muhtemeldir. Her ne kadar çok bileşenli bir kültür yapısına sahip olsa da ana omurga da tasavvufun izleri çok net bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

‘ABBÛD, Züheyr Kazım, **el-Îzîdiyye Hakaik ve Hafayâ ve Esâtîr**, Germany 2002.

....., **Lemehâtün ani’l- Yezidiyye**, Musul 1994.

....., **Melek Tawus**, Dâru Serdem, Süleymaniye 2005.

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad, **el-Lü’lüü vel-Mercan**, (çev.) Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2016.

AÇIKYILDIZ ŞENGÜL, Birgül, “Êzidîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi”, **Kürt Tarihi**, sayı:15, s. 12-16.

AHMET TEYMUR PAŞA, **el-Yezîdiyye ve Menşeu Nihletihim**, Kahire 1352.

AMEDİ, Zeynel Abidin, **Şerhâni li’l-Manzûmeteyni.**

ARAKELOVA, Victoria, **Yezidîlik ve Bölgenin Heretik Ortamı**, Geçmişten Günümüze İdil, Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 271-280.

ARPAGUŞ, Safî, “Pîr”, **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007.

.....,“Tasavvufta “Mantıku’t-tayr”, Mevlânâ’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, s. 121-135.

ATABEKİ, Ebü’l Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tağrîberdî, **en-Nücumü’z-zahire fî müluki Mısr ve’l-Kahire**, Beyrut 1996.

ATEŞ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, **İslam Medeniyeti Dergisi**, c.1, Sayı: 11, s. 10-11.

....., "Cüneyd-i Bağdâdî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1993.

ATTAR, Feridüddin, **Mantık al-Tayr**, (çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.

....., **Tezkiretü'l Evliya**, Erkam Yayınları, İstanbul 1984.

AYANDAN MUSTAFA NURİ PAŞA, **Abede-i İblis**, Amed Gökçen (Haz), İBÜ Yayınları, İstanbul 2013.

AYDIN, Mehmet s., **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2007.

AYDINLI, Abdullah, "Hasan Basri", **AÜ İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Erzurum 1988.

AYNÜLKUDÂT HEMEDÂNÎ, **Temhîdât**, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

AZZAVİ, Abbâs, **Târihu'l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim**, Matbaatu Bağdat, Bağdat 1935.

BALOĞLU, Adnan Bülent, "Tenâsüh", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2011.

BALTACI, Halil, **Aşıklar Sultanı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

"Beytâ Sibê yan beyta ŞêŞims", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 373-379 içinde).

BİCAN, Yazıcıoğlu Ahmed, **Envâr-ül Aşıkîn**, Çile Yayınları, İstanbul 1982.

BİLGİN, A. Azmi, "Nesîmî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007.

BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1988.

....., "Akıl", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1989.

BOZAN, Metin, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

....., **Şeyh 'Adî Bin Müsafir**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.

BROWSKİ, L. E., The Yezidees, or Devil-Worshipers, **The Popular Science Monthly**, c.34, s. 474-482.

BUHARİ, Ebû Abdillâh b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî, **Sahih-i Buhari**, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987.

CAMPBELL, Joseph, **Batı Mitolojisi**, (çev.) Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

CEBECİOĞLU, Ethem, Hallâc-ı Mansûr, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.30, s. 329-350.

CEYHAN, Semih, "Şems-i Tebrîzî",**DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2010.

ÇAĞATAY, Neşet, Hz. Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.8, s. 19-37.

ÇAĞMAN, Filiz, "Ahmed Mûsâ", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

DEĞİRMENÇAY, Veyis, "Sultan Veled", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2009.

DEMİRCİ, Kürşat, "Yaratma", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013.

DEMİRCİ, Mehmet, "Hakîkat-i Muhammediye", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997.

DEMİRLİ, Ekrem, "Yaratma", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013.

DEMLÛCÎ, es-Sıddîk, **el-Yezidiyye**, Musul 1949.

DEVECÎ, Said, el-Yezidiyye, **el-Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-li Dirâsâti ve'n- Neşri**, Beyrut 2003.

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Hadislerle İslam**, DİB Yayınları, c.3, Ankara 2014.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **Râbiâtü'l Adeviyye**, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1976.

Du'a û Qewlê ŞêŞims, (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 355-363 içinde).

Du'a Ziyaretbûn, (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 193-195 içinde).

EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/889), **Sünen**, (thk.) Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tsz.

EBÜ'L FİDA, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, **el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer**, Mahmud Deyyub (thk), Beyrut 1997.

EFLAKİ, Ahmed, **Ariflerin Menkıbeleri**, (çev.) Tahsin Yazıcı, İstanbul 2006.

EKİNCİ, Mustafa, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

el-KUŞEYRİ, Ebü'l Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik, **Risale-i Kuşeyrî**, (çev.) Tahsin Yazıcı, Kervan Yayınları, İstanbul 1978.

el-MERVEZÎ, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), **Müsned**, (thk.) Şuayb Arnavuti, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.

ELİADE, Mircea, **Mitlerin Yapısı**, (çev.) Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001.

ERBİLÎ, Şerefuddin b. Berekât el-Mübarek b. Ahmet, **Târih-i Erbil**, Bağdat 1980.

ERDEM, Hüsamettin, **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, Hü-Er Yayınları, Konya 2000.

ERTUŞİ, Hasan, **Mevlid-i Nebî**, Ayfa Basın, İstanbul.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, **Mârifetnâme**, (çev.) Faruk Meyan, Bedir yayınevi, İstanbul 1999.

FRANK, Rudolf, **Scheich 'Adî, der grosse Heilige der Jezîdîs**, Berlin 1911.

FÜRUZANFER, Bedîüzzaman, **Mevlânâ Celâleddîn**, (çev.) Feridun Nafiz Uzluk, Damla Ofset Yayınları, Aralık 2005.

GENÇOSMAN, M. Nuri, **Makâlât**, Ataç Yayınları, İstanbul 2015.

GEYLÂNÎ, Abdulkadir, **Sırr'ül –Esrar**, (çev.) Abdulkadir Akçiçek, Bahar Yayınları, İstanbul.

GÖKBULUT, Süleyman, "Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 36, s. 169-200.

GUEST, John S., **Yezidilerin Tarihi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNENÇ, Yaşar, **Tavasin "Enel Hak"**, Yaba Yayınları, İstanbul, 2002.

GÜNGÖR, Zülfikar, "Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-ı Mansûr'a Dâir" Risalesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.39, s. 581-597.

HATİBOĞLU, İbrahim, "İsrâiliyyat", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2001.

IRAKLI PAPAZ İSHOK, **Yezidilerin Dini**, (çev.) P. Gabriel Akyüz, Mardin 2001.

İBN ARABÎ, Muhyiddîn, **Fusûsu'l-Hikem**, (çev.) Ahmed Avni Konuk, Ulus Matbaası, İstanbul 2005.

....., **Fütûhat-ı Mekkiyye**, (çev.) Selahaddin Alpay, Esma Yayınları, İstanbul 2009.

....., **Tefsir-i Kebir/ Te'vilât**, (çev.) Vahdettin İnce, Kitsan, İstanbul.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, **Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman**, İhsan Abbas (thk), Daru Sadr, Beyrut 1978.

İBN KESÎR, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev.) Mehmet Keskin, İstanbul 1995.

İBN TEYMİYYE, **el-Vasiyyetü'l Kübra**, Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ, c.1, s. 262-318.

....., **İbn Teymiyye Külliyatı**, Tevhid Yayınları, İstanbul 1997.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim**, (çev.) Hanifi Akın, Polen Yayınları, İstanbul 2008.

İSMAİL BEK ÇOL, **el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen**, Beyrut 1934.

İZ, Mahir, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.

IZUTSU, Toshihiko, **İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar**, (çev.) Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar 1997.

KALAYCI, Mehmet, **Osmanlı Sünniliği**, Otorite Yayınları, Ankara 2015.

KARA DÂVUDZÂDE MEHMED EFENDİ, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, Ferah yayınları, İstanbul.

KARA, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Sûfileri ve Tasavvufî Düşüncenin Renkleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.12, s. 269-272.

KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü**, (çev.) Ekrem Demirli, İz yayıncılık, İstanbul 2004.

....., **Te'vilât-ı Kâşâniyye**, (çev.) Ali Rıza Doksanyedi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1988.

KILIÇ, Mahmud Erol, **Şeyh-i Ekber**, Sufi Kitap, İstanbul 2015.

Kitab el-Aswad (Mushefa Reş), (John s. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 353-356 içinde).

Kitab el-Cilve, (John s. Guest, **Yezidilerin Tarihi**, s. 349-352 içinde).

KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1981.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

....., **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB Yayınları, Ankara 1976.

KREYENBROEK, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011.

KREYENBROEK, Philip G, Yezidism-İts Background, **Observeces and Textual Tradition**, United States of America 1995.

KÜÇÜK, Hülya, "Rabia el-Adeviyye", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2007.

KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şâkir, **Fevatü'l-Vefeyat**, İhsan Abbas (thk), Beyrut 1973.

LESCOT, Roger, **Yezidiler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

MAKRİZÎ, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, **el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi-(fî) zikri'l-Hıtat ve'l-Asar**, Muhammed Ali Beydûn (thk.), III, Beyrut 1998.

MENZEL, **"Adî b. Müsafîr"**,İA, s. 137-138.

NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmail, **Camiu Kerameti'l-Evliya**, İbrahim Atve (thk), Kahire 1926.

NEVEVİ, Muhyiddin Ebî Zekeriyya Yahya bin Şeref, **Riyazu's-Sâlihîn**, Kahire.

NURBAHŞ, Seyyid Ali, **Behcetü'l-Esrâr**, Hilal Yayınları, Ankara 1962.

YAŞAR, Ocak Ahmet, "Anadolu", **DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 1991.

....., " Ebü'l-Vefâ' el-Bağdâdî", **DİA**, Tdv Yayınevi, İstanbul 1994.

....., **Babaîler İsyanı**, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.

....., **Menâkıbnâmeler**, Ankara 1997.

....., **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

ÖNEY, Gönül, **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Kültür yayınları, Ankara 1992.

ÖNGÖREN, Reşat, "Şeyh" maddesi, **TDV İslam Asiklopedisi**, TDV Yayınevi, İstanbul 2010.

....., "Tasavvuf", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2011.

ÖZERVARLI, M. Sait, "Firdevs", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Âdem, Cennet ve Düşüş**, Milel ve Nihal Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, 2004.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâb'üt-Tavâsin**, Fatih Yayınevi, İstanbul 1976.

PARRY, Oswald H., **Six Months In A Syrian Monastery**, Horace Cox, London, 1895.

"Qewle Afirîna Dinyaye", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 116-121 içinde).

"Qewlê Hezar û Yek Nav", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 133-140 içinde).

"Qewlê Îmanê", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 149-155 içinde).

"Qewlê Padşayi", (Tolan, Kemal, **Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê**, İstanbul 2006, s. 28-31 içinde).

"Qewlê Pîr Dawud İlahisi", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 224-227 içinde).

"Qewlê Qendîla", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 162-165 içinde).

"Qewlê Qere Ferqan", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 170-177 içinde).

"Qewlê Rabi'e il-'Edewiye", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 348-355 içinde)

"Qewlê Şerfedin", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 637-642 içinde).

"Qewlê Şêxadî û Mêra", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 310-315 içinde).

"Qewlê Zebûnî Meksûr", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 99-106 içinde).

SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, **Kısasu'l-Enbiya(Araisu'l-Mecalis)**, Mektebetu'l Cmuhuriyeti'l Arabiyyeti, Kahire 2000.

SÂMÎ SAİD EL-AHMED, **el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum**, Bağdat 1971.

SARMIŞ, İbrahim, **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam**, Ekin yayınları, İstanbul 1997.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef, **Tuhfetü'l-Ahbab ve Bugyetü't-Tullab: el-Hıtat ve'l-Mezarat**, ve't Teracim ve'l-Bekai'l-Mübarekat, Kahire 1986.

SEM'ANİ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, **el-Ensâb**, Abdullah Amr Barudi (tlk.), Daru'l Fikr, Beyrut 1988.

SCHİMMEL, Annemarie, **İslamın Mistik Boyutları**, (çev.) Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

SIMO, Azad Said, **el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese**, Beyrut 2001.

....., **el-Yezidiyye**, Mektebetü İslami Yayınları, Beyrut 2001.

SUNAR, Cavit, **Ana Hatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi**, AÜİF. Yayınları, Ankara 1978.

SURUÇ, Salih, **Peygamberimizin Hayatı**, Nesil Yayınları, İstanbul 2016.

ŞA'RÂNÎ, Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısrî, **Tabakâtu'l-Kübrâ**, (çev.) Abdulkadir Akçiçek, Toker Matbaası, İstanbul 1969.

ŞATTANÛFÎ, Nureddin Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr, **Behcetü'l Esrar ve Ma'denü'l-Envar**, Mısır 1304.

ŞEREFHAN, Şerefeddin b. Şemseddin Bidlîsî, **Şerefname**, (çev.) Ziya Avcı, İstanbul 2007.

"Şeyh 'Adî el-Yezidi, I", (Sâmî Said el-Ahmed, **el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum**, Bağdat 1971, s. 105-115 içinde).

"Şeyh Şems ve Melik Fexredin Kasidesi" (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, **Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur**, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 394-405 içinde).

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, **Camiul-Beyan**, Müessesetü'r-Risaleti, Beyrut 1994.

TADİFİ, Muhammed b. Yahya, **Cevherden Gerdanlıklar**, (çev.) Naim Erdoğan, Sinan Yayınevi, İstanbul 1972.

TAHRALI, Mustafa, "Ahmed er-Rifâî", **DİA** , TDV Yayınevi, İstanbul 1989.

"Tarikât",**DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011. İSİMSİZ

TAŞĞIN, Ahmet, "Yezîdiyye", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2013.

TOLAN, Kemal, **Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê**, İstanbul 2006.

TUĞ, Salih, "Azâzîl", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1991.

TURAN, Ahmet, "Yezidi İnanç ve İbadetleri", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, s. 137-171.

....., "Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:3, s. 43-77.

....., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

TURAN, Şakir, **"XIII. yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler"**, (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2009.

ULUDAĞ, Süleyman, "Abdülkâdir Geylânî", **DİA**, İstanbul 1988.

....., "Bâyezîd-i Bistâmî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınevi, Ankara 1992.

....., "Hallâc-ı Mansûr", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997.

....., "Hasan-ı Basrî", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1997.

....., "Hırka", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1998.

....., "Şürb", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2010.

....., "Ricâlü'l-Gayb", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 2008.

XANÎ, Ehmedê, **Mem û Zîn**, (çev.) M. E. Bozarslan, Gün Yayınları, İstanbul 1968.

YAĞMUR, Sinan, **Aşkın Gözyaşları**, Karatay Akademi, Konya 2012.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kalem", **DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 2001.

....., "Levh-i Mahfûz", **DİA**, TDV Yayınevi, Ankara 2003.

YAZICI, Tahsin, "Derviş", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1994.

YILMAZ, Hasan Kâmil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Arap", **DİA**, TDV Yayınevi, İstanbul 1991.

YONAR, Gönül, **Yaratılış Mitolojileri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmam, Siyeru **A'lami'n Nübela**, Şuayb el-Arnâud (thk.), Beyrut 1996.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l Kâsım Câru'llah Mahmûd Ömer, **el-Keşşâf**, Halîl Me'mûn Şîha(thk.), Dârul Meârif, Beyrut 2009.

ZENGİN, Adnan, **"Yezidi İnanç ve Adetleri"**, (Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Samsun 1987.

ZENGİN, Ahmet Yaşar, "Tasavvuf ve Mistisizm", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.12, s. 367-370.

ZHENHUA, Hu, "Kırgız Milletine Ait Kırk Kız Efsanesi", **VII. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 29/06/2006, s. 1905-1909.

ZİRİKLİ, Hayreddin, **el-A'lâm**, Dâru'l İlim, Beyrut 1996.